

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴ -

اصحابه‌های علمی پدرم به کوشش ائلدار محمدزاده صدیق . — تهران:
حسین محمدزاده صدیق، ۱۳۸۱.
۱۳۲ ص.

اصحابه‌های دکتر صدیق ۱-

ISBN: 964-06-1677-x

فهرستنويسي بر اساس اطلاعات فيپا
۱. محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴—. مصاحبه‌ها. الف. محمدزاده صدیق،
ائلدار، ۱۳۵۸، گردآورنده. ب. عنوان
ای ۸۳۱۷ ح ۸۶۲.۸ PIR۸۲۰۳. فنا

کتابخانه ملی ایران ۱۹۳۰۹-۸۱

اصحابه‌های علمی پدرم

اثر:
ائلدار محمدزاده صدیق

اصحابه‌های علمی پدرم

مؤلف: دکتر حسین محمدزاده صدیق، / گردآورنده: ائلدار محمدزاده صدیق

ناشر: تکدرخت / حروفچینی و صفحه‌آرایی: ستار صدیق

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد / تاریخ نشر: ۱۳۸۷ / نوبت چاپ: دوم

محل نشر: تهران / چاپ:

شابک: ۹۷۸-۰-۵-۴۹۰۵۴۹-۰-۰-۶۰۰

ISBN: 978-600-90549-5-4

تهران ۱۳۸۷

فهرست

- تقریظ از آقای مهندس مرتضی مجدر ۵
- پیشگفتار ۷
- محورهای اصلی مصاحبه ۱۳
۱. دفاع از حکومت دینی ۱۳
  ۲. تحسین انقلاب اسلامی ۱۴
  ۳. عشق به امام خمینی ۱۴
  ۴. فریاد از ترکی سیزی ۱۴
  ۵. کلاسهای ترکی محلی ۱۵
  ۶. انقاد از مستولان محلی ۱۵
  ۷. افسای فراماسونی و پان‌ایرانیسم ۱۵
  ۸. اصل پانزدهم قانون اساسی ۱۵
  ۹. زبان آذری (؟) ۱۶
  ۱۰. استقلال و تمامیت ارضی ۱۶
  ۱۱. متن مصاحبه‌ها ۱۷
  ۱۲. کشف کتاب «قارا مجموعه» ۱۷
  ۱۳. پیرامون «قارا مجموعه» و «یادمانهای ترکی باستان» ۱۹
  ۱۴. قارا مجموعه کیتابی حقیقت‌دا ۲۳
  ۱۵. درباره تشکیل کلاس‌های ترکی آذری در دانشگاه صنعتی اصفهان ۲۸
  ۱۶. با امام تا روستاهای آذربایجان ... ۳۱
  ۱۷. تزوم اجرای اصل قانون اساسی ۳۴
  ۱۸. تلاش برای احیای نسخ خطی رسالات موسیقی ۳۷
  ۱۹. در آذربایجان هیچوقت زبان فارسی رایج نبوده است ۳۹
  ۲۰. تشکیل کلاسهای زبان و ادبیات ۵۲
  ۲۱. یک قیچی با لبه‌های ترک‌ستیزی و اسلام سیزی ۵۶
  ۲۲. شوونیسم و فراماسونی ۶۲
  ۲۳. مساله زبان در آذربایجان، تنها از طریق تدریس در مدارس و دانشگاهها حل خواهد شد. ۷۰
  ۲۴. فقدان دکتر نطقی، ضایعه‌ای بزرگ برای فرهنگ و ادب آذربایجان ۷۷
  ۲۵. تدریس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاه تبریز ۷۹
  ۲۶. «قارا مجموعه» یی که پراکنده شد ۸۲
  ۲۷. دانشجو باید مدام در حال جهاد علمی باشد. ۸۳
  ۲۸. هیئت افراد قابل انکار نیست ۸۸
  ۲۹. گفتگو با تاریخ ۹۴
  ۳۰. قره باغ مسئله جهان اسلام است ۹۸
  ۳۱. کلاس نیمه‌رسمی زبان و ادبیات ترکی دانشگاه صنعتی اصفهان ۱۰۱
  ۳۲. دورنمای فرهنگی در آذربایجان ۱۰۴

تفریظ

۱۳۵۷-نجى ایلین اسفند آیى نئچەگون اىدى باشلامىشدىر. انقلابىن قىزغىن گونلارين آرخامىزدا قويموشدو و مدرسه‌لر، دئورد-بئش آى اجبار حالىندا تعطىلە اوغرادىقلارىندا سۇنرا، يئنى دن آچىلماقدا ايدىلر. مدرسه‌نىن بىرىنچى گونۇنۇ قورتارمىشدىق و دوستلارىملا بېرىلىكده، ائوه دۇنماكده ايدىم. روزنامە چىلىرىن قاباگى بىر داها شولو اولمۇشدور و يئنى - يئنى نشريه‌لر، هفتەلىكىلر و گوندەلىكىلر، اونلارين بساطلارىندا گۈزه دىگىردىلر.

اومىزە اىكى - اوج يوز قىدم قالمىش بىر روزنامە ساتان دكەسى وار اىدى. اورانىن قاباغىندا دايامىشدىم و گۈزلەرىم يئنى نشريه‌لرى آرايىردى. آتامدان آلدىغىم تاشىراوزىر، نشريه‌لرىن آراسىندا، توركىجە نشريه‌لرى ده آرايىردىم... بودور؛ گۈزۈمە ساتاشىدى: «پولداش هفتەلىكى». بىر نسخە آلدىم و ائوه گىتىردىم. ۱۶ صحىفە لىك بوكىچىك، آغ جىلدلى مجلەنى، ائوه آتاما اوخوما غىمىز، اىكى ساعات آرتىق چىكمەدى....

آخشام باشى، آتام منى سىللە يەرهە دىدى: گئىين، بېرىلىكده بورادا يازىلان آدرسە گىنده كە.

رحمتلىك آتام، منىم سىنئىمین آز اولدوغۇنا باخمايارا، منه بىر دوست كىمى رفتار اىدردى و من اونسو، اۆزۈم اوچۇن ھم آتا، ھم دە ان صىميمى و صفالى بىر دوست بېلىرىدىم.

گئىيندىك و يولادوشدوک. مقصد مجلەنinin دفترى و حسین دوزگون، مجلەنinin باش كاتبى ايلە گۈرۈشمك اىدى. بىر صىميمى، هيچانلى، صلاحتلى، جاوان، گۈزلەرى گۈزى، حرارتلى دانىشان و صمد بېرىنگى كىمى، باشىنا اىپ بئۈرك قوريان بىر او توپۇز اىكى ياشلى بىلگىن آدام ايلە گۈرۈشدۈك. آتام «حسین دوزگونو گۈرمك اىستە بىرم» دىدى و او حرارتلى جاوان كىشى، «من صىدقىم، حسین محمدزادە صىديق، دئىه آتاما دىدى: حسین دوزگون، ھەلىك گلەمە يىب دىر و يقىن كى سىزىن هرنە سۈزۈنۈز اولسا، من اونا دئىه جىڭم.

آتام، ايلەكجە يولداشىن آدى حاققىندا، سۇنرا دا بىر سира باشقۇ سۈزلىر بارەسىنده حسین صىديق ايلە دانىشدى.

سۇنرا، آتام، اۆز يازىدىغى «شاختالى قىش» و «دۇندۇ دورانىمۇز» آدلى اىكى غزلىنى، ھم دە اىكى هجايى شعرىنى، آقاي صىديقه وئرىدى و اوندان اىستەدى بو شعرلىرى حسین دوزگونە وئرسىن، لاييق گۈرسە چاپ ائلەسىن. ھم دە منه اشارە ئادرىكىن دىدى: بو بىزىم مورتۇز دا، مەحصل دىر. ھەلىك اىكى اوج ايل، او خومالىدیر ...

اوشا دير ... دېپلومو يو خدور. سىز، ھم دە آقاي دوزگون، بونون اليندن توتون و توركى يازماقدا اونا ياردىم ئادىن ... او نۇ سىزە تاپشىرىرام.»

نشرىهنىن يىشىنجى نمرەسىيەنە قىدەر، و سەھندين ۱۳۵۸-نجى ايلين فروردىن آيىندا سكتە ئادىب، اولدوپونە دك، گىچەلر ساعات سىكىزە كىمى «حسىن دوزگونو» گۈرمەك قىدى ايلە مجلەنىن دفترىندە قالاردىم و دوزگونو، بوجون دە گۈرمەدىم دئىيە، ائوه سارى دۇزىرىدىم... او گون، آقاي صىدىق تلفن آرخاسىندا بىر كىسە دوزگون و صىدىق كىلمەلرىنىن بىر معنادا اولدو قالارلى بارەسىندا دىليگى سۆزلىرىنى اشىتىدىم و ذهنىمین قىغىلچىم داشلارى، دوزگونلە صىدىقى بىر-بىرلىرى ايلە توققۇشدوردو و او اىكى بۇيۇك اوستادىن، محضرىنە ئاڭلشىمگە باشلادىم:

من دە سىغار اىكى جەھان، من بوجەنە سىغمازام...

بو اىگىرمى دۇردى ايلە، نىچە-نىچە بالا - بۇيۇك يازى ايشلىرىندە، تدقىقى فعالىتلەد، بىر خطى كىتاب آرخاسىندا گۈركەدە، نىچە-نىچە نشرىه چىخارتىمۇقا، بىرچوخ كىتاب حاضرلاماقدا و بىلە-بىلە سايىسىز-حسابىسىز كۆلتۈرلۈ و اجتماعىي ايشلەردى، صىدىقىن محضرىنەن فایдалانمىشام و دوزگونون بارلى باгинىدان، عظىزلى ميوھەلدەمىش. آنجا بوجاغ، هله دە عظىزلى، هله دە ميوھلى و هله دە جاوان دىر و او تۇز اوج ياشىنىدا كىمى قىدىمى جاوان، آلمىش ياشلى فرزانە اولورسادا، هله دە بىر گىچ كىمى حرارتى و آذربايجان دىل و ادبىاتى اوغرۇندا كۆورەلن بىر ائيرىنجى تك، هارايىدى.

***

پىدرم ھمه عمر پېرىكت خود را وقف اعتلاى فرهنگ و ادبىيات مىردم سرافراز سىر زمین آذربايجان كىرده است. از ايمام كودكى، من شاهد ايشار و فداكارىيەن ايشان درمسىر عشقى پر لەيىب هىستم. عشقى كە سبب شده است عاشق، از ھمه مىزھاى اعتبار و حىشىت خود عبور كىن، اما مىزھاى آرمانى خويش را پشت سر نىڭدارد.

انتشار اين كتاب بە دنبال احساس وظيفەنەن است كە مى خواهم در تلاشىھاى پاكبازانە ايشان نقشى داشته باشم. اين كتاب، اولىين حرکت من در گىردأوري بىرخى ازمصاحبهھاى مطبوعاتى ايشان در زمينە آذربايجان شناسى است.

***

پىدرم در روز پانزدهم تىرمىاه ۱۳۲۴ در محلە باستانى سىرخاب تېرىز واقع در دامنهەن کوھ مقدس عىتالى دىدە بە جەھان گشود، بە گەفتە مادر بىرگەم، وى خىلى زودزبان بە سخن گفتن گشود و نسبت بە مىسائىلى كە در اطرافسى رخ مى داد بىسياز حساس بود. مادر بىرگەم زن پەھىزگار و با ايمانى است. از اين رو نام حسین را بىرای پىدرم بىرگىزىد، و نسبت بە تعاليم دينى و اعتقاد «حسىن» بىسياز حساس بود و آنگونە كە نقل مى كىن بىسياز تلاش داشت تا از او فردى مۇمن و معتقد بىسازد.

مادر بىرگەم مى گويد: «پىدرت بىرازىنە نامش است، او نىز مانند مولايىش حسین(ع)، مظلوم واقع شده و بىرای احقا حق مردم ستم دىدە بە سختى ھا و مشكلات زىيادى بىرخورده است.» پىدرم در كودكى در مسجد جامع تېرىز نزد آقا ميرزا غلام حسین ھرىپسى، آقا ميرزا عمران و مرحوم وقاىيى مشكۇۋ تېرىزى بە تعليم قرآن، فلسفة اسلام، فقه، احکام و اصول دين مشغۇل شد. پىدر بىرگەم نسبت بە تعاليم پىدرم خىلى حساس بودە و دوست داشت پىرسەن مىرىدى عالم، آگاه و مطلع باشد، از اين رو او را بە مكتب خانە فرستاد تا وى از

دكتىر صىدىقىن، ايكىنچى اوغلو، «ائىلدار» مىندىن اىستە مىشىدىرىكى اونون حاضيرلادىغى «مصاحبەھاى علمى پىدرم» كتابىنا مقدمە يازام. اونون دعوتىنى اجابت اىدەرکن و بۇ باشلانغىچى يازاركىن، اىستەردىم سۇزۇمۇ بىر نىچە جملە ايلە سونا چاتدىرام. ايندى، من اىگىرمى دورد ايل قابا، دكتىر صىدىق لە ايشلە دىيگىم كىمى، «ائىلدار» دامنلە ايشلە بىر و آذربايجان دىل و ادبىاتى اوغرۇندا بىرگە چالىشماقىدا يقىن. بۇ چالىشماقىدا بىر حىصەسىنى و طنداشلار يمىز، «اختر هەفەلېلگى» سىيماسىندا گۈرمەك دىرىلر. منىم آتام، منى دوزگونە تاپشىرىدى، دوزگون ايسە «ائىلدار» يى منه. آنجا بىللەمەرمىم، نىچە دېئىرلە منىم چىخارىم نە اولا جاقدىر و «ائىلدار»، «دەنیز» ائوينىدە ياشادىغى بىر حالدا، منىم كىمى قظرەدن نەلر ائيرەنە بىلە جىكدىرا!

بىرلىكىدە بىر دەنizىن لەپەرىنەن ساچان بىر نىچە قطرەنى، «ائىلدار» يىن قايىغىسى ايلە حاضيرلانتىش «مصاحبەھاى علمى پىدرم» كتابىندا او خويىرۇ. «ائىلدار» يى، آللە «ائىلەمىز» اوچون بۇيۇتسۇن و اونون «دوزگون» يولدا اىرەلى لمەسىنە هە بىر زمان شاهدا لا

که در کوچه با بچه‌ها، داشتیم پیوسته طرف مظلوم را می‌گرفتم و حتی بازی شاه و رعیت در می‌آوردیم و من با شاه مبارزه‌می‌کردم و او را می‌کشتم...» او در اوضاع سیاسی سال ۱۳۳۲ نفرت مردم را از شاه می‌دید، مبارزات مردمی را برای احقا حقوق خود می‌دید و شعارهایی که بر دیوارها درباره مصد و شاهنوهشه می‌شود و اینها، همگی در شکل گیری افکار و اندیشه‌های او تأثیر می‌گذاشت.

او در خاطراتش می‌نویسد:

«پدرم پیوسته سعی داشت که فقط درس بخوانم و وارد مسائل سیاسی نشوم، اما من خیلی زود در دیبرستان، راه خود را یافتم.» تلخ ترین خاطره پدرم از دوران کودکی اش فوت پدربرگش است، او پس از اینکه سالها در کوhestان‌های اطراف تبریز گروههای پاربیزانی را همراهی کرد، پس از کودتای ۲۸ مرداد به طرز مشکوکی بیمار شد و از دنیا رفت، اطراقیان پدرم خیلی سعی کردند تا او علت مرگ و شهادت پدربرگش را متوجه نشود، اما او دیگر آگاه به مسائل بود.

او در سال ۱۳۲۷ تحصیلات ابتدایی را به پایان رساند و وارد دیبرستان شد، در رشته علوم ادبی مشغول به تحصیل گشت. از همان ابتدا، استعداد عجیبی نسبت به ادبیات پیدا کرد. بطوریکه در دیبرستان او را «شاعر» صدا می‌کردند و او برای بهتر متوجه شدن درسها، آنها را به قالب شعر درآورده بود و فرمولهای فیزیک، ریاضی و یادرس طبیعی را در قالب شعر حفظ کرده بود و انشاههای خود را به شعر می‌نوشت و زنگهای انشاء میداندار کلاس او بود.

پدرم در خاطراتش می‌نویسد:

«... یک روز بعد از ظهر که داشتم به سمت خانه می‌رفتم، کتابهایی که دستفروشی در خیان نزدیک میدان ساعت، جهت فروش گذاشته بود، توجه‌ام را جلب کرد. با توجه به آشنایی که به زبان انگلیسی داشتم، نوشته‌های کتاب انگلیسی نبود، از فروشندۀ زبان کتاب را پرسیدم و او به من گفت: «ترکی است»، تعجب کردم، چون تاکنون چیزی ندیده بودم. روی کتاب نوشته بود: «ANA ДІЛІЙ» او جهت آشنایی بیشتر من، الفبای را که در آخر

کتاب نوشته شده بود به من نشان داد، کنگکاو شدم و کتاب را خریدم...» بدین ترتیب با الفبای کریل، متدالو در جمهوری آذربایجان شوروی آشنا شد و دری دیگر از ادب آذربایجانی بر روی او گشوده شد. وی پس از آن، کتابهای زیادی را در آن الفبا خواند، دنیایی را که تاکنون بر روی او بسته بود

علم جدید و اصول زندگی آگاه شود. مرحوم پدر بزرگم «محمود» می‌گفت: «حسین درسهاش را خوب می‌خواند او نیوج عجیبی داشت از کودکی در حالی که ۸-۹ سال بیشتر نداشت، در مسجد محله و اوقاتی هم در منزل به تدریس قرآن و دروس مدرسه‌اش مشغول بود، او بود که بیسواندهای محله ما را در حالی که خود ۹ سال بیشتر نداشت باسوان کرد.»

در سال ۱۳۳۱، پدر بزرگم به عنوان مسئول پست و تلگراف به مرز شوروی اعزام شد و آنها در روستای خمارلوی تبریز سکنی گزیدند. پدرم در خاطراتش می‌نویسد: «من کلاس اول ابتدایی را در ده «خدافرین» خواندم در کنار رود ارس و یکسال بعد باکوله باری از خاطرات با صفاتی دوران کودکی به تبریز بازگشتم» وی سپس در مدارس حیام و حکمت تبریز به ادامه تحصیل پرداخت.

پدر بزرگ مادری پدرم از رزمندگان خوشنام دوران مشروطیت و نهضت مشروطه و قیام شیخ محمد خیابانی و حواته سالهای ۱۳۲۴-۵ در آذربایجان به شمار می‌رفت و پیوسته از سوی رژیم شاه تحت تعقیب و آزار و اذیت بود، پدرم در خاطراتش می‌نویسد:

«... در کودکی، آقا بابام مرا به اسب خود سوار می‌کرد و دور محله می‌گرداند، تمام اهل محل به او احترام می‌گذاشند و حتی زنهای محله وقتی از دور او را مشاهده می‌کردند به احترامش به خانه‌هایشان می‌رفتند، عباس قلی خان پدربرگ من، در سالهای کودکی ام خاطرات و حکایات زیادی از جنگ خود با قوای دولتی به من می‌گفت و اشعار فراوانی در تعریف رشدت‌های ستارخان و شیخ محمد خیابانی به یادداشت...»

روحیه آزادی خواهی، فرهنگ دوستی و مردمداری، عباس قلی خان تاثیر زیادی در شکل گیری افکار و اندیشه‌های پدرم داشت و شاید همین نوع تعلیم و تربیت که از کودکی به او داده شده بود، باعث شد که تا بعد از «حسین دوزگون» به وجود آید، و سینه‌خود را سپر بلای مردم ستم دیده و زجر کشیده آذربایجان نماید.

پدرم می‌نویسد:

«... در داستانهایی که آقا بابام نقل می‌کرد و من در رویاهای خود آنها را بازسازی می‌کردم، قهرمانان مردمی آذربایجان را می‌دیدم که با نیروی فو بشری، با قوای شیطانی شاهان در افتاده‌اند و از حقیقت بینایان شهر و روستا دفاع می‌کنند، از کودکی به‌این نوع قهرمانی عشق می‌ورزیدم و در بازیهایی

بر اثر همین حرکت‌ها بود که «حیدربابایی» شهربار در آذربایجان پخش می‌شود و مردم آن را می‌شناسند، شاعران گمنام ولی مترقبی آذربایجان اولین بار در مجله آدینه مطرح می‌شوند و مردم آذربایجان با آثار چنین کسانی نیز آشنا می‌شوند. و این سوال در ذهن مردم آذربایجان به وجود می‌آید که آیا می‌توان به زبان ترکی هم نوشت و اگر می‌شود چرا تاکنون جلوی آن را گرفته‌اند؟ و پس از آن بود که در میان توده‌های مردم باردیگر به زبان آذربایجان آثار «بولود قاراچورلو» به طور گستردگی در آذربایجان پخش می‌شود، پدرم به همراه دوست صیمی خود صمد بهرنگی فعالیت گسترده خود را ادامه می‌دهند. مقاله‌های پدرم در مجله «ارمغان» و مقاله‌هایی با عنوان «دانستنیهای دده‌قورقود» در مجله وحید به چاپ می‌رسد. سپس در سال ۱۳۴۷ و در دوران خفغان ستم‌شاهی مجله «هنر و اجتماع» را در تبریز به دو زبان ترکی و فارسی منتشر ساخت که این مجله پس از چاپ هفت‌مین شماره‌اش معروض حمله ساواک و تعطیل می‌شود و پدرم به زندان سیاسی ساواک اندخته شد.

تعطیلی هنر و اجتماع و دستگیری پدرم از سوی ساواک و محکومیت او به زندان سیاسی خیلی سریع در تبریز پخش شد و مردم از آن مطلع شدند و یک سال قبل از آنکه پدرم به زندان بیفتاد، دوست صمیمی وی، صمد بهرنگی به طرز مشکوکی در آزارگشته شده بود، و این مسائل باعث شد تا نگاه شاعران و نویسنده‌گان ایرانی تبریز و حوادث آنرا دنبال کنند. و در سال ۱۳۴۹ مبارزات مسلحه مردم مسلمان از تبریز آغاز شد.

بخاطر درگیر شدن پدرم با مسائل سیاسی تا سال ۱۳۵۰ مدرک لیسانس وی را به اوندادند و زمانی که در سال ۱۳۴۸ (۱۹۶۹) به دعوت دانشکده زبان و ادبیات ترکی استانبول قصد رفتن به آنجا و تحصیل را داشت خروج او از کشور توسط رژیم شاه ممنوع شد.

ایشان در سالی که در دیبرستان‌های شهر اردبیل تدریس می‌کردند، از طریق دانش‌آموزان اولاً به گردآوری مواد فولکلور و ادبیات شفاهی آذربایجان پرداختند. پرونده‌های قطوری از انشاء‌های ترکی دانش‌آموزان خود را که حاوی قصه‌ها، افسانه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و ترانه‌های ترکی است هنوز با خود دارند. ثانیاً مقداری از همکاران و دانش‌آموزان خود را انتخاب کرده و در جلسات نسبتاً محروم‌های به تدریس زبان و ادبیات ترکی به آنان می‌پرداختند. و فعالیت در زنگ‌های انشاء را هم در این جلسات سازماندهی می‌کردند.

به روی خود بازکرد، از اینکه در تبریز و شهری که همگی به زبان ترکی تکلم می‌کنند اما قادر به نوشتن و خواندن حتی یک کلمه به زبان ترکی نیستند، رنج می‌برد و احساس ناراحتی می‌کرد. او به زودی پی‌با اهمیت قیام شیخ محمد خیابانی، ستارخان و حوادث سالهای ۱۳۲۴-۱۳۲۵ آذربایجان برد و با آثار میرزا فتحعلی آخوندزاده، جعفر جبارلی، نریمان نریمانف، جلیل محمدقلیزاده، عبدالرحیم حق‌ورزیف، میرزا علی اکبر صابر آشنا شد.

وی پس از دوران تحصیل در دانشسرا، به حرفه معلمی روی آورد چون می‌دانست تنها راه مطلع کردن و نجات مردم آذربایجان، آموزش صحیح تحصیلی به آنهاست و می‌دانست راه صحیح آموزش در آذربایجان، آموزش به زبان مادری آنهاست.

کودکانی که به ترکی زبان باز می‌کنند و در حالی که ۷ سال بیشتر ندارند چگونه باید با زبانی که اصلاً به آن آشنایی ندارند درس بخوانند.

پدرم معلم روستاهای آذربایجان شد. وی در قصبه هریس به کودکان محروم آذربایجان تعلیم می‌داد و همچنین در دانشگاه تبریز در رشته ادبیات فارسی تحصیل می‌کرد. در کلاس‌های درسش به کودکان آذربایجانی به زبان مادری درس می‌داد. شیوه‌نگارش ترکی را به آنها می‌آموخت به آنها املاه ترکی می‌گفت و انشاء‌هایشان را به ترکی از آنها می‌خواست. فعالیت‌های ادبی پدرم در راه حفظ و اشاعه زبان و ادبیات ترکی در ایران که شاید بعدها به آن رنگ و بوی سیاسی دادند، از سال ۱۳۴۴ آشکارا گردید. نخستین مقاله او تحت عنوان «فرشته میترا و عید مهرگان» همان سال به چاپ رسید.

وی در این راه هم‌فکران و هم‌سنگرانی هم پیدا کرد. از جمله صمد بهرنگی، علیرضا وختایی، بهروز دهقانی، بهروز دولت آبادی و دهها انسانها و جوانهای متربی آن زمان. آنها با همکاری یکدیگر مجله «آدینه» را اداره می‌کردند. پدرم مقالات و نوشته‌های زیادی به زبان ترکی در این مجله چاپ کرد و می‌توانم بگویم چاپ این مجله نقطه‌شروع مجدد حرکت دفاع از حقوق و زبان و ادبیات ترکی پس از حوادث سال ۱۳۲۴ بود. این گروه روش‌نگاری تشکیل شده در کل ایران شروع به حرکت می‌کنند و در مورد زبان و ادبیات آذربایجان، ضرورت تدریس آن در مدارس آذربایجان و روش‌های تعلیم و تربیت در آذربایجان مقالات گسترده‌ای را در مجلات «خوشه»، «امید ایران»، «وحید»، «ارمغان»، «راهنمای کتاب» و مجلات دیگری به چاپ می‌رساند.

دوستش، «صمد بهرنگی منظمه‌سی» را می‌سراید که سالها به صورت پلی‌کپی و به صورت نوار دست در دست مردم آذربایجان می‌گردید و زمزمه می‌شد ... پدرم برای گذران زندگی در تهران به عنوان ویراستار با چند انتشارات شروع به کارمی‌کند و پس از مدتی به استخدام صدا و سیما در می‌آید. ولی پس از گذشت نه ماه، از طرف ساواک رد صلاحیت شده در آنجا نیز امکان کار را از دست می‌دهد. او بین سالهای ۵۱ تا ۵۷ به عنوان نویسنده‌ای معهود و فعال ظاهر می‌شود. اولین کتاب او با عنوان «واقف شاعر زیائی و حقیقت» در سال ۱۳۵۱ از طرف انتشارات پویا در تهران چاپ می‌شود. این کتاب به بررسی کوتاه تاریخ ادبیات ترکی می‌پردازد. او در این سالها کتابهای زیادی از جمله «قصه‌های رویاه در ادبیات شفاهی آذربایجان»، «دادستانهای کچل در ادبیات شفاهی آذربایجان» و کتابهای دیگر را برای گسترش دادن فرهنگ آذربایجان در ایران به چاپ رساند.

در دانشگاه تهران به عنوان دانشجوی فو لیسانس قبول شد و متنغول به تحصیل می‌شود. از طرف «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان» به عنوان مترجم دعوت به کار می‌شود. و در آنجا کتابهای زیادی از جمله «دوقلوهای ترک»، «چیل مایدان»، «قاراآت» و «دوقلوهای ایرانی» را برای چاپ آماده می‌کند.

محمد رضا کریمی نویسنده معاصر آذربایجان در کتاب «ائیلیمیزین آجیان یاراسی» می‌نویسد: «در آثار دکتر صدیق در این دوره، یک نگاه علمی و تئوری م وجود است، که همگی از روحیه انقلابی نویسنده می‌جوشد و بر روی کاغذ می‌آید.»

پدرم از زمان آزادی از زندان تا پیروزی انقلاب اسلامی ممنوع‌الخروج از کشور بودی در این سالها تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران به مبارزات قلمی خود جهت احتجاق‌خواهی مردم ایران علی‌الخصوص مردم مظلوم آذربایجان ادامه داد. از تالیفات وی در این مدت می‌توانیم به نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی، منظومه آرزوی و قمبر، تاریخ آذربایجان، مقالات فلسفی آخوندزاده، فلسفه تکاملی، انقلاب بورژوازی در انگلستان و دهها اثر دیگر اشاره کنم که سیاهه آنها را در افزوده‌های کتاب آورده‌ام. در سال ۱۳۵۷ پدرم «جمعیت فرهنگ آذربایجان» را تأسیس می‌کند و همچنین مجله «یولداش» را که تیراز آن در آن زمان از حد و مرز گذشته و گاهی توسط روزنامه فروش‌هاتکثیر می‌شد و به فروش گذاشته می‌شد.

ساواک اردبیل وقتی به این فعالیتها پی برد، بلاfacسله پدرم را احصار کرد و از اتعهد گرفت که به کارهای خود خاتمه دهد، ولی طولی نکشید که او را به طور رسمی دستگیر کردند و ۴۱ روز تحت شکنجه و بازجویی قرار دادند. ساواک نتوانسته بودستنی دال بر وابستگی او به احزاب و گروهها پیدا کند، از این رو او را فقط به جرم مبهم «اقدام علیه امنیت کشور» به دادگاه نظامی داد. در دادگاه نظامی با توجه به اینکه وی یکبار در سال ۱۳۴۷ به همین جرم و به علت انتشار هفته‌نامه «هنر و اجتماع» محاکمه شده بود، سختگیری کردند و بی‌جهت و شاید هم برای توجیه حبس بی‌دلیل ۴۱ روزه، وی را به شش ماه زندان و پنج سال تعليق از خدمت دولتی محکوم کردند.

پدرم مدت زندانی خود را در تبریز گذراند. در زندان نوسازی که به گفته خودش «کشتارگاه» بوده است. وی در زندان هم، به تدریس ترکی پرداخت و همه زندانیان سیاسی آذربایجان از خرمن داشت وی بهره جستند.

پس از آزادی از زندان که از کار معلمی محروم شده بود، برای پیدا کردن کار عازم تهران شد و در تهران به کمک دوستان خود مرحوم غلامحسین ساعدی و علی کاتبی و دیگران در انتشارات امیرکبیر مشغول کار شد و از طرف مرحوم مهندس عباس تشید که پسراش در زندان ساواک بودند برای تدریس در هنرستان دعوت به کار شد و تا انقلاب و دعوت به کار مجدد، در همان هنرستان تدریس می‌کرد.

تا آنجایی که می‌دانم و اطلاع دارم پدرم در زندان، زندانی‌ها را دور خود جمع می‌کرد و آنها را با مسائل روز، زبان و ادبیات مادری شان آشنا می‌کرد و این مساله باعث شد تا او مدتی از محکومیت خود را در زندان افرادی بگذراند. او دوستهای را در مدت زندانی بودنش پیدا کرد که پس از آزادی شان با فعالیتهای منسجمتری به مبارزه علیه رژیم ظالم شاه پرداختند و او در دوران محکومیت انفرادی اش سه دفتر شعرنوشت که نام آنها «قالادان قالایا»، «هانی بس یولداشین اوردک»، «ساواش نغمه‌لری» و دیگری که نزد زندانیان دست به دست می‌چرخید و آن را با یکدیگر می‌خواندند که قراربود آخرین زندانی پس از آزادی آن را به پدرم برگرداند که از احوال او خبری در دست نیست.

پدرم پس از آزادی از زندان و سپری کردن دوران محکومیت حق بازگشت به تبریز راندشت. او در تهران در زندنه نگهداشتن یاد و خاطره

اگر درست اجرا شود، می‌تواند بشر را به سعادت برساند. و معتقد است که ترکی ستیزان بی‌دین به دنبال ایجاد خط شکاف میان مردم و مسئولان حکومت دینی هستند:

«خط ایجاد شکاف در میان مسئولان نظام و پیاده کردن تئوری بدین کردن مردم به حاکمیت دینی، جزو برنامه‌های ترک ستیزان ملی گرا است که...» (مصطفی شماره ۲۳)

ضمن دفاع از حکومت دینی و دعوت مردم به تحکیم و تعمیق آن، آرزوی تحقق مطالبات فرهنگی مردم آذربایجان را نیز دارد: «... مردم آذربایجان اکنون بعد از قرنها توансه‌اند حکومتی مبتنی بر احکام اسلامی برقرار سازند که در دامن همین حکومت به یکی از آرزوهای دیرینه خود...» (ص ۵۴)

۲. تحسین انقلاب اسلامی

در همه مصاحبه‌ها از انقلاب عظیم اسلامی تحسین می‌کند و آرزوی تعمیق هر چیزیتر آن را دارد و همه را به دفاع و حرast از دستاوردهای انقلاب فرا می‌خواند و دشمنان انقلاب را افشا می‌کند: «... باور داریم که این نوچه‌های موذی چون موریانه، کیان انقلاب و نظام اسلامی را هدف گرفته‌اند...» (ص ۶۵)

۳. عشق به امام خمینی

پدرم آنگونه که خود تعریف می‌کند از سال ۴۱ امام خمینی را به عنوان یک روحانی مبارز و ظلم‌ستیز شناخته و به او عشق ورزیده است. سالها پیش منظومه‌بلندی تحت نام «امام خمینی» به ترکی سروده است که بعد از انقلاب چاپ شد. موضوع این منظومه شرح مبارزات امام در سالهای پیش از انقلاب است.

بعد از ارتحال امام، به همکاری با «موسسه تنظیم و نشر آثار امام» پرداخته و کتابهای وصیت نامه، کلمات قصار، منشور روحانیت، نامه به گوریاچف، مکتوبات عرفانی، غزلیات و رباعیات، اربعین حدیث و آثاری دیگر را به ترکی ترجمه و چاپ کرده است. در مصاحبه‌های خود ترجمه آثار امام را هم بسیار آسان و هم بسیار سخت توصیف کرده است (ص ۳۳) و گفته است: «بسیاری از اشعار امام را، من بعد از نیمه‌های شب و در میان هاله‌ای از احساس و عاطفه و هق‌هقی گریه و امواج متلاطم درون و دلی خسته ترجمه کرده‌ام...» (ص ۳۳)

۴. فریاد از ترکی ستیزی

ترکی ستیزی محصول کودتای ننگین سوم اسفند است که بر اساس برنامه گسترده‌وسیعی اجرا شد و چنان بی‌شمانه، که حتی کتابسوزی ترکی و بیرون ساختن کتابهای ترکی از کتابخانه‌ها رواج گرفت:

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و اخذ برگ آزادی خروج از کشور برای تحصیل در مقطع دکتری زبان‌شناسی ترکیه سفر کرد و در سال ۱۳۵۹ در هفتمین کنگره نویسنده‌گان آذربایجان شرکت کرد.

پدرم پس از اخذ درجه Ph.D از دانشگاه استانبول و بدون توجه به دعوهای کشورهای همسایه و داشتن وی Zahār اقامت از کشورهای اروپایی، به خاک وطن بازگشت، ایشان در این مورد می‌نویسد:

«به خاک پاک وطن مادری ام بازگشتم، تا بتوانم در خدمت این مردم باشم، من متعلق به این ملت هستم.»

ایشان پس از بازگشت به ایران در ادامه فعالیت‌های آرمانی که سالها پیش با دوستان خود در این راه هم قسم شده بود دچار فراز و نشیب‌های بسیار می‌شدند، بارها دعوت به کار شده و بارها رد صلاحیت شدند و از آشنا و بیگانه ضربه خوردن. پدرم انسانی پولادین و خستگی‌ناپذیر است، روحیه مبارزه‌طلبی و انقلابی که در او وجود دارد در هیچکس نمیدهاد و با توجه به تمامی محدودیت‌هایی که برای او ایجاد کردن و سنگپرانی‌هایی که به ایشان کردنده که در این راه حتی از شاگردان و دوستان وی بهره جستند، اما او هر بار که افتاد. بار دیگر محکمتر و قوی‌تر از جای بلند شد و مصمم‌تر در اهداف خود، تدریس رایگان در دانشگاه‌های مختلف ایران از اصفهان گرفته تا تهران و همدان و تبریز و ارومیه که بدون دریافت مبلغی هزینه سفر را نیز خود متحمل می‌شوند و اگر مبلغی را نیز از سوی مسئولان به این مسئله اختصاص می‌دادند، ایشان آنرا جهت خردکتب ترکی برای کتابخانه همان دانشگاه اهدا می‌کرد. و این کارها از کسی ساخته نیست، مگر مردمی آرمانی با روحیه الهی، پاک و ناب.

محورهای اصلی مصاحبه

پدرم در مصاحبه‌های علمی خود، از موضوعات متعددی سخن به میان آورده است. گرچه خود را فرد سیاسی نمی‌داند، اما از مسائل سیاسی منطقه گرفته تا ریزترین و دقیق‌ترین مباحث زبان‌شناسی و ادبیات حرف زده است. در بخشی از مصاحبه‌های ایشان که در این کتاب گردآورده‌ام، محورهای زیر قابل تفکیک و شایان دقت می‌باشد:

۱. دفاع از حکومت دینی

حکومت دینی را والاترین نوع حکومت می‌داند و معتقد است که در مقابل همه حکومتهای مکتبی نظری حکومتهای کمونیستی، حکومتهای عشیره‌ای نظری حکومت شاهنشاهی ایران، حکومتهای نوع غربی و غیره، تنها حکومت دینی است که

ملکم خانهای جدید خواهد بود...» (ص ۴۴)

۸. اصل پانزدهم قانون اساسی

در خواست اجرای کامل اصل ۱۵ قانون اساسی شاید یکی از مهمترین مطالبات پدرم از دولتهای بعد از انقلاب است. در همه مصاحبه‌ها، محوری ترین مساله، همین است:

«... برای مسئولان فعلی منطقه این غنی بر جای خواهد ماند که کمک به اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را به یکدیگر وانهند و...» (ص ۳۶)، «... باید اصل ۱۵ قانون اساسی به تمامی و با قدرت، به ویژه در شمال غرب کشور اجرا شود. دولت باید ابتکار عمل را به دست گیرد...»

۹. زبان آذربایجانی (؟)

شوروی و موضوع طرح زبان مجعلو آذربایجانی یکی از محورهای اصلی مصاحبه‌ها می‌باشد: «کسری دیوانهای شاعران آذربایجان را کاوید و هر جا بیتی یا جمله‌ای به یکی از نیم زبانهای تالشی، تاتی و هرزندی یافت، به زبان مجعلو آذربایجانی ساخت!» (ص ۴۱)

۱۰. استقلال و تمامیت ارضی

شاید هیچ موضوعی به اندازه استقلال و تمامیت ارضی ایران و ریشه‌یابی اختلافات قومی و قبیله‌ای، مورد تاکید پدرم نمی‌باشد. ایشان معتقدند که تبلیغات پان‌ایرانیست‌ها و نژادپرست‌ها ضربه محکمی به استقلال ایران می‌زنند. در همه مصاحبه‌های ایشان به این مساله تاکید دارند.

حاصل کلام آنکه در مصاحبه‌های علمی پدرم، مساله اصلی فرهنگ و ادبیات ترکی آذربایجان و سپس اقتدار نظام جمهوری اسلامی می‌باشد. اینجانب برای فایده بیشتر خوانندگان، پس از تقدیم متن مصاحبه‌ها، چند فصل نیزبر کتاب اضافه کرده‌ام که امیدوارم، خدمتی برای علاقه‌مندان و دوستان و شاگردان پدرم به حساب آید. این بخشها به ترتیب زیر است:

۱. پس از تقدیم متن مصاحبه‌ها، منابع اصلی آنها و نام مصاحبه‌کنندگان را آورده‌ام.

۲. یادداشت‌های مصاحبه‌گران را ذکر کرده‌ام.

۳. سالشمار زندگی علمی پدرم را تنظیم نموده‌ام.

۴. کتابنامه آثار ایشان را تقدیم داشته‌ام.

۵. چند منبع تحقیق را معرفی و چکیده نویسی کرده‌ام.

«امحاء آثار ادبی ترکی، شیوه معمول در دوره ستم شاهی در کتابخانه‌های کشورمان بوده است. دشمنان اسلام و ایران، هزاران نسخه از نسخ خطی اسلامی را که از حکومتهای صفوی و قاجار و مصون از تعرض تزارهای روس برجای مانده بود، در عهد شوم پهلوی پودر کردند و...» (ص ۴۱) «... ما ادعا می‌کنیم که ترکی سنتیزی تنگنا و مانعی در مقابل رشد و کمال انسان ترکی زبان و جوان آذربایجانی است.» (ص ۴۸)

۵. تبلیغ کلاسهای ترکی

پدرم قهرمان یکه تاز میدان تشکیل کلاسهای ترکی است. کمتر دانشگاهی در ایران پیدا می‌شود که ایشان در آنجا یا دانشجویان آذربایجانی، که از جان بیشتر دوستشان دارند، کلاسی حداقل یکبار تشکیل نداده باشند. اکثریت قریب به اتفاق نویسنده‌گان و شاعران آذربایجانی نسل دوم و سوم انقلاب اسلامی با نفس گرم ایشان تربیت یافته‌اندو به خدمت به فرهنگ و ادبیات ادامه می‌دهند. در مصاحبه‌ها از شیوه تشکیل این کلاسهای تقدیر از دانشجویان پیشاپنگ و مسئولانی که پدرم آنان را «مبثت‌اندیش» می‌نامد، سخن گفته است. صدای پدرم در دانشگاه‌های اهواز، شیراز، زاهدان، کردستان، گیلان، اصفهان، ارومیه، تبریز، تهران، سمنان، کرج و ... برای نسل ما پیوسته طین انداز بوده است.

۶. انتقاد از مسئولان محلی

پدرم از مسئولان محلی آذربایجان همیشه گله داشته است. معتقد است که: «برخی از مسئولان محلی در تبریز از حضور اینجانب در محیط دانشگاهی وحشی دارند که...» (ص ۳۰) و می‌گوید: «برخی از مسئولان محلی بی‌لیاقت، با برخوردهای سلیقه‌ای خیانت جبران ناپذیری به آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران کرده‌اند و گاهی سبب شده‌اند که رشته‌های پیوند جوانان آذربایجان با کیان انقلاب اسلامی گشته شود.» (ص ۳۱).

وی در مصاحبه‌ها بسیاری از مسئولان محلی را «بی‌هویت» می‌نامد و معتقد است که باید این افراد از آذربایجان اخراج شوند و به جای آنان، افرادی مؤمن و معتقد به آرمانهای انقلاب اسلامی و عاشق فرهنگ بومی آذربایجان بر سر کار بیایند.

۷. افشاری فراماسونری و پان‌ایرانیسم

القاء بی‌غیرتی و بی‌اعتنایی در برخورد با برخوردهای اسلامی ترکی در ایران را، ناشی از فعالیتهای مرموز فراماسونرها و پان‌ایرانیست‌ها می‌داند و در مصاحبه‌های خود به افشاری لژه‌ای فراماسونری می‌پردازد: «... هر گونه دشمنی با احیاء عزت و عظمت زبان و ادبیات ترکی در ایران، به هر انگیزه و پوششی که باشد، در راستای خدمت به

۶. نمایه و فهرست راهنما نیز بر کتاب افزوده‌ام.

۷. بر کتاب مقدمه کوتاهی به زبان انگلیسی نوشته‌ام.

در تهیه این اثر جناب آفای مهندس مرتضی مجلدفر علاوه بر راهنمایی‌ها مفید، تقریظی هم مرقوم فرمودند و برادرم «ستارخان» در صفحه‌آرایی کتاب با عشق و علاقه، زحمت فراوانی کشید که بدین وسیله سپاسگزاری و تشکر می‌کنم.
امیدوارم حاصل کار، قدمی برای تحقیق بیشتر در افکار و آثار پدرم تلقی گردد
و مقدمه‌ای برای کارهای کاملتر باشد.

ائلدار محمدزاده صدیق

تهران - آذرماه ۱۳۹۰

اشاره

در نقل متن مصاحبه‌ها که منابع آنها را بالا فاصله در فصل بعدی مذکور شده‌ام، موارد زیررا اعمال کردم:

۱. آئین نگارش و شیوه املای فارسی و ترکی، همانگونه که در اصل متن مصاحبه‌ها آمده بود، حفظ شد.

۲. چند مصاحبه پشت سر هم را که در شماره‌های مختلف یک نشریه چاپ شده بود، دنبال هم آوردم و در هم ادغام کردم.

۳. الفاظ توصیفی و القاب و تعارفات را در متن سؤالات حذف کردم.

۴. منابع اصلی مصاحبه‌ها را در فصلی جداگانه بر کتاب افزودم.

۵. جهت استفاده محققان به پایان کتاب «فهرست راهنما» اضافه نمودم.

۶. کلیه مصاحبه‌ها را با اعداد رومی شماره‌گذاری کردم.

البته بجا بود که مصاحبه‌ها را به طور موضوعی تقسیم‌بندی می‌کردم اما این کار را برای آینده وامی گذارم که مصاحبه‌های دیگر پدرم را در مطبوعات داخلی و خارجی جمع‌آوری خواهم کرد و تلاش خواهم نمود که مطلبی ناگفته بر جای نماند.
از خوانندگان و علاقهمندانی که پیشنهاداتی برای تکمیل کار گردآورنده ارائه خواهند کرد، پیش‌بیش سپاسگزاری می‌نمایم.

کشف کتاب «قاراءجموعه»

اسنادی از حیل و دسائی آنان از مراسم «کتاب سوزی ترکی» دست یافت. مثلا در دهه‌ی چهل شخصی موسوم به «باستانی راد» نسخه‌پرازش و گرانقدر «کلیات صادقی افشار» شاعر و نویسنده تاریخ ادبیات ترکی ایران در عهد صفوی را برای دانشگاه تهران استنساخ کرده و نسخه اصلی را معدوم ساخته است و خود نادانسته به جنایت خود چنین اعتراف کرده است: «چون در نگاشتن تمام مطالب نامه‌ها و عین عبارات آنها که هم ترکی و هم خالی از هر فائدۀ ادبی و اجتماعی (!) [ایو!] لذا نگارندۀ از نقل تمام آنها چشم پوشیده فقط به ذکر عنوان و یکی دو سطر از آغاز افتتاح آنها اکتفا و بسته نمود!» (نقل از برگ ۹۰ از نسخه شماره ۷۳۹۵ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران).

با اینهمه نسخه‌های با ارزشی از ترجمه و تفاسیر قرآن مجید، شرح احادیث، منابع فقه و کلام و اصول، عرفان اسلامی، منظومه‌ها، حکایات و لطائف، متون ادبی، دواوین شعراء، رسالت‌نظری موسیقائی، لغت، مطابیات و غیره در دست است که جزو ذخایر فرهنگ اسلامی کشورمان به حساب می‌آید و ایل و تبار ما به این آثار زنده‌بوده‌اند و با زندگی سرافرازانه و افتخار آمیز در پنج قاره و در ملک سخن ترکتازی کرده‌اند.

کتاب «قارا مجموعه» در تاریخ ادبیات آذربایجان چه اهمیتی دارد؟

سبک نگارش و شیوه تدوین کتاب «قارا مجموعه» تقلیدی بسیار ماهرانه و خردورزانه از حماسه‌های «کتاب دده قورقورد» است و می‌توان گفت که در نوع بندی ادبی ترکی آذری، جزو نوع متون عرفانی و درسی به شمار می‌رود. حجم قابل توجهی دارد و به لحاظ تاریخ زبان‌شناسی و بررسی تاریخچه بسیاری از لغات و واژه‌های متروک ترکی معاصر و قواعد دستوری پر اهمیت است. بی‌گمان پس از نشر کتاب، تحقیقات و پژوهش‌های دانشگاهی بر روی آن در سرتاسر جهان انجام خواهد گرفت و مراکز تورکولوژی دنیا متوجه این اثر گرانها خواهند شد.

پیرامون «قارا مجموعه» و «یادمانهای ترکی باستان»

در خبرهای علمی و فرهنگی از کشف کتاب «قارا مجموعه» توسط شما سخن گفته شده است آیا ممکن است که در این باره توضیح بیشتری در اختیار ما بگذارید؟

«قارا مجموعه» کتابی است که شیخ صفی الدین اردبیلی (قدس سرہ الشریف) بقصد تعلیم مریدان و تدریس در زوایا و مکاتب به زبان ترکی آذربایجانی تحریر کرده است.

موضوع کتاب (قارا مجموعه) چیست؟
کتاب حاوی نکات ولطایف عرفانی، شرح برخی آیات قرآنی و احادیث نبوی و اهل بیت (ع) است.

آیا این کتاب را خود شیخ صفی تألیف کرده است؟
نسخه‌ای که به دست ما رسیده است، سالها پس از وفات شیخ صفی الدین اردبیلی (قدس سرہ) و در زمان شاه عباس صفوی، در اصفهان به دست میر عماد استنساخ شده است. برخی سر فصلها با جمله «شیخیمیز آیت‌الدین» (شیخ ما چنین گفت) شروع می‌شود و ظاهراً تلفیق نسخه‌ای که به دست خود شیخ صفی تألیف شده با مواضع و کلمات و متنابر وی است که از سوی مریدان و شاگردانش به روایت از شیخ صدرالدین پسر وی فراهم آمده است.

ممکن است این نسخه اصلی خطی را بیشتر معرفی کنند؟
نسخه خطی موجود که در دست ماست، همانگونه که گفتم در قرن یازدهم در اصفهان بر روی کاغذ خانبالغ به خط بسیار خوش میر عماد استنساخ شده است. دارای ۱۲۳ برگ (۲۴۵ رویه) است و هر صفحه ۱۴ سطر دارد. آیات و احادیث و اشعار و کلمات قصار شیخ صفی با جوهر شنگرفی و با اعراب استنساخ شده است، نسخه بسیار نفیس و در نوع خود کم نظیر است و گذشته از اهمیت تاریخی، ادبی و زبانشناسی، دارای ارزش هنری و تذهیب نیز می‌باشد. نسخه به دست آمده (شش هزار و نود) سطردار و فاقد هرگونه افتادگی و خداش است.

آیا از نسخ خطی ترکی در کتابخانه‌های ایران محافظت می‌شود؟
اکنون بله به این نسخ با ارزش به دیده مواریث فرهنگ اسلامی و ایرانی نگریسته می‌شود. اما در گذشته چنین نبود. امحاء آثار ادبی ترکی، شیوه‌ی معمول در دوره ستم‌شاهی در کتابخانه‌های کشورمان بوده است. دشمنان اسلام و ایران، هزاران نسخه از نسخ خطی اسلامی را که از حکومتهای صفوی و قاجار و مصون از تعرض تزارهای روس بر جای مانده بود، در عهد شوم پهلوی پور کردند و جای پائی نیز بر جای نگذاشتند. با تفرس می‌توان به

در قرن اخیر مرحوم تربیت در کتاب «دانشمندان آذربایجان» و دیگران در تحقیق هایی که پیرامون آثار شیخ صفوی انجام داده اند، با حسرت و تأسف از اینکه این اثر تاکنون یافت نشده است، از آن یاد کرده اند. نسخه های خطی نفیس آن تا سال ۱۳۱۸ شمسی، در کتابخانه بقعه شیخ صفوی الدین در اردبیل بصورت وقف محافظت می شده است. در این سال به دستور رضاخان و به پنهانه آنکه سقف بقعه فرو می ریزد و احتیاج به بازسازی دارد، این نسخه ها را همراه نفائیس کتب و چیزی خانه بقعه، به امامت به تهران منتقل کردند. اما هیچگاه این امامتها به اردبیل بازنگشت. برخی از آنها اکنون در کتابخانه های لس آنجلس، بریتانیا میوزیوم و یا مجموعه های خصوصی دلالهای صهیونیستی و اروپائی موجود است و گاه دست به دست می گردد.

برخی از نسخ دیگر را که در کتابخانه های ایران موجود بود، رژیم پهلوی بعمر نابود کرده است. بطوريکه الان نام این آثار و نسخ گرانبهای در فهرستهای اولیه کتابخانه ها موجود است اما، خود آن نفائیس نسخ مفقود شده است. مثلاً در کتابخانه شهید مطهری تهران (سپهسالار سابق) در سیاهه اولیه این نسخ خطی نام اثر ذکر شده، اما در شماره ای که اکنون در قفسه ها نگهداری می شود، به جای آن اثر، کتاب دیگری گذاشته اند.

بعضی وقتها هم، مستنسخان به علت بی توجهی، نسخه های این اثر را به اشخاص دیگری منسوب کرده اند. مثلاً در کتابخانه «توبیاقاپی سرای» در شهر استانبول (ترکیه)، نسخه نفیسی از این کتاب موجود است که آن را به «شیخ صافی» منسوب کرده اند.

بسیاری دیگر از نسخه ها را هم جزء «مناقب» آورده اند و اغلب آنها را ترجمه ای از اثر «صفوۃ الصفا» اثر ابن بزار انگاشته اند، در حالی که ما می دانیم ابن بزار «صفوۃ الصفا» را بر اساس «بیویوروها»، «قیالووز»ها و «کلمات» شیخ صفوی تألیف کرده است.

صحبت از «بیویورو» کردید، این چه نوع کتابی است؟

مریدان صفویه، گفته ها و کلمات شیخ صفوی را «بیویورو» می نامیدند و به این اسم در داخل «قارا مجموعه» فصلی می اوردند که بعد این فصول بطور مستقل تدوین گردید. نزدیک ۲۵ سال پیش در بغداد کتابی با عنوان «البیورو» با این توضیح چاپ شده است: «و هو کتاب يحتوى على حوار فى آداب الطريقه بين الشیخ صدر الدین و بين قطب العارفين الشیخ صفوی اللدین بن الاسحق الارديلي، من کتب المقدسه قرا مجموعه ...الخ». با این نام، داخل کتب «مناقب» که از عرفا و اقطاب صفویه بعد از صفویه بر جای

آیا کتاب «قارا مجموعه» چاپ می شود؟

بله، این کتاب عزیز اکنون زیر چاپ است و در پاییز امسال منتشر خواهد شد، کتاب در ۹ بخش تنظیم شده است و حجمی در حدود ۲۰۰ صفحه دارد. بخش نظم شامل اشعار ترکی، فارسی و گیلکی منسوب به شیخ است.

آیا شیخ صفوی به گویش گیلکی هم شعر سروده است؟

بله، همان هفده بیتی که کسری می کند به زبان مجعل آذربایجانی است، در واقعه به گیلکی سروده شده است و این اشعار نخستین بار در کتاب «سلسلة النسب» آمده است. خود کسری می گوید: «در سلسلة النسب نوشته این دو بیتی ها در چه زبانی است ولی ما آن را در آذربایجانی شناسیم!»

روشن است که شیخ صفوی گویش گیلکی را در مدت ربع قرن که در خدمت شیخ زاهد گیلانی و داماد او بود، یاد گرفته بود و بی گمان قادر بوده است به این گویش سخن بگوید و شعر هم بسراید. نمونه ای از این دو بیتی چنین است:

موازش از چه اوغان مانده دوریم

از چو اوغان خواصان پشت زوریم

وهشم دوش به عرش و به کرسی

سلطان شیخ زاهد چوگان گویم

امروز هم هموطنان ما که به گویش گیلکی سخن می گویند، این دو بیتی را خوب در می یابند. مفهوم آن به فارسی این است:

من ازاو، از چه دور مانده باشم

پشت گرمی و زور من از او است.

دوش بر عرش و کرسی سائیده ام

گوی چوگان سلطان شیخ زاهد هستم.

کسری و نوچه های او بارها بر روی این دو بیتی ها بحث کرده اند و آنها را سندی از زبان مجعل آذربایجانی (؟) انگاشته اند.

چرا تاکنون کتاب «قارا مجموعه» معلوم نبوده است؟ و اصولاً این کتاب چگونه پیدا شد؟

این کتاب گرانسینگ، دهها سال در تکایا و زوایای عرفا و دراویش تعلیم داده می شد. سلاطین صفوی نسخه های اولیه و نفیس آن را در کتابخانه های سلطنتی خود نگه می داشته اند. در بسیاری از کتب تراجم احوال و تذکره ها نیز از آن یاد شده است.

نمی کردم بیست سال بعد با متونی آشنا خواهم شد که ریشه در زبان دیر سال ترکی دارد و سه هزار سال پیش از تدوین اوستا در ایران و سویهای آن رایج بوده است. پیوسته آرزویم این بود که این ذخایر علمی را در ایران منتشر کنم. در سال ۱۳۶۳ به «سازمان لغت نامده‌خدا» مراجعه کردم و پیشنهاد چاپ کتاب «ترکی باستان» را دادم. بعد از چندین ماه جواب رد شنیدم و تبعات این پیشنهاد در رد صلاحیتم نیز تأثیر گذاشت! به «فرهنگستان زبان و ادب فارسی» سرزدم، با پندیات شوونیستی رود رو گشتم تا آنکه در سال ۱۳۶۹ ناشری حاضر شد که بخشی از این کتاب را تحت نام «یادمانهای ترکی باستان» چاپ کند. اما او هم توانست مجوز چاپ بگیرد و سالهای دیگری سپری شد و امسال خدای را سپاسگزارم که مجوز چاپ را، ناشر اخذ کرده است. نشر متون کتبیه‌های ترکی باستان در ایران آرزوی میلیونها ایرانی ترکی الاصل اصیل و نجیب نیز است.

آیا کتبیه‌های ترکی باستان در دوره‌های باستان شناسی دانشگاه‌های کشورمان تدریس نمی‌شود؟

متأسفانه در ایران، بویژه در رژیم گذشته باستان شناسی یک بازی سیاسی بود. من او میدوارم در نظام مقدس جمهوری اسلامی در رشته‌های باستان شناسی دانشگاه‌های تحول لازم ایجاد شود و اهداف پنهان صهیونیستی در رژیم گذشته، افشاء گردد.

مانده است، فصلهای زیادی موجود است که اغلب آنها نسخه بدلهای واریانتهایی از «قارامجموعه» بشمار می‌روند.

با این اوصاف شما برای یافتن و تنظیم این اثر گرانبهای کتابخانه‌ها و کشورهای زیادی گشته اید، ممکن است بفرمائید اکنون «قارا مجموعه» را که چاپ می‌کنید چه کیفیتی دارد؟

من بعد از انقلاب توانستم به خارج سفر کنم و ضمن ادامه تحصیل به دنبال گم شده خود نیز بودم و بفضل الهی توانسته ام اکنون با تدوین هفت فصل و دیدن چند نسخه‌نفیس از «قارا مجموعه» کتابی در ۹ بخش تدوین کنم که امیدوارم هر چه زودتر به دست علاقه مندان برسد. و البته نظر آن را من نخستین تجربه در راه تدوین متن کامل «قارا مجموعه» می‌دانم.

گذشته از قارا مجموعه آیا کار دیگری در دست دارد؟

بله، اکنون کتاب «یادمانهای ترکی باستان» را هم به چاپ سپرده‌ام. ممکن است درباره این کتاب توضیح بیشتری بدهید

کتاب «یادمانهای ترکی باستان» در بر گیرنده متن و ترجمه و شرح لغات چند کتبیه‌ترکی باستان است که رژیم گذشته مانع نشر آن شده بود.

لطفاً درباره ترکی باستان توضیح بیشتری بدهید

می‌دانید که زبان ترکی در ایران و بویژه در شمالغرب ایران و سرزمین آذربایجان سابقه‌ای هفت هزار ساله دارد و دستور زبان تاریخی آن از سوی ترکی پژوهان تدوین شده و بویژگیهای گویش و لهجه‌ها و دیالکت‌های این زبان فراگیر بازشناخته شده است. از کمترین گویش این زبان که به ترکی باستان (Ancient Turkish) معروف است ۵۳ کتبیه با اعداد مختلف و با الفبای گوئی تورک یافت شده که یکی از آنها سه مترو هفتاد پنج سانتی متر بلند دارد. در این کتاب از میان این کتبیه‌ها سه کتبیه مهم را بازخوانی و شرح کرده‌ام.

شما چگونه با این کتبیه‌ها آشنا شدید؟

من با زبان ترکی باستان و متن کتبیه‌ها نخستین بار در سال ۱۳۵۸ در کلاس درس مرحوم «محرم ارگین»، دیرین نگار و باستان شناس فقید، در دانشگاه استانبول آشنایشدم. در طول چهار سال تلمذ در محضر آن بزرگوار، تاریخ، دستور زبان و متون ترکی باستان (ترکی گوئی تورک و ترکی اویغوری) را کم و بیش آموختم. قبل از این نیز بازبانهای اوستائی، پهلوی و پارسی باستان آشنا شده بودم. در آن روزگار خیال می‌کردم دوره باستانی ادبیات مکتوب ایران با «اوستا» شروع می‌شود و هیچ فکر

قارا مجموعه کیتابی حققیندا

لطفاً «قارا مجموعه» کیتابی حققیندا بیزه معلومات وئرین؟

بیلیرسیز که اردبیل شهرینده، تورکجه میزین یئددی مین ایلدن آرتیق تاریخی واردیر. بو بولگه‌ده تاپیلان داش بازیتلاری و میتولوژیک یئر آدلاری، تورکجه میزین اوزون زامانلارдан بری بورادا یاشاماسیندان حکایت اندیر. اسلامیتدن سونرا، اسلامی شاهزادلریمیزین چوخودا همین بولگه‌ده قلمه آلينمیشدیر. نسخه شناس عالیملرین نظرینه گؤره «دهه قورقود کیتابی» نین درسدن نسخه‌سی ده اردبیل شهرینده استنساخ اولونموشدور. بو شهرده یازیلان ان مهم اسلامی تورکجه اثیرمیز «قارا مجموعه» دیر. بو کیتاب صفویه دؤورونه ایران مدرسه‌لرینده اوخونان ان ئونملی درس و سائطیندن بیریسی اولموشدور. اثرين باشقا آدى «مناقب شیخ صفى» دیر. ایندیه قدره بو قیمتلى اثردن بیر نئچه الیازما نسخه‌سی تانینمیشدیر. اثر، شیخ عطارین تذكرة الاولیاء اثرين بىزه ر بير شکیله تدوین اولونموشدور. اثرين محتواسى عمومىلە ایکى اساس حصه‌دن عبارتدير. بیرینجي حصه‌ده شیخ صفى نین منبرلرده دانيشقلارى و ایكينجي حصه‌ده اونون مریدلری نین خاطیره‌لری و حکایه‌لری نقل اولونور. اثردن اليمیزه چاتان اليازماسى ٧٥ صحیفه‌ده نستعلیق خطى ايله یازیلمیشدیر. هر صحیفه‌ده ٢١ سطریشلشیر. عنوانلار لاچورد رنگى ايله سوسلنیمیشدیر. نشر ساده و گۈزلجه آذربایجانی تورکجه ادبی شیوه‌سیله قلمه آلينمیشدیر. اثرين بير چوخ يېرلرینده شیخ صفى اردویی یه منسوب تورکجه شعرلردن مصراعالاردا و ئىریلمیشتىرىد. هابئله بىری گلدىكجه آيەلر و حديثلر ايله اثر دولدورولموشدور. بو اثرين نشري، بىزيم بىدیعى نثرتاریخیمیز ایچون چوخ ماراقلی بير حادثه اولا جاقدىر.

ايندیه قدره درس کیتابلاریندا و ایرانداکى تاریخى قایناقلاردا بو اثره اشاره اولونمور؟

بله، تاسفله دوغرو دور، ایراندا، شاه زامانیندان باشلايارا تورکجه میز ايله دوشمنليک نتیجە سیندە، دیلیمیزدە یازیلان نظم و نثر اثرلری نین، شۇونیستلر طرفیندن انكار ائدیلمە سینه يول و ئىریلمیشدیر و لاکین «قارا مجموعه» اثريندن بير چوخ كلامىك ادبى قایناقلاردا سۆز گىنديرى. حتى فارسجا تذكرة‌لرده «مناقب شیخ صفى» دن آداپارىلىر. صفویه ادبیاتى باش تاجى اولان بو اثر، الیه تانینمالىدىر. چونكە قرنلىر

ایران مکتبخانالارى نین درسلىگى اولموشدور.
«قارا مجموعه» اثرى شاه اسماعیلین وفاتیندان سونرا قلمه آلينمیشدیر؟

«قارا مجموعه» اثرى شاه اسماعیلین وفاتیندان سونرا قلمه آلينمیشدیر. قلمه آلان واڭرین اساس مؤلفى علوم دىگىلدىر. هر حالدا، اثرى تدوین و تأليف ائدن شیخ صفى نین باشلى مریدلریندن بیریسى اولموشدور. شیخ صفى نین منقبتلىرى و سۈزلەری و وعظىلرینى توپلايان مۇلۇف، اۇچ يېرددە شاه اسماعیل صفوی دن آد آپارىر و اوونو نايكى غزلىنى تخمىس اندىر.

سیزین گۇرۇشۇزجە نىيە ایراندا «تورک دىلى و ادبیاتى دانشکەدەسى» تأسیس اولنمۇر؟ البتە اگر بىلە بىر يېر تۇرولسا، بىزىم «قارا مجموعه» كىمى اثرلریمیزدە چاپ و تېبیغ اولار.

بلە، دوغرو دور. ایراندا هر يېردن داها قابا «تورک دىلى و ادبیاتى دانشکەدەسى» قورولمالى ايدى. يوزلر تائىف اولسون كە شاه دۇئىمى نین فارسلاشىدیرما سیاستى نین دوامى نتىجە سىنده، مەحترم اسلامى دۇلتىمیز بۇ مهم اىشىن اجراسىنا موقۇق اولمايمىشدىرى. البتە ایراندا بىر چوخ بلکە بىر نئچە «تورک دىلى و ادبیاتى» دانشکەدەسى قورولمالىدىر، بو آرزوون تحقىق تاپماسى حۆكمت ایچون بئیسوک بىر عىب و نقص سايىلىر.

سیزین نظرىزدە، تورک دىلى و ادبیاتى دانشکەدەسى اول ھانسى شەرەد قورولمالىدىر؟ آيا اردبیل شەھرى سەچىرىلارسە، مقصدە اوپۇن اولماز؟

منيم نظرىم بودور كە ایرانين بوتون مهم شهرلرى و علم مرکزلىرىنده «تورک دىلى و ادبیاتى دانشکەدەسى» قورولمالىدىر. اردبیلین ده ئۆز يېرى واردىر. «دارالارشاد» آدلانان بوشەر، هر زامان اسلامى تورک ادبیاتىمیزین مرکزى و اساس قايناغى اولموشدور. ايندى ده بىلەدىر. حال حاضىردا اردبیل شەھرى ھم سیاسى استراتېيک باخىمدان و ھمەدە عمومى خلق توپلايىشى جەھىتىن دو مهم حرکت ایچون ال وئرىشلى و مقصدە اوپۇن بىر يېر و شهردىر. بىزىم ھم نوحە ادبیاتىمیزین بىشىگى و ھمەدە مدرن شعر و نىرساھەمیزدە قلم چالانلارين اوپلاياغى اولان بو شهردە، بىر چوخ تورک دىلى و ادبیاتىنامسلط اولان شاعىلر و قلم صاحبىلىرى ياشاماقدا دىرىلار. آذربایجان اوستانلارى آراسىندا، اردبیل اوستانى نین «راديو و تلئويزىباسى» نین تورکجه دىلى ده چوخ تىمۇز دىلەمیزىز ادبى فورماسىنا ياخىن بىر شیوه دىر. اودور، منيم گۇرۇشومۇ سورو شىۋانىز، البتە اردبیل شەھرى نىن دانشگاھلارىنى دا تورک دىلى و ادبیاتى دانشکەدەسى تأسىسى ایچون اوپۇن حساب اندىرم.

حرکتی دیر. اساسی قانونون اجرا اولونناسی « مجریه قوه سی » بوینوندادیر او میدواریق که بو قوه ده همین اصلین اجراسی ایچون لازمی ایشلر گئرونوسون. اساسی قانونوموزون ۱۵-نجی اصلی نین اجرا اندیلمه سی، جمعیتیمیزین ان مهم طبلبریندن ساییلیر.
چاغداش ادبیاتیمیزین نمونه رئىسى و مدرن اثرلرین زامان اوغۇسون اولماسى مىسالەسى حاقيقىدا گئۈرۈشۈنۈز نەدیر؟
 البتە بىلير سىز كە دىلى نىن تدرىسى قاداغان اولان بىر مىلتىن مدرن و چاغداش ادبیاتىندا سۆز ائتمە بىر آز گولونچ اولور. بىزيم دىليمىزىن اينجه ليكلىرى اىلە تانىش او لمىيان دانشگاه گۈرموش عاليىلىرىمېز واردىرلار كە شاه سىاستلىرى نىن اوز قارالىغۇنى ثبوت ائدىر. ولاكن بونا تأكيد ائتمە لىيم كە بىزيم دىليمىزىن ايراندا قاداغان او لماسىياباخمايار، بو تايىدا بئويوك و دىكلى دوشونجە صاحبىلى اديب و شاعيرلىرىمېز تاپىلىمىشلار، دىليمىزىن اينجەلىكلىرىنە جومان درىن احساسلى شاعيرىمېز عباسلى بىحىوى (ائچى)نى مىشال گتىرلەيم. ائچى، دىليمىزى هېچ بىر دانشگاهدا او خومامىشىدیر و لاكن شعرلىرىنى ائله او ستابدىلەقلا يازىر كە هر بىر تورك دىلى اوستادى و يازىچى سىنى حىران ائدىر. اونون شعرلىرىنە هم فورما همەدە محتوا ان يېتىگىن و مدرن سوپىھەدىر. باشقۇ جوان شاعيرلىرىمېز بىلەدىر، اونلار گنج و جواندان آد آپاراپىلرم. بىر آزجا آكامىك حىمايت او لونورسا، بىزيم چاغداش ادبیاتىمېز تايسىز بىر دورو مدا انكشاف ائده جىڭدىر.
كلاسيك ادبیاتیمیز اىلە مدرن ادبى اثرلریمېز آراسىندا فر و با غليلىغى ئىچىدە گۈرلەتىرىرى سىنئىز؟

بىليرسىنىزكى كلاسيك ادبیات و چاغداش ادبیات اثرلرى، ايکى آيرى- آيرى مقولەر دىكىلىدىر. البتە كى هر چاغداش ادبى اشر ئۆزۈنەن قاباقكى اثرلردىن غىدائنىمى و يارارلانمايدىر. بو، او دئمك دىكىلىدىر كە كىمسە يىنى سۆز يازمامالىدىر. فضولى ئۆزۈزامانىندا يىنى چى ايدى و چاغداش ايدى و لاكن او، نىمىنى و يا ختائىنى تقلىد و تكرار ائتمەدى، اونلارلىن تجربەلىرىنەن يارارلاندى. ملا پناھ واقيف و سيدابو القاسم نباتى ده بىلە ايدىلر. اونلاردا ئۆز زامانلاريندا، زامانىن طلباتىنا اوغۇن دوشوندولر و يازدىلار. ايندى ده بىزيم عصرىمېز بىلە ئىچى چاغداش شاعيرىمېز، زامانەمېزىن مصىبىتلەر و دردرلىن دويان و حسن اىندى مبارز روحلۇ شاعير او لمالىدىر، سۆز يوخ كى بىلە بىر شاعير و يازىچى كىچمىشىن گلن اولو با بالارىمېزىن سىلىرىنە سىن قاتمالىدىر و زامانىن فريادينا چئورىلەمەلەدىر.
مدرن دونيادا ياشاممايان سنت چى شاعير حاقيقىدا نە دئىه بىليرسىنىز؟
 منيم گوروشوم مجھە، هر جورە چاغداشلىق، اسکى چىلىكىن قايناقلانىر. ستلىر با غليلىق

ايراندا تورك ادبىياتى نە زاماندان باشلامىشىدیر؟
 يوخارىدا سؤيلەدىگىم كىمى، دىليمىزىن ايراندا ان آزى يئددى مىن ايللىك مىتولۇزىك تارىخى واردىر. اورخون آبيدەلىرىنە « ساوالان » آدى كىچىر و « ساوجى » اىلە « آذچى » و « آذر » سۆزلىرى نىن بو بۇلگەدە مقدس بىر اصطلاحلار كىمى ايشلىنەلرى قىيد اولۇنور. ولاكن بىزيم يازىلى اسلامى ادبىاتىمېزىن تارىخى مىن اوچ بوز اىيل بوندان قاباغا عائدىر. دىليمىزىدە يازىلان و ايندى اليمىزدە اولان ايلك اسلامى اشرين آدى « قوتادغۇ بىلېغ » دىر. بو ائردىن فردوسى توسى نىن شاھنامە (« جىنگ نامە ») ائرى نىن علاقەسى دە آراشدىرىلمايدىر.

قارا مجموعە دن قابا دىليمىزىدە « دىيوان حكمت »، « عتبە الحقاقيق »، « نهج الفراديس » كىمى مەم ائرلە يازىلىمىش، نىمىمى، قاضى برهان الدين و احمد يسوى تكى شخصىتىلە بۇ دىلەدە قلم چالمىشلار. هەلە من اردېيل اطرافينىدا تاپىلان توركىجە داش يازىلارىندا سۆز ائتمەدىم. بو داشلارىن چو خۇ « خياو » بۇلگە سىينىن تاپىلىمىشلار.

تورك دىلى ھانسى الفبا لار اىلە يازىلارمۇش؟
 توركىجە مىز ايلك ئونجە، سومر الفباسى اىلە يازىلىمىشىدیر، سومر الفباسى ايلك غير تصويرى الفبادىر و بشرىت تارىخىنە بۇ الفبانىن توركىلەر طرفينىدەن اختراع او لونناسى ادعا ائدىلىرى. اوندان سونرا توركىلەر « اورخون » آدلانان الفباني اختراع ائتمىشلەر. بۇ الفباساغان سولا يازىلارمۇش، حرفلر بىرى- بىرىنە يايپىشماز ايمىشلەر. هەمین الفبادا ۱۸ حرف وارايدى. سونالار فارسلار بۇ الفبادان تقلید ائدرىك « مىخى » آدلانان الفباني اختراع ائتمىشلەر.

توركلىرىن اختراع ائتدىكلىرى اوچونجو الفبا او يغۇر الفباسى آدلانىر و فارسلار بۇ الفبا او زوندن « پەلەوى » الفباسىنى تقلید ائتمىشلەر.
او يغۇر الفباسى، ايراندا نادرشاھ زامانىندا قىدەر رايىچ اىدى. ايندى دە بعضى كىندرلىرىمېز بىلە « سايا » آدلانان حساب ساخالاما الفباسى واردىر كە او يغۇر الفباسىندا ئەينىمىشىدیر.
و لاكن توركلىر اسلامىتىن سونرا، قرآن الفباسىنا كىچمىشلەر و حال حاضىردا ايراندا توركىجە مىز بۇ الفبا اىلە يازىلىلىر.

سىزىن ئظرىزىدە ئىيە اساسى قانونون ۱۵-نجى اصلى اجرا او لوننمور؟
 بىزيم اساسى قانونوموز شەھىدلەرىمېزىن قان باهاسىدیر. اساسى قانونوموزدا، ۱۵-نجى اصلە دىليمىزىن او خونناسى و حتى بوتون مدرسه لرده و مكتب لرده تدرىس او لونناسى تأمين ائدىلىمىشىدیر. بو بىر نص دىر. دىكىشىلەمىزدىر. ولاكن دۆلت، ايندى دە قىدەر بۇ مەم اصلى اجرا ائده بىلەمىشىدیر. بو، اهمالدىر، نقصاندىر. قانون سوزىزير

یازیچیلار، بیردن بیره دیلیمیزده یازما امکانی تاپاندا، گویا کی یئنی بیر حاده ایله او ز به اوز دورلر، ئۆزلری قایدا - قانون یاراتماغا باشلامیشلار.

البته یازى قايدالاریندا بعضى سلیقه‌لرین اختلافلى اولماسى طبیعى بير حالدیر، بومساله هر دىلدەدە واردىر. فارس دیلیمیزدە «آئین نگارش فارسى» جوره - جوره دېرى، انگلیز و روسجادا بتلەدىر. بیزیم دیلیمیزدە بعضى عالیملاریمیز ئۆزلری علمى تجربەلری اساسیندا، خاص یازى قايداسیندان تبعیت ائدیرلر و لاکین بو اختلافلارى داگرک نظره آلا كە ایکى اساس مساله: بیزینجى سى علمى بير پرنسيپ و انظباطاباغلانما و ایکينچى بو كى كىچمیشىدەكى املاه تجربەلریندن يارارلانما زىمدىر.

هر حالدا سوز يوخ كە ياخىن گلچىك، «بىر واحد املاه» طرفينه يۇنه لهجه يىك. بىر سون سؤال كىمى سىزىن اردبىل شهرى ايله باغلىغىز و علاقەنىز حققىندابعضايى بىلگى لر آلما اىستەردىك؟

من اردبىلى ئوزوم اىچون «أنا شەھر» حساب ائدیرم. اولاکى بو شهردە ایکى ايل ياشامىشام و معلم ليك ائتمىشم. ايكىنجى بوكى، دارالارشاد آدلاتان اردبىل شهرىنى، هر زامان دىل و ادبیات تارىخىمiz و ملى بىرلىكىمiz زىن سىيمبولوكىمى ئوز ذهنى تصویرلىرىمide حس ائتمىشم. منيم اىچون اردبىل سۈزۈ، اورخون آيدىلرىنندە سىلسەن وحى و ايلهام قاييانغى «ساوچى» لار شهرى، شاه اسماعىلین عزت و وقارى نىن تمىشلى و كواكبى اردبىلى نىن بىلگى و علمى و دیلیمیزىن ان دولغۇن لهجه سىنин يوردو دور. من، ئوز حسىاتىمى و اىچىدەن گلن دويغۇلارىمى «اردبىل لوحەلرى» شعرلىرىمide دىلە كىتىرمىشم. بو شهر ايله باغلى عاطيفە لر و احساسلارىمى، عادى دىل ايله بلکە بىان ائنده بىلەرم. او دور كى اجازە وئرین همین شعرلە مراجعه ائدك.

آواى اردبىل یازى هيئتى سىزىن واختىنیزى بیزیم اختىارىمیزدا قويىمانىز اىچون تىشكىر ائدیر.

درباره تشكيل گلاس‌های

و مدرنيسم بىرى-سېرى ايله تصاددا اولان ايکى آيرى شىوه‌لر دىگىلىرىلر. ولاكين بعضًا افراطكار مدرنيستلر و يا مرتعج سنتچى لرده تايپىلىر. منيم نظرىمده چوخ مهم مساله بودور كە يازىچى و شاعير «درد اھلى» اولمالىدىر و وجودو «عشق» ايله يوغۇرلمالىدىر و هر نېيى درەندىلىكىدە و عشقىدە گۈرمەلىدىر. فضولي دئىميشن:

عشقدىر هر نه وار عالمەد
باشقا بىر قىل و قالدىر آنجا

**آيا بیزیم دیلیمیزىن فلسفى و علمى مفهوملارى بىان ائتمىگە گوجو
واردیر و يابىو خەدور؟**

توركىچە مىزىن التصاقى بىر دىل اولدوغو اىچون، گىنىش سۆز داغار جىغينا مالىكدىر و سۆز تۈرتمەدە بۇيۈك امكانلارى واردىر. دیلیمیزدە حال حاضىردا هشتادمین يالىن لغت و سۆز كۆك كەيشلەنەتكەدەر تۈركىچە، فعللىرىن تصرىفي باخىمېندا، دونيانين هىرىپ دىلىنندەن گىنىش بىر سوپىدە دورور. قالدى كە فلسفى و سىياسى مفهوملار، اسلامىتىن سونرا دیلیمیزدە بىان ائدىلەمىشىر، مثلا ۴۴۷ ھىجرى ايلىنەن تۈرىز شەھرىنەدە حضرت على عليه السلامىن مسيحىلر ايله سىياسى آنلاشماسى تۈركىچە مىزە، بىرسىياسى نشر تجربەسىنە دايانارا ترجمە ائدىلەمىشىدىر. ھىجرى دۇردونجو و بئشىنجى اثرلرەدە «جوجى»نىن فلسفى دىوانى و «ترکى كىشى»نىن سىياسى شعرلىرى تدوين اولىنمۇشدور. همین عصردە «دىوان لغات الترك» علمى اثرى و «قوتادغۇ بىللىغ» فلسفى اثرى يازىلەمىشىدىر، سونرا «فتاتازى» تۈركىچە مىزىدە بىر ئىچە فلسفى و علمى اثرلر يازمىشىدىر. همین عصردىن باشلايىارا تۈركىچە مىزىدە نىز مەدىنتى باشلايىر. بىر چوخ «فتوات نامە»لر، «سالتو نامە»لر و «سلجو نامە» لر تۈركىچە يازىلىر. دئمك اىستەيىرم كە فلسفى و سىياسى نشر مەدىنتى نىن تۈركىچە مىزىدە مىن ايللىك سابقەسى واردىر و دیلیمیزىن گىنىش دىلچىلىك امكانلارى دا بونا ارتىرىلىسا، هر بىر بوروشۇ و اينجە مفهومو بىان ائتمىگە ال وئرىشلى دىل اولدوغو نظرىه سىنى بىان ائتمەد اعايسىندا يام.

ايندى یازى قايدالارى آراسىندا اولان تىشت حققىندا نظرىز نەدىر؟
بیزیم تارىخ بويونجا، املاه مەدىنتىمiz اولىمۇشدور. املاه مسالەسى يىنى بىر مسالە دىگىلىدى. بىر درىا يىازما و خطى نسخە واردىر كى ايندى بو نسخەلرین املاه قايدالارىنى منىمسەمه ھامىمىزا بىر آكادمىك بورج و وظيفە سايىلىر و لاكين مسالە بوراسىندا يارىدا، بىر طرفدىن دیلیمیزدە يازى قايدالارى اولمااما بوش نظرىه سىنى اورتايما آتمىشلار و باشقا طرفدىن املاه مەدىنتى ايله كىمسەنى تانىش ائتمەمىشلار. او دور كى كىچمیشىدەكى قايدالار ايله تانىش اولمىيان بىر چوخ شاعير و

ترکی آذربایجانی در دانشگاه صنعتی اصفهان

خواهش می‌کنم درباره کیفیت و شیوه تشكیل کلاس زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در اختیار ما قرار دهد.

در روز ۲۰ بهمن در همایش اقوام در دانشگاه صنعتی اصفهان، که مختص فرهنگ آذربایجان بود، دانشجویان آذربایجانی آن دانشگاه درخواستی جهت اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی و بر پایی کلاس درس ۲ واحدی زبان و ادبیات ترکی تسلیم مسئولان دانشگاه کردند و پاسخ مثبت شنیدند و اینجانب بطور رسمی برپایی این کلاس درس دعوت شد.

ممکن است روز و ساعت و برنامه کلاس را تشریح بفرمائید.

از آنجا که هم برنامه درسی اینجانب در نیمسال جاری فشرده است و هم موعد انتخاب واحد دانشجویان به سر رسیده و کلاسهایتان شروع شده‌است، کلاس بعدازظهرهای جمعه، هر دو هفته یکبار، یک و عده پیش از ظهر و یک و عده بعدازظهر تشكیل می‌دهیم و برنامه‌ی درسی مصوب شورای انقلاب فرهنگی را در هشت هفته و هر هفته در دو جلسه به پایان می‌رسانیم. تختین جلسه در روز ششم اسفندماه تشكیل خواهد شد و در نیمسال اول خرداد ماه ۱۳۷۸ امتحان کتبی و رسمی به عمل خواهد آمد و به دانشجویان، علاوه بر احتساب نمره رسمی، گواهینامه دال بر موقیت در امتحان سطح یک اعطا خواهد شد.

مگر این درس در چند سطح تدریس می‌شود؟

شما می‌دانید که از سال ۱۳۷۰ درس ۲ واحدی زبان و ادبیات ترکی را در دانشگاه‌های تهران در دو سطح تدریس کرده‌ایم و در سطح دو، به دانشجو صلاحیت تدریس این درس را اعطا می‌کنیم و با این گواهینامه که علاوه بر امضا و تایید علمی اینجانب، به مهر دانشگاه نیز ممهور می‌شود. و فارغ التحصیل این سطح، می‌تواند در دربارستانها و دانشگاه‌ها برنامه درسی سطح یک را اجرا کند.

تاکنون به چند نفر توانسته‌اید گواهینامه سطح دو بدھید؟

در سالهای اخیر من در دانشگاه‌های امام صادق(ع)، صنعتی شریف، علم و صنعت، شهید بهشتی، علامه طباطبائی، دانشگاه آزاد واحد زنجان، واحد تهران مرکزی و چند مؤسسه و آموزش عالی دیگر در تهران از جمله دانشگاه علوم بهزیستی و مؤسسه آموزش عالی سوره این درس را تدریس کرده‌ام، ولی به علی که فعلاً مجال گفتن آن را ندارم، موفق به اجرای سطح دو، جز

یکی دو موردنشده‌ام. تاکنون ۲۵ تن از دانشجویان توانسته اند از دست من گواهینامه سطح دو را اخذ کنند که اکنون خود به تدریس مشغول اند مانند دانشجوی بسیار ساعی روشن اندیش دانشگاه صنعتی شریف آقای مهندس سلیمان پور که اکنون خودمدرس درس ترکی در همان دانشگاه است دیگران هم دارای صلاحیت علمی برای تدریس این درس هستند. در دانشگاه ارومیه هم سطح یک چند سال پیش و بعنوان درس رسمی اختیاری اجراشد و تاکنون دوام دارد.

در دانشگاه صنعتی اصفهان چند نفر دانشجوی آذربایجانی تحصیل می‌کنند؟

در دانشگاه صنعتی اصفهان از نه هزار تن دانشجو، سیصد نفر آذربایجانی هستند که حدود یکصد تن آنها خانم‌اند و اغلب استعدادی سرشوار و هوشی بسیار و شخصیتی محترم و ادراکی تقدیر انگیز دارند و مایه‌ی افتخار سرزین حماسه پرور ما، در این شهر هستند. این دانشگاه نیز خود از امکانات علمی و رفاهی کم نظری بر خوردار است و قابل مقایسه با دانشگاه‌های دیگر کشورمان نیست. تنها کتابخانه‌ی مرکزی این دانشگاه در سال به ۴۰۰۰ (چهار هزار) عنوان مجله و بولتن تخصصی از اروپا و کشورهای غربی آبونه است که هزینه‌ای بمیزان سی و هفت هزار دلار فقط صرف وجوده اشتراک‌کاریان مجله‌ها می‌شود.

بالحظ احتوای به منابع مطالعاتی در رشته‌های گوناگون علمی و تسهیل دستیابی به آنها و خدمات رایانه‌ای کتابخانه‌ای و جذب اساتید تراز اول علوم مختلف از داخل و خارج، می‌توان ادعا کرد که در جمهوری اسلامی ایران از امکانات کاملاً منحصر به فردی برخوردار است. دانشگاه‌ای تبریز، ارومیه یا اردبیل و یا زنجان حتی یک دهم امکانات آن دانشگاه را ندارند و این مسئله البته خود در حیطه‌ی نقد مسئله‌ی عدالت در توزیع امکانات در دولتهای گذشته قابل بحث و بررسی است.

شما چرا در تبریز و شهرهای آذربایجان به تدریس نمی‌پردازید؟

من همه ساله، در ایام تابستان به دانشگاه تبریز مراجعه و تقاضای انتقال و همکاری می‌کنم. اما همانگونه که بارها گفته‌ام برخی از مسئولان محلی در تبریز از حضور اینجانب در محیط دانشگاه آذربایجانی وحشتنی دارند که شاید از برخی جهات بی‌جامه نیست و آن اینکه بلاهت و خیانت برخی عناصر باصطلاح مسئول در برخورد با مسئله‌ی فرهنگی آذربایجان و پاسخ به درخواست جوانان تبریزی و خواست عمومی پیرامون مسائل مدنیت بومی، بر ملا خواهد شد. روشن خواهد شد که آنان با تحلیل‌های غلط و نادرست از اوضاع فرهنگی آذربایجان، ذهن دولتمردان را در تهران پیوسته نسبت به آذربایجان مشوش می‌سازند تا بتوانند چند صباحی بر

دروس است که امیدوارم در میان آنها به آثار ارزشمند تحقیقی برخورد خواهیم کرد.
استاد محترم، ما در این راه مقدس برای شما و دانشجویان آرزوی
موفقیت داریم و از اینکه برای پاسخ به سوالات ما وقت گذاشتید،
سپاسگزار هستیم.
من هم از شما ممنون هستم و آرزوی توفیق الهی دارم.

با امام تا روستاهای آذربایجان ...

شما چند جلد از آثار حضرت امام (ره) را به ترکی آذری ترجمه
کرده‌اید؟

پیش از انقلاب، بسیاری از پیام‌های امام را به ترکی ترجمه می‌کردم که در سطح وسیعی در منطقه آذربایجان و مناطق دیگر توزیع می‌شد. در میان این پیام‌ها، یادم‌هست که پیام امام مربوط به حادثه ۱۷ شهریور، چندین بار در شهرهای مختلف آذربایجان تکثیر و توزیع شد. نخستین پیامی که از حضرت امام ترجمه کردم، مربوط به سالی بود که من در دانشسرای مقدماتی تبریز تحصیل می‌کردم سال ۱۳۴۱. یک روز که به خانه می‌آمدم، عده‌ای را در مقابل مسجد «سید حمزه» دیدم که جمع شده بودند و پیام امام را که به فارسی چاپ شده بود، در دست داشتند. یک نسخه هم به دست من رسید. در کیفم پنهان کردم و به خانه آوردم و برای مادرم خواندم و به امر ایشان به ترکی بازگو کردم. در آن روزگار، از اینکه چرا باید اکثریت مردم آذربایجان که خواندن و نوشتن می‌دانند، اما با فارسی آشنا نیستند، نباید مفهوم این پیام را دریابند، در رنج بودم. آن روزبه دنبال احساسی که به من دست داد، آنرا به ترکی روان و سلیس ترجمه کرم و یادوستانم چند نسخه از آن را با کاغذ کاربن تکثیر کردیم. این، اولین ترجمه من از آثار حضرت امام بود.

بعد از انقلاب اسلامی، از چه زمانی به ترجمه آثار امام خمینی پرداختید؟

اریکه‌ای ریاست تکیه داشته باشد. برخی از مسئولان محلی بی‌لیاقت با برخوردهای سلیقه‌ای خیانت جبران ناپذیری به آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران کردند و گاه سبب شده‌اند که رشته‌های پیوند جوانان آذربایجانی با کیان انقلاب اسلامی گسته شود و بارفخارهای کلیشه‌ای خود به تلاش‌های مذبوحانه‌ای دست زده‌اند که نوکر مأبی خود را در قبال سیاست شوونیستی شاهنشاهی به گور سپرده شده و تفاله‌های آن در تبریز ادامه‌دهند و سبب بروز گره‌کور و معضل فرهنگی در آذربایجان شده‌اند. تنها راه حل این معضل فرهنگی آن است که اینگونه مسئولان بی‌هویت از آذربایجان اخراج شوند و بدنبال یک برنامه‌ای کلان دولت محترم، زبان مقدس ترکی در همه سطوح تحصیلی بعنوان یک درس اختیاری تدریس شود و به خواست و آرزوی این سرزمین دلاور خیز، نظام مقدس جمهوری اسلامی از طریق مسئولان مثبت اندیش و مخلص و متّقی خود پاسخ مثبت دهد. مشکل فرهنگی آذربایجان، جز این، راه حل دیگری ندارد. البته ناگفته نگذارم که من اکنون در دانشکده ریاضی دانشگاه تبریز مشغول اجرای برنامه تدریس سطح یک هستم و هم اینجا از چند مسئول مثبت اندیش و خیرخواه دانشگاه تبریز که به خواست دانشجویان پاسخ مثبت دادند و اجازه تشکیل این کلاس راشجاعانه صادر کردند باید سپاسگزاری کنم. اما این حرکت جزئی، نمی‌تواند زخم سالیان این سرزمین را التیام بخشد. باید نوکر مأبیان سلیقه‌گرا و متفاصل را، دولت و مردم از دانشگاه تبریز اخراج کنند و او میدوارم این آرزو زودتر اتفاق بیفت و عواملی که میان مردم و مسئولان کشوری جدائی می‌افکند شناسائی، افساء، رسوا و اخراج شوند.

لطفاً در مورد برنامه درسی خود در دانشگاه صنعتی اصفهان هم اطلاعاتی به مابدلهید.

از آنجا که دانشگاه صنعتی اصفهان امکانات صوتی و تصویری نسبتاً مناسبی نظیر ضبط ویدیوئی، اوپک، دستگاه بزرگ‌نما و لابراتوار زبان‌شناسی نیز در اختیار اینجنبان گذاشته است، علاوه بر تدریس منسجم یک دوره صرف کامل ترکی آذربایجانی، به‌دقائق آوا شناسی ترکی و مباحث فونولوژی تطبیقی نیز خواهیم پرداخت و دانشجو را بامتنون کهن ترکی سومری، ترکی اورخونی و ترکی اویغوری و با الفباء‌ی کهن ترکی و کتبیه‌های ترکی باستان آشنا خواهیم ساخت و در کنار آن گزینه‌های مختصراً از متون نظم و نثر ترکی اسلامی از قرن سوم به این سوی از «قوتسادغو بیلیغ» و «عتبة الحقایق» و «دیوان حکمت خواجه احمد یسوی» تا «کتاب دده قورقود» و «حیدر بابایا سلام» استاد شهریار ارائه خواهیم کرد. در ضمن هر دانشجو موظف به نگارش یک عنوان «پایان نامه» یا «پروژه نهایی» در یکی از موضوعهای سر فصل‌های

مثل آب زلال وروان و مایع شفافی، جریان و سیلان دارد. حتی مکتوبات عرفانی و تقاضای قرآنی امام نیز، عاری از هرگونه غلاظ و شداد موجود در متون مشابه است. این است که من، مترجمان آثار امام را خوشبخت ترین مترجمان به حساب می‌آورم که با دشواری انتقال مفهوم رو در رو نخواهد شد. اما، از سوی دیگر، از آن جهت که مترجم متعدد در زبان مقصد، در واقع به جای امام می‌نشینند، کار بسیار دشوار و فوعلاده سخت و توان فرسا می‌شود. مترجم آلووده به گناهی چون من، باید بتواند شبه شخصیت الهی آن روح خدا گونه را در خود پیدا کند و هنگام حرف زدن در زبان مقصد، چون او بیندیشد، چون او نگاه کند و چون او زندگی نماید. بسیاری از اشعار امام را من بعد از نیمه های شب و در میان هالهای از احساس و عاطفه و حق هق گریه و امواج متلاطم درون و دلی خسته ترجمه کرده‌ام و گاه شده است که برگردان برخی از مصاریع و ایات که بر روی کاغذ نیامده، بعدها از یاد رفته است و دیگر نتوانسته ام به همانگونه که آن شب ترجمه کرده‌بودم، دیگر بار ترجمه کنم.

زبان ترکی تا چه اندازه قادر به حفظ آثار فلسفی امام است؟

می‌دانید زبان ترکی یکی از زبانهای اصیل ایرانی است و به دلیل التصاقی و کوتاه‌صائب بودن و غنای مخزن واژگان و داشتن قانون هماهنگی اصوات و ظرفیت استحصال نامحدود واژه، از شایسته ترین طروف برای بیان مفاهیم فلسفی و سیاسی است و در ایران دارای پشتونه عظیمی از دریایی از متون نظم و نثر مشحون از معارف اسلام و مفاهیم قرآن است و سنت تصنیف، تالیف و ترجمه آثار فلسفی و عرفان اسلامی در این زبان، به ده قرن پیش بر می‌گردد. آثاری نظری «قوتادغوبیلیغ»، «كتاب دده قورقود»، «عتبة الحقایق»، «نهج الفرادیس»، «دیوان حکمت»، «قارامجموعه»، «حدیقه السعدا»، که قرنها پیش از این در ایران تالیف شده اند، به این زبان ریشه بسیار مستحکم کتابت بخشیده‌اند. از این رو مترجم مسلط به دقایق و ظرایف این زبان گرانستگ، اگر به پشتونه و سنن گذشته اتکا کند، در انتقال عمیق ترین مفاهیم فلسفی و عرفانی و سیاسی سختی نخواهد کشید و در پنهانی بسیار گستردۀ، ترکتازی خواهد کرد.

آیا شما در تدریس دانشگاهی خود، از آثار حضرت امام هم استفاده می‌کنید؟

بله تدریس ۲ واحدی «زبان و ادبیات ترکی» را از سال ۱۳۷۰ به عهده گرفته‌ام و در اغلب دانشگاه‌های تهران، این دو واحد درسی را با دانشجویان آذربایجانی کار کرده‌ام. در کتاب «برگزیده متون نظم و نثر ترکی» که به همین منظور چاپ کرده‌ام، ترجمه برخی از اشعار و فرازهایی از آثار متشر امام را آورده‌ام.

بعد از انقلاب، گفتارها و نوشته‌های امام را به مناسبت‌های گوناگون به زبان ترکی آذربایجانی ترجمه کردم و در مطبوعات منتشر ساختم، تا آن که پس از ارتحال حضرت امام (ره)، از سوی «موسسه تنظیم و نشر آثار امام» به این کار فراخوانده شدم. از آن‌تاریخ، این کار را نظم و نسق دادم و براساس برنامه‌ای منظم به ترجمه و تدوین و نشر آثار امام به زبان ترکی آذربایجانی مشغول شدم. این مؤسسه، تاکنون توانسته است از میان ترجمه‌هایی، ترجمه کامل و صیت نامه (با حواشی و فهارس کامل) کلمات قصار (با مقدمه و نوع بندی فارسی)، نامه به گورباق (با ضمایم) منشور روحانیت، مکتوبات عرفانی حضرت امام و نیز کتاب: پدر، ای علمدار مکتب مظلوم اثريادگار امام را به طرز نفیسی منتشر کند. گذشته از اینها ترجمه منظوم ۶۴ غزل، ۶۴ رباعی و یک ترجیع‌بند امام را نیز با نستعلیق زیبای «آقای جواهر پور» منتشر ساختم. ترجمه کتاب «اربعین حديث» را هم به پایان رسانیده‌ام و به زودی تحویل خواهم داد. منظومه‌ای هم با عنوان «امام خمینی» در بیان مبارزات ایشان در سالهای پیش از انقلاب سروده‌ام که چاپ شده است.

آیا بابت ترجمه این آثار «حق الترجمة» هم دریافت می‌کنید؟
هیچگاه چنین تصوری نداشته‌ام. اگر هم مبلغی از جایی پیشنهاد شده، بلاfaciale آنرا قفت نشر معارف ترکی کرده‌ام.

چه انگیزه‌ای شما را وادار به این کار کرده است؟
این چیزی است که از درون من می‌جوشد. نمی‌توان آنرا به زبان آورد. اما می‌توانم بگویم که بویژه پس از انقلاب و علی الخصوص پس از ارتحال امام، خواستم در ترکی؛ زبان امام باشم. از این رو بارها پیش آمده است که ساخته‌ها و روزه‌ها، در برگردان چندجمله و یا چند مصراع افت و خیزهای روانی و کلنجرهای ذهنی پیدا کرده‌ام، دلم خواسته است که بتوانم تمام ابعاد وجودی شخصیت امام، در این جملات بی جان تبلور پیدا کند و خواننده ترکی زبان را به سیره عملی و اخلاقی ربانی امام سو دهد و به نظر خودم، به فضل الهی در بیشتر موارد هم توفیق حاصل کرده‌ام.

در ترجمه آثار امام خمینی، آیا با دشواری خاصی هم رودررو شده‌اید؟
برگردان آثار امام، هم بسیار آسان است و هم بسیار سخت. آسان از این جهت که امام پیوسته با ذهنی بیدار و روشن حرف می‌زد. ادراک یک انسان عادی یا یک فیلسوف، از سخن امام یکسان است. سخن امام بسیار روشن و خودمنانی، فوعلاده صریح، افساگر و کوبنده است. در این میدان، مجامله و مغالطه و سفسطه را راه نیست.

احقاقحقو حقه مردم کرده‌اند و می‌کنند. مسؤولان و دولتمردانی که اکنون در سرزمین مقدس آذربایجان بی‌اعتنایی و حتی خصومت با احقا حقو اولیه مردم را پیش گرفته‌اند، ضربه‌های خصم‌مانه‌ای به اعتماد آحاد مردم می‌زنند. اینان دانسته‌یا ندانسته مبانی اعتقادی توده‌های مردم را هدف گرفته‌اند. مسؤولان عافیت طلبی که در مسایل فرهنگی منطقه، مبلغ و اسیر جو ضد فرهنگی ارتیاج آربامهری هستند، با بی‌اعتنایی به فرهنگ مردم آذربایجان، با زورگویی، مقام پرستی، جاه طلبی و ثروت اندوزی، جلوگیر شکوفایی همه استعدادهای عالی در مسیر وصول به جاذبیت‌های کمال الهی هستند.

آیا رابطه‌ای میان تدریس زبان و ادبیات ترکی و تحکیم مبانی نظام می‌بینید؟

مجموعه‌ی آثار عدیده‌ای که به زبان ترکی برچای مانده‌است، بخش فنا ناپذیری از فرهنگ اسلامی به شمار می‌رود که احیاو گسترش و حرast آن بر دوش مسؤولان جمهوری اسلامی، به ویژه مسؤولان محلی سنتگینی می‌کند. متأسفانه کمتر مسؤولی در سال‌های اخیر به ادراک این مهم دست یافته است. قاطعانه می‌گوییم که برخی از مسؤولان فرهنگی منطقه، هیچ خدمتی در سال‌های اخیر به فرهنگ اسلامی ترکی آذربایجانی نکرده‌اند و بلکه با سیاستهای عافیت طbane خود، از هرگونه خیزش مثبت فرهنگی نیز جلوگیری کرده‌اند.

ما اطلاع داریم شما چند سال است که در دانشگاه تهران، زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی را تدریس می‌کنید، به نظر شما، چرا این درس در دانشگاه تبریز تدریس نمی‌شود؟

از سال ۱۳۷۰ که شورای انقلاب فرهنگی تدریس ۲ واحد درس «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» را تصویب کرد، برای تدریس از سوی دانشگاه‌های مختلف تهران دعوت شدم. تاکنون در دانشگاه صنعتی شریف، علم و صنعت، امام صادق(ع)، علامه طباطبائی، شهید بهشتی، علوم بهزیستی، دانشگاه تهران و چند واحد دانشگاه آزاد اسلامی، از جمله روشن و واحد زنجان، این درس ۲ واحد را تدریس کرده‌ام. جوانانی که از این دوره‌ها فارغ التحصیل شده‌اند، اکنون هر کدام سکان کشته‌اند. درین دریای عظیم را به دست دارند. یک سال هم به دانشگاه ارومیه دعوت شدم و بدانشجویان علاقه مند کار کردم. هم اکنون در سه دانشگاه از دانشگاه‌های تهران، دردانشگاه ارومیه و در دانشگاه محقق اردبیلی، این درس تدریس می‌شود. اما اینکه چرا در تبریز، مرکز آفرینش‌های پیش‌تاز علمی و هنری ایران، جوانان از آشنازی علمی و آکادمیک با زبان مادری و تاریخ و ادبیات آن محروم مانده‌اند، سوالی است که

گذشته از آن، در درس «مبانی ترجمه و نگارش» نیز دانشجویان آذربایجانی و ترک‌زبان را وادار می‌کنم که بر روی ترجمه‌های ترکی و متنون فارسی آثار امام تحقیقات تطبیقی انجام دهنند. من امیدوارم که با گسترش ترکی پژوهی در ایران و تاسیس رشته‌های «زبان و ادبیات ترکی» در دانشگاه‌ها و آشنازی عالمانه جوانان آذربایجان بادقتیق زبان ترکی، بتوان سنت پسندیده ترجمه متنون فلسفی و عرفانی و کلامی در این زبان را دوام بخشدید و کلیه آثار حضرت امام را در این قالب توانند و پر احساس و پراعطفه ریخت. ترکی، زبانی است که باید در داخل کشور به آن پرداخته شود. دشمن دربریرون از مرزها با شیوه‌های نژادگرایی و در درون مرزها با سیاست ترکی ستیزی، از این زبان به عنوان وسیله‌ای در چهارچوب یک طرح موزیانه براندازی سوءاستفاده می‌کند. خشی کردن این سیاستها به عهده نسل انقلابی جوان ما است.

لزوم اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی

مسؤلانی که نسبت به زبان و فرهنگ مردم آذربایجان بی‌اعتنایی می‌کنند به ایمان و اعتقاد مردم لطمeh می‌زنند

به نظر شما، بی‌اعتنایی مسؤولان محلی به اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی و تدریس زبان ترکی در آذربایجان، چه پی‌آمدی‌ای خواهد داشت؟

بی‌اعتنایی به احقا حقو مردم از سوی رهبران دینی، جامعه را در دراز مدت به سکولاریسم سو می‌دهد. یعنی نوعی دین زدایی و غیر روحانی ساختن مردم، شیوه‌آنچه در قرون وسطی در اروپا رخ داد. هیچ کس مانند یک روحانی نمی‌تواند جامعه راسکولاریزه کند. هم از این روست که روحانیت معظم شیعه، پیوسته تأکید بر

به وحدت رسیده‌اند و بی‌گمان از اسطوره‌هایی چون پانتر کیسم، تجزیه طلبی، جدا شدن آذربایجان و نظایر آن واهمه‌ای به دل راه خواهند داد. نظام جمهوری اسلامی مدیون این مردم است. دولتمردان - بویژه مسؤولان محلی در منطقه - در مقابل این همه‌بزرگواری که از مردم دیده‌اند و می‌بینند، و خود نیز اغلب از میان این مردم در آمده‌اند، ونان و نمک این مردم را خورده‌اند، موظف هستند که به این مردم خدمت کنند، و گرن‌مردم خیلی سریع راه خود را خواهند یافت و برای اجرای کامل قانون اساسی و احکام الهی و آرمان‌های انقلابی و اسلامی خود، به اندیشه انتخاب نمایندگان فعال و دلسوز و کار آمد و لایق در منطقه خواهند افتاد و برای مسؤولان فعلی منطقه این غبن بر جای خواهد ماند که کمک به اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را به دیگران وانهند و خود براطلاع و دمن بگیرند!

قالش برای احیای نسخ خطی رسالات موسیقی

لطفا درباره درس دانشگاهی «رسالات موسیقی» اطلاعاتی در اختیار مأجذارید.

درس آشنایی با رسالات کهن موسیقی دوره اسلامی ایران یک درس چهار واحدی است که در دو نیمسال اولیه می‌شود. در نیمسال نخست دانشجو با آثار موسیقایی ابوالفرج اصفهانی، ابویوسف یعقوب بن اسحاق کندي، ابونصر طرخان بن ازلق فارابي و ابن سينا و نيز كليات ايقاعات و همچنین سبک‌شناسی توصيفي و محتواي رسالات موسيقى آشنا می‌شود. در نیمسال دوم، آثار ابن زيله اصفهاني، صفي الدين عبدالمؤمن اورموي، عبدالقدار مراغه‌اي، قطب الدين مسعود شيرازي و على بن محمد معمار بنائي به بحث گذاشته می‌شود. در اين مباحثت، رسالات الکافى فى الموسيقى اثر ابن زيله، الاذوار فى حل الاوتار اثر صفى الدين اورموي و شرح های آن و رسالات جامع الالحان و نيز مقاصد الالحان اثر عبدالقدار و نيز شرح الاذوار

باید از مسؤولان عافیت طلب پرسید.
بر اصل ۱۵ قانون اساسی چه حقوقی مترتب است. به نظر شما، موضوع و مفهوم آن چیست؟

قانون بسیار صریح و روشن است؛ به ظلم ملی اعمال شده از سوی رژیم گذشته‌نقطه پایان نهاده است. در این اصل صراحتاً موهبت استفاده و بهره‌مندی علمی از زبان‌مادری در مراکز آموزشی و رسانه‌ها به هر شهروند جمهوری اسلامی اعطاء شده و قانون دولت را موظف کرده است که موانع اجرای کامل این اصل را از میان بردارد و در اجرای کامل آن اهتمام بلیغ بورزد.

آیا به نظر شما، دولت فعلی موقعه اجرای این اصل خواهد شد؟
دولت حاضر هم با این اصل، با بی‌اعتنایی و اهمال و سستی برخورد می‌کند؛ تاکنون نشانی از اهتمام دولتی دیده نشده است. مادامی که دولت خود دست به تألیف کتاب‌های درسی برای مدارس آذربایجانی نزند و در تمام ارگان‌های رسمی خود شعبه «زبان ترکی آذربایجانی» تأسیس نکند، نمی‌توان سخن از حسن نیت در برخورد با مسئله اجرای این اصل به میان آورد.

به نظر شما، نظریه گفتگوی تمدن‌ها می‌تواند به این امر کمک کند؟
آنچه که اکنون با عنوان «گفتگوی تمدن‌ها» ادعای شود، در مقابل نظریه‌های پوج و تنگ نظرانه و ملی گرایانه و هر گونه جنگ‌طلبی و دیکتاتوری و انحصار طلبی ابداع شده است. مدعیان این نظریه در داخل کشور اگر صاد باشند، باید همین روند را از داخل کشور شروع کنند. با تمدن‌های عظیم ایرانی و اسلامی استان‌ها و ایالت‌ایران به گفتمان پردازند که این نظریه نیز اصل منشأ الهی و روحانی دارد و نظریه «جنگ تمدن‌ها» و «سرکوب فرهنگی» از قانون‌های غیر الهی و غیر معنوی و سکولاریستی است؛ و ما، در عمر کوتاه خود، ناظر نتایج این نوع قانون‌ها در دنیا و حتی در کشورهای همسایه بوده‌ایم.

آیا توجه و تاكيد به زبان مادری با اصل اسلام و دین مغایرت دارد؟
توجه به ويژگی‌های قومي، زبان و آداب و رسوم بومي را نباید با اصل توجه به اسلام و دين مقايسه کرد توجه به ويژگي‌های قومي و مللي، جزئي از توجه به اسلام است، در مقابل آن قرار ندارد. نمی‌توان گفت کسانی که به خصوصيات قومي خود پايښندند، مسلمان نیستند و يا اعتقاداتشان ضعيف است. اکنون هر آذربایجانی متدين وقتی فكر می‌کند که در ادامه سياست ترکي ستيزي رژيم طاغوت و اسارت در جوار تجاج آريامهرى، يك قرن بعد، زيان توانمند ترکي از سرزمين مقدس ايران برچيده خواهد شد، برخود می‌لرزد. آذربایجانيان تحت پرچم الله اکبر در سرتاسر ايران

در طول دو سال اخیر، بیش از سی رساله موسیقی مقابله، تدوین، تصحیح و مقدمه‌نویسی شده است. هفده عنوان از آن با ذکر نسخه بدل‌ها و گاهی با مقابله چهار نسخه تهیه شده است. در میان این‌ها می‌توان به رسالات مهم نظری؛ *انسیس الاحوال*، *تحفه التركی*، *بهجه الروح* و *قوت الارواح*، رساله کرامیه، *مرآت الخيال*، رساله عینیه، رساله کوکبی و جز آن‌اشارة کرد که هر یک از آنها، هم به لحاظ تاریخ رساله‌نگاری در ایران و هم به جهت سبک شناسی نشر تاریخ ادبیات ایران اهمیت دارد.

برای انتشار این رساله‌ها چه فکری کرده‌اید؟
امیدوارم امسال بتوانم چند عنوان از رساله‌ها را، پس از رفع نقصان روشناسی و تحقیق، منتشر کنم.

اور مسوی و آثاری مانند *کنز الالحان*، *ربیة الدلّاج*، *زوايد الفواید*، *درء التاج*، رساله بنائی باید به طور کامل تجزیه و تحلیل شود و دانشجویان در قرائت و فهم این آثار نیز تسلط کافی پیدا کند.

معروف است که شما دانشجویان رشتۀ موسیقی را وادر می‌کنید که نسخه خطی رسالات را بخوانند و بنویسند، در این مورد می‌خواهیم از زبان خودتان بشنویم.

می‌دانید که به دلایل گوناگون، جز معدودی شناخته شده نظری برخی آثار عبدالقدار وصفی‌الدین، رسالات موسیقی ایران چاپ نشده است و نسخ خطی فراوان از این رسالات در کنج کتابخانه‌های تهران خاک می‌خورند. ما تاکنون توانسته‌ایم بیش از سی عنوان از این رساله‌ها را به کمک دانشجویان احیاء کنیم. گرچه برخی از دانشجویان درآغاز کار از نزدیک شدن به این موضوع می‌ترسند، ولی کم کم با کار انس می‌گیرند و مهارت و تسلط کافی اخذ می‌کنند و به احیاء نسخ خطی و مواريث فرهنگی کشور خود عشق می‌ورزند.

شیوه کار شما در احیاء نسخه‌های خطی رسالات موسیقی چگونه است؟

دانشجو موظف است که نسخه خطی را یکبار از ابتدا تا انتها با رعایت اصول سجاوندی و مبانی نگارشی رونویسی کندو سپس اگر نسخه یا نسخه‌های دیگری از رساله مورد نظرش قابل دسترس باشد، حداقل با یک نسخه آن را مقابله نماید. آنگاه کلیه اصطلاحات موسیقایی و لغات غامض و تعابیر ادبی و اعلام (اسامی رجال، امکنه و کتب) را استخراج کند و با استفاده از منابع موجود به شرح و تفسیر آن پردازد و به صورت الفبایی تنظیم کرده و به متن ضمیمه کند و مقدمه‌ای نیز در شرح حال، آثار و افکار صاحب رساله و خلاصه‌ای از متن رساله و مقایسه و مطالعه تطبیقی آن با حداقل دو رساله معروف موسیقایی ایرانی و اسلامی را به دست دهد.

در این راه با چه دشواری‌هایی مواجه شده‌اید؟

دشواری‌ها البته موجود است، اما قابل ذکر نیست. از آنجا که دانشجویان من، عاشقانه دنبال این کار می‌روند، موانع کار را هم به هر تقدیر بر طرف می‌سازند. گاهی برخی از مسئولین کتابخانه‌ها همکاری لازم را نمی‌کنند. مثلاً می‌گویند این کار دانشجویان دکترای ادبیات است نه شما! و آنها را از مهابت و مخافت نزدیک شدن به چنین کاری می‌ترسند و سعی می‌کنند آنان را بدین بن و رنجور سازند. اما به فضل الهی این ما هستیم که همیشه موفق می‌شویم.

تاکنون چند عنوان از رسالات موسیقی تصحیح و تنظیم کرده‌اید؟

این یک دروغ است، دروغی بزرگ که توسط ترکی سیستان رواج داده می شود. در آذربایجان هیچگاه زبان فارسی رایج نبوده است، اکنون هم نیست. شما حتی یک ده هم نمی توانید پیدا کنید که به فارسی سخن بگویند. در منابع تاریخی و جغرافیایی هم چنین خبری به ما داده نشده است. در آذربایجان در طول تاریخ نیم زبانهای نظری: تالشی، تاتی، کردی، آسوری، ارمنی، گیلکی، عربانی در گستره فراگیر زبان ترکی همزیستی داشته‌اند. حتی در منابع تاریخی از برخی از روستاهای عرب زبان خبر داده شده است، اما فارسی در هیچ شهر و دهی رایج نبوده است و همه این زبانها و نیم زبانهای زیست را مدنیون زبان ترکی هستند و دانشمندان و سخنوران آذربایجان به نشر معارف اسلامی در نیم زبانها انتنائی بایغ داشته‌اند. بویژه اهتمامی ستایش آمیز در رشد و توسعه و غنای زبان فارسی بعنوان زبان مشترک اهل قلم در ایران و «زبان دوم» و یا «زبان دیگر» (Foreign Language) در منطقه، و زبان عربی به عنوان زبان قرآن کرده‌اند. شما «خطیب تبریزی» را در نظر آورید که آثار او در مبحث الفاظ قرنها در نظامیه‌ها و مدارس عالی برای آموزش دقائق زبان عرب تدریس شد و هنوز هم از کتب مرجع در صرف عربی به شمار می‌رود و یا «علالدین زنجانی» که کتاب تصصیف‌وی یگانه کتاب درسی مهم حوزه‌هاست که دهها تن از علمای اسلامی از جمله «سعدالدین تقاضانی» بر آن شرح نوشته‌اند. اینان همت خود را صرف آموزش زبان قرآن می‌کردند که ناشی از اعتقاد صافی ضمیرانه و خالصانه آنان داشت. و خاقانی و نظامی و قطران و نظائر آنان که نام برده‌اند، همت خود را صرف نشر معارف اسلامی در زبان مشترک اهل قلم می‌کردند. عربی نویسی آنان و فارسی نگاری اینان، دلیل بر رواج این دو زبان در آذربایجان نمی‌تواند باشد. خاقانی خود را «ترک عجمی» می‌نامد و نظامی می‌گوید: «پدر بر پدر مرمرا ترک بود». این بزرگان بسیار فرامملی می‌اندیشیدند و تأکید بر نشر باورهای مقدس دینی خود بویژه در زبانهای دیگر داشتند.

پس چرا این بزرگان اثری به ترکی از خود بر جای نگذاشته‌اند و در میان چهارصد شاعر که در دربار غزنی زندگی می‌کردند حتی یک نفر هم به ترکی شعر نسروده است؟

شما بر اساس کدام مستندات و مستمسکات علمی و تاریخی چنین حکمی می‌دهید؟ دوران سامانی و غزنی از دورانهای طلائی گسترش و تکامل نظم و نثر ترکی در خراسان بزرگ است در دوره سامانیان نثر مذهبی

در آذربایجان هیچوقت زبان فارسی رایج نبوده است

می‌دانید که زبان ما به نامهای گوناگون نامیده شده است: آذری، ترکی، آذربایجانی، ترکی آذری، ترکی ایرانی و ... به نظر شما کدامیک از این نامها صحیح است. با توجه به اینکه جناحهای خاصی بعضی از این نامها را انکار و یا حتی کاربرد آنرا تکفیر کرده‌اند نظر شما درباره صحت و سقم هریک از آنها چیست؟

زبان دیرسال و پرباری که در سرزمین مقدس آذربایجان رایج و فراگیر است زبان ترکی است و توده‌های وسیع مردم این سرزمین هر زمان زبان خود را به همین نام نامیده‌اند وغیر ترکان آذربایجان و سویهای آن نیز چنین گفته‌اند، این نام همگانی و فراگیر ماست. اما در چهارچوب تحلیل دقیق علمی و آکادمیک، از آنجا که ترکی رایج در آذربایجان وسویهای آن، برخی وجود افترا آوائی و مورفوژیک با دیگر شعبات زبان توانمندتر کی در جهان پیدا کرده است. آن را به صفت اذری و یا آذربایجان متصف می‌کنیم که شاخه‌ای از ترکی غربی به شمار می‌رود. و شما می‌دانید که این ترکی که در غرب دریای خزر تا دروازه‌های وین رایج است از ترکی شرقی که شر دریایی خزر تا اقصی نقاط چین را پوشش می‌دهد، در گذر زمان فاصله گرفته است. و شاید بیش از ۳۰ درصد از مورفهای زبان در مخزن واژگان با هم تقاضوت حاصل کرده‌اند و احتمالاً جزئی وجود افترا نحوی نیز پیدا آمده است. اما به هر گونه‌ای که تعییر شود از یک زبان ترکی مادر جدا شده اند و دو شاخه پر بار از یک تنه تناور و تنومند به حساب می‌آیند و در طول تاریخ هر دو شاخه شرقی و غربی میوه‌های رنگین و با طراوتی داده‌اند که هم اکنون در دنیا رایج اند و همه جا نام ترکی (= تورکجه) دارند و هر یک از این شاخه‌ها و میوه‌ها را تاریخی بسیار دراز آهنگ و شیرینی است که آن را باید در دانشگاه‌ها تحصیل کرد.

در مقابل این نظریه که می‌گویند زبان ترکی از قرن دهم در آذربایجان رایج شده و قبل از این منطقه فارسی بوده است و وجود شاعرانی مانند خاقانی و نظامی و قطران و دهها نظائر آن را دلیل این مدعای می‌دانند چه می‌گوئید؟

گرجستان و ارمنستان موجود، تمامت خاک جمهوری آذربایجان رایج است. لفظ آذربایجان مركب از کلمه ترکی آذر (=آذ + ار) و نشانه منسوبیت «ی» است در معنای منسوب به جوانمردان ایل آذ یا آز. این ایل که در منابع کهن تاریخی و جغرافیای اسلامی نظیر «صورة الارض» اثر ابن حوقل، «المسالك والممالك» اثر ابن خردابه «مروج الذهب» المقدسی، «راحة الصدور» راوندی و جز آن، و نیز منابع و سنگ نبشته‌های ترکی پیش از اسلام و آثار مکتوب گرانقدر ترکی مانند «دیوان لغات الترک» «حماسة همای دده قورقود» و «قرا مجموعه» اثر شیخ صفوی اردبیلی و چرم نبشته‌های دشت تورفان نام آن آمد، حکومتی را که قرنها پیش از میلاد مسیح در شمال غرب ایران، جنوب قفقاز و شرق کشور ترکیه فعلی تشکیل دادند، آفرینشیده‌اند یعنی جوانمردان آند.

این نام را بر روی سرزمین خود نیز نهاده‌اند و حتی نام کوهها و رودها را نیز به خود منسوب داشتند مانند نام رود آراز یا ارس.

بدنه دولت «آذ» را جوانمردان سلحشوری تشکیل می‌دادند که بارها در جنگ باقایل همسایه خود مخصوصاً در جنگ با «اوز»‌ها پیروز شدند و حمامه آفریدند. در منابع تاریخی فارسی نظیر راحه الصدور فصلهای مشبعی با عنوانهایی نظیر «اندر تاختن ملک آذان بر اوزان» با توصیف قهرمانی‌های جوانمردان آذ نگاشته شده است و زبان آنان «ترکی الاذیه» و یا ترکی الاذریه نامیده شده است. هر دو لغت آذیه و آذریه صحیح‌است.

این همان زبانی است که خطیب تبریزی آنرا به ابوالعلاء معمری معرفی کرد و ناصرخسرو به قطران تبریزی منسوب داشت و در زمان ناصرالدین شاه تدوین کنندگان دانشمند کتاب پر از زشن «نامه دانشواران» به توصیف آن پرداختند و میرزا مهدی خان استرآبادی منشی دربار نادرشاه آن را در مقابل جغتائی قرار داد و تعریف علمی و مشخصی به دست داد.

اما پس از پایان جنگ جهانی نخست و سقوط امپراتوری عثمانی و آغاز سیاست «ترکی سیزی» انگلیس در سطح جهان و کوادتای رضاخانی در ایران و توسعه سیاست ناسیونالیسم فارسی، پان ایرانیسم، شوونیسم فارسی و اختصار اصطلاحاتی نظیر «پان‌اسلامیسم و پان‌ترکیسم»، سیاست جداسازی مردم آذربایجان از گذشته پر بار ترکی اسلامی خود را رواج گرفت و در این راستا به ایجاد کینه و نفرت علیه ترکی شروع شد و این سیاست را به محیط‌های علمی نیز کشاندند و ترکی را زبان مهاجم (!) نامیدند.

ترکی در شرایران به اوج تکامل خود رسید، ترجمه‌های ترکی مشهور از قرآن مجید که از آین دوره بر جای مانده، شاهداین مدعایست. شعر ترکی نیز همین گونه است. اثر بسیار معروف قوت‌ادغوبیلیغ در همین دوره سروده شد که بررسی علاقه و مشترکات آن با شاهنامه فردوسی، بحثی مهم در ادبیات پژوهی آن عصر است. دو شاعر معروف «ترکی کیشی» و «جوچی» در همین دوره در غزنی ظهور کردند «خواجه احمد یسوی» معروف به پیر ترکستان آثار خود را در همین زمان به نظم در آورد. کتاب بسیار ارزنده عتبه‌الحقایق محصول همین دوره است و «نهج الفرادیس» نیز در همین دوره ...

نام این کتابها را که می‌فرمائید اول بار است که می‌شنویم! متأسفانه همین طور است. ترکی سیزی آریامهری در ایران اجراه نداده است که شما دیگران به ترکی پژوهی روی آورید و با مغالطه و سفسطه‌ها پیوسته چنین وانمودکرده‌اند که زبان موسوم به ترکی، مخلوطی از لغات مغولی و فارسی و عربی و غیره، وفاقد هر گونه ادبیات و شعر است. اکنون شما در دنیا جز ایران کشوری پیدا نمی‌کنید که در دانشگاه‌های آنها زبان و ادبیات ترکی، فرهنگ ترکی، تاریخ ترکی، هنر ترکی و نظائر آن تدریس نشود. اما نوکران فراماسونری آریامهری در ایران همه اینها را ایرانی نامیده‌اندو ایرانی را هم فارسی و پارسی معنی کرده‌اند و ترکی را هم ایران و ترک را ایرانی نام داده‌اند و در برخورد با فرهنگ والا ترکی خصوصت، نفرت، کینه، استهza، تمسخر، ریشخند، لودگی، مسخرگی، بی‌اعتنایی و بی‌توجهی القا کرده‌اند و دشمنان انقلاب اسلامی نهادهایی چون «سازمان تأییف کتابهای درسی» را در آموزش و پرورش وزارت علوم و سازمان صدا و سیما و نظائر آن را به تسخیر در آورده‌اند و جو فرهنگی کشور را آلوهه ساخته‌اند و هیستری فارسی بازی آریا مهری را زنده نگه داشته‌اند.

بعضی می‌خواهند آذربایجان را از لحاظ فرهنگی غیر فعال نمایند.

طبق یک نظریه، زبان آذربایجانی در قدیم «آذری» نام داشته است و بتدریج از بین رفته و جای خود را به ترکی داده است. در این باره نظر شما چیست؟

همانگونه که گفتیم لفظ ترکی «آذری» صفتی است که به شاخه‌ای از ترکی غربی داده‌می‌شود و در تاریخ زبان‌شناسی ترکی جایگاه و تعریف مشخصی دارد و در سرزمین مقدس ایران استانهای شرقی کشور ترکیه و بخش‌هایی از

واسلام هم سعی کرده‌اند این نظریه پوج و سخیف و بی‌پایه و کسری ساخته را رخت علمی بر تن کنند. پان ایرانیستهایی که به اسلام و انقلاب اسلامی نیز گاه اقرار زبانی دارند نه اذعان قلبی و از مصدا «المؤمنون اخوه» سوء استفاده دهشتگانی می‌کنند و مسلمین را به بارکش خویشتن بدل می‌سازند و حمال‌الخطب این ماجراشد.

به نظر شما این اشخاص چه اهدافی را دنبال می‌کنند؟

اینان ظاهرا سنگ «وحدت ملی» را به سینه می‌زنند و به «ایرون و ایرونی» دل می‌سوزانند. اما هدف پنهانی اینان این است که آذربایجان را اولاً بلاحظ فرهنگی تبدیل به یک منطقه غیر فعل کنند و ثانياً در چارچوب یک طرح موذیانه براندازی، نسل جدید آذربایجان را رودرروی نظام مقدس جمهوری اسلامی قرار دهند و با تحملی «ترکی سیزی» به نظام، منطقه را برای جولان اسلام ستیزان امن تر سازند.

می‌دانید که هر گونه اندیشه و حرکت فرهنگی، ریشه سیاسی دارد و عملکرد سیاسی به دنبال آن است. این حرکت موذیانه فرهنگی در سرزمین مقدس آذربایجان نیز که اخیراً شتاب گرفته است، مبدأ و مقصد مخفوفی دارد که باید جوانان را از آن آگاه‌ساخت. جوانان ما باید با رویکردی عظیم به میراث فرهنگی ترکی اسلامی بازمانده از نیاکان خود و گسترش آموزش علمی زبان ترکی در منطقه و کشاندن آن به مدارس و دانشگاهها و مطبوعات، هم توطئه «ایرونی بازی» را خشی سازد و هم به تعمیق انقلاب اسلامی و تحقق کامل آرمانهای قرآنی امام راحل مدد رسانند.

لطفاً در مورد پیدایش مکتب «پان ترکیسم» و ماهیت آن و تاریخ و عملکرد پان ترکیسم، اطلاعاتی در اختیار ما بگذارید؟

پس از شکست دولت عثمانی در جنگ جهانی نخست و تجزیه پسی در پی سرزمینهای اسلامی و گسترش فعالیتهای فراماسونری در این سرزمین‌ها، از سوی بورژوازی ملی کشور ترکیه دو جریان فکری سیاسی، تکوین و گسترش می‌یافت. جریان نخست ناظر بر آن بود که در مقابل هجمه خانمان برافکن دنیای غرب در سرزمینها، روح وحدت اسلامی را بیدار سازد و همه کشورها و سرزمینهای اسلامی را به سوی ایجاد اتحادیه کشورهای اسلامی سو دهد. دنیای غرب و اسلام ستیزان این جریان فکری را «پان اسلامیسم» نامیدند و با آن به مبارزه پرداختند و ترکیه را به سوی لاییسم کشانیدند و این جریان اندیشگی را به انزوا و نابودی سو دادند.

جریان دوم که به دو جناح دینی و غیر دینی منقسم می‌شد، ناظر بر آن بود که کلیه کشورها و ملت‌های ترکی زبان را از غرب چین تا دروازه‌های وین به مرکزیت ترکیه تحت یک حکومت فدرالی و اتحادیه گونه درآورد و یا حداقل از افتادن سرزمینهای تجزیه شده خلافت عثمانی به دست غربیها و روسها جلوگیری کند و به

در این میان، احمد کسری که مدعی مهدویت و نبوت نیز بود و زبان فارسی را زبان خدا می‌دانست و زبان پاک می‌نامید و کتاب ورجاوند بنیاد را هم (نحوذبالله) همسنگ قرآن مجید و کتاب دینی خود می‌پنداشت، نظریه جدیدی پیش کشید به این معنا که گویا زبان نامیده شده با نام آذری در متون اسلامی، زبانی بوده است که ریشه‌فارسی داشته است و در سرتاسر آذربایجان رایج بوده است و گویا توسط شاه اسماعیل ختائی که کسری، او و تبارش را خوش نداشت، برافتاده است و ترکی جای آن را گرفته است!

وی برای این زبان فرضی به تدارک امثاله و شواهد نیز دست زد. دیوانهای شاعران آذربایجان را کاوید و هر جایی و یا جمله‌ای به یکی از نیم زبانهای تالشی، تاتی و کردی یافت، به این زبان منسوب ساخت. او در مجموع هفده جمله و بیت پراکنده از متون فارسی جمع آوری کرد و بعنوان امثله زبان آذری عرضه داشت. میان این مثالهای چگونه وحدت نحوی و سنتیت صرفی وجود نداشت. مثلاً سه بیت از شیخ صفی‌اردبیلی صاحب دو کتاب ترکی (قارا مجموعه) و (مناقب) به نیم زبان تالشی، و دو بیت از همام تبریزی به نیم زبان تاتی جزء این مثالها بود.

پس از کسری، اسلامی ستیزان و ترکی ستیزان و خانانی که دور سفره مردارشناهی جمع شده بودند، سعی کردند که به این امثاله و شواهد بیافزایند. در این میان افرادی نظری منوچهر مرتضوی، عبدالعلی کارنگ، یحیی ذکاء، امین احمد ریاحی، رحیم رضا زاده ملک، سرهنگ شعار، محمود‌مهران، ادیب طوسی، ماهیار نوایی و دیگران بسیار سینه چاک کردند و هنوز هم به برکت بسی اعتنایی برخی از مسئولان جمهوری اسلامی بعضی از آنان که زنده‌اند، فعل هستند و بانفوذ در سازمانهای تألیف کتاب‌های درسی و از طریق ایادی و نوچه‌های خود، تئوری انگلیسی احمد کسری را بالعبای ملی گرایانه به اذهان پاک و معصوم فرزندان ما القاء می‌کنند. بسیاری از قلم به دستان عافتی طلب نیز در مقابل این توطئه سکوت مرگباری پیش گرفته‌اند.

آیا این نظریه در خارج از ایران هم رواج دارد؟

منابع ایرانی ملی گرا که از سوی سرویس‌های اطلاعاتی انگلیسی تغذیه می‌شوند در خارج هم به تبلیغ این نظریه ایرونی می‌پردازند. مثلاً «احسان یار شاطر» فراری که با غارت بیت المال ایران دکه ایران شناسی در آمریکا باز کرده است، ماده آذری Azeri رادر دائرة المعارف ایرانیکا Iranica با همین تعریف آورده است. و به تبع او نوچه های داخلی وی در دائرة المعارف بزرگ اسلامی و دائرة المعارف تشیع و دانشنامه ایران

است در سهائی با عنوان «تاریخ ادبیات ترکی آذربایجانی» و «مبانی دستور زبان ترکی آذربایجانی» صرف ترکی آذربایجانی، نحو ترکی آذربایجانی، مخزن واژگان ترکی آذربایجانی و چندین درس دیگر در رابطه با زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی تدریس می‌شود. مثلاً در دانشگاه آکسفورد یک درس مستقل چهار واحدی موسوم به «شعر و ادب فضولی» (Fuzuli's Literary) وجود دارد و کرسی گرایش تخصصی فضولی شناسی تأسیس شده است. در یکی از دانشگاه‌های آمریکا کرسی عالی «ساهرشناسی» ایجاد شده و خانمی از اهالی تبریز موسوم به خانم دکتر برجیان رساله دکتری خود را در همین کرسی دفاع کرده است. در دانشگاه فلورانس ایتالیا کرسی عالی تحقیق در آفرینش ادبی شاه اسماعیل ختنائی وجود دارد و دیوان شاه ختنائی هم از سوی همین شعبه چاپ شده است. در ژاپن خانمی از رساله دکتری خود پیرامون «لهجه تبریز» دفاع کرده است. در دانشگاه «صوفیه» در پایتخت بلغارستان در رشتہ «فیلولوژی ترکی» گرایش «ادبیات آذربایجان» ایجاد شده است. در دانشگاه ازmir رشتہ مستقل «آذربایجان ادبیاتی» وجود دارد که همه ساله چندین نفر با درجه «ییسانس» از آن فارغ‌التحصیل می‌شوند ...

در مورد اهداف این دانشگاه‌ها هم می‌توانید صحبت فرمائید؟ سیاستگذاران این دانشگاه‌ها در بیرون از جهان اسلام البته اهداف آشکار و پنهانی دارند. جالب است بدانید که دولت صهیونیستی اسرائیل و دولت داشناک ارمنستان و دولت یونان هم در دانشگاه‌های خود در کنار رشتہ اسلام شناسی، رشتہ‌های نظری «زبان و ادبیات فارسی» و «زبان و ادبیات ترکی» و «زبان و ادبیات عربی» تأسیس کرده‌اند. اینان هم قصد تربیت متخصص برای خود و هم قصد تحریف و به انحراف‌کشاندن پژوهش‌های سالم و اسلام باورانه و ترکانه در این زبانها را دارند.

این مسئله، بدیهی و روشن است. صحبت بر سر این است که ما چرا باید میدان را برای آنان امن بسازیم. مجموعه عظیم ادبیات ترکی جزئی جدا نشدنی از فرهنگ اسلامی تاریخ مسلمین و ایران است. هرگونه بی‌غیرتی و بی‌اعتنایی ما در برخورد با این مجموعه عظیم، کمک به میدانداری دشمنان اسلام خواهد کرد.

ایادی دشمن در ایران با خط و خطوط ملی گرایانه و در پوششی از ایرونی بازی‌های قرتی، لانه کرده است. شوونیستها و پان ایرانیستها ولد بلاfacial صهیونیستها هستند و در لژه‌های فراماسونری صهیونیست ساخته، عضویت داشته‌اند. شما خوب می‌دانید که شالوده لژه‌ای فراماسونری جدید (Oriant New Grand) در قرن هجدهم میلادی توسط صهیونیستها نهاده شده و به اعتراف خود آنان، این سازمانها را برای تضعیف ملتها و امحاء

تشکیل حکومتها ملی از سوی مردم ترک زبان مدد رساند. غریبها این جریان را هم «پان ترکیسم» نامیدند و از آن تعاریف گوناگونی به دست دادند. آن را برنتافتند و در همه سرزمینهای ترک زبان، به ترکی سیزی فراماسونری دست یازیدند و هجمه‌های فرهنگی علیه فرهنگ اسلامی ترک را در سرتاسر جهان به این حریه توجیه کردند. بدین گونه که غول و اسطوره‌ای پان ترکیسم ساخته شد که هرگونه تصویری از آن لرزه بر اندام ملل غیر ترک می‌انداخت و هرگونه خیزش فرهنگی ترکی نیز به آن منسوب می‌شد.

پس باید گفت که در واقع این اصطلاح ریشه ترکی ندارد و انگلیسی است آیا نظرشما همین است؟

دقیقاً، این اصطلاح ساخته غریبهاست. «پان» ریشه یونانی دارد و به معنی «همه است». اصطلاح «پان ترکیسم» از سال ۱۹۱۵ به این سو وارد مخزن واژگان انسیکلوپدیهای غریبها شده است و در تعاریف نامشخص و جورواجور آن، پیوسته به همبستگی ترکان تعبیر شده است. هیچیک از جناههای اصلی و فرعی این نوع اندیشه سیاسی در ترکیه‌هیچگاه حزبی به این نام تشکیل ندادند. گرچه پیش قراولان این جریان فکری در اصطلاح «تورکچولوک» و اسلام چیلیق» را بارها به کار برده‌اند اما تشكل و انسجام سیاسی تحت این نام را هیچگاه نداشتند. مرحوم «ضیاء‌گوکالپ» کتابی با نام «تورکچولوگون اساس‌الاری» تالیف کرد، اما نه او و نه همفکرانش حزب و گروهی به این نام تشکیل ندادند. انسجام و اتحاد و همبستگی و صلح و دوستی همه ترکان جهان به آرزوی قلبی حسرتباری تبدیل شده بود که شیوه‌های ناجوانمردانه ترکی سیزی در سرتاسر دنیا آن را تقویت می‌کرد و از سوی دیگر سیاست بازان فراماسونری موفق می‌شدند از این آرزوی حسرتبار مردمی سوءاستفاده‌های کلان بکنند.

شوونیستها ولد بلاfacial صهیونیستها هستند

آیا زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در دانشگاه‌های دنیا تدریس می‌شود در کدام دانشگاه و با چه اهدافی؟ در کلیه دانشگاه‌ها و مراکز تحصیلات عالی در سطح جهان که در آنها رشتہ‌های «زبان و ادبیات ترکی»، «فرهنگ ترکی»، «تاریخ هنر ترکی»، «تاریخ ترکی» موجود

کرده‌اید که یکی از آنها ترجمه عهدنامه حضرت علی(ع) به مسیحیان است و دیگر «قارا مجموعه» از شیخ صفی، آیا ممکن است توضیحتی در این باره در اختیار ما بگذارد؟

سه روز پس از کسب خبر وجود این یادمان گرانها به اصفهان رفتم. ساعت ۱۰ صبح وارد کاخ چهل ستون شدم و با هماهنگی قبلی که با مستولین موزه انعام داده بودم، طومار را در یکی از اتاهای مخزن کاخ تحت مطالعه در آوردم و به فضل الهی تاساعت چهار عصر همان روز توانستم کلیه مطالب این طومار هفت متري را قرائت و کتابت کنم.

از مشخصات این طومار بیشتر صحبت بفرمائید؟

استنساخ کننده نسخه، متن عربی عهدنامه را به خط نسخ وبا اعراب کامل و در عرض ۸۰ سانتی متر استنساخ کرده است و در فاصله سطور، که فضای قابل توجهی است، ترجمه تقریباً تحت اللفظی و مفهوم جملات عربی را با نستعلیق زیبای مکتب تبریز نوشته است و از آنجا، آغاز کرده است که برگردان و معادل هر لغت را زیر همان لغت بنویسد، از این رو در اغلب سطراها جای خالی و فاصله زیاد بین کلمات افتاده است و گاه به نظر می‌رسد که جملات به ترمیم نیاز دارد. اما چنین نیست و ما با تفرس در ساختار جملات، با یک هماهنگی عالمانه و ماهرانه رودررو شدیم که نشان از قدامت، صلابت و ظرفیت کم نظیر ترکی آذربایجانی و سنت نثر سیاسی و فلسفی این زبان در ایران دارد.

این ترجمه در چه سالی انجام گرفته است؟

نسخه‌ای که ما تحت مطالعه قرار دادیم، در دوره صفویه در جلفای اصفهان استنساخ شده است و بنا به تصریح کاتب نسخه در مقدمه، آنرا از روی طومار چرمی مستنسخ در سال ۴۴۷ هجری قمری در تبریز استنساخ کرده است. یعنی می‌توانیم ادعا کنیم که «عهدنامه حضرت علی(ع) با مسیحیان فلسطین» در اوایل قرن پنجم هجری (و یا شاید پیش از آن) در شهر تبریز به زبان توانمند و پر صلابت ترکی آذربایجانی ترجمه شده است و اثری از مجموعه فرهنگی مدروس و مکتوب ترکی آذربایجانی در یکهزار سال پیش به شمار می‌رود.

با توجه به اینکه این طومار و سند تاریخی در موزه کاخ چهارستون اصفهان سالها نگهداری شده است، چرا تا کنون مطرح نشده است؟

در ایران پیوسته اراده‌ای متمرکز فعال بوده است تا زبان ترکی را در این کشور ریشه کنند و آذربایجان را از فعالیت تهی سازد و آثار فرهنگی این سرزمین را امحاء کنند.

فرهنگ اسلامی و تفوی بر آنان ایجاد کردند. در پروتکل یهود درباره ایجاد فراماسونری جملاتی قریب به این مضمون گفته می‌شود: «مسیر درازی داریم تابوت‌ایم آثار چند قرن دیگران را منهدم سازیم. برای تهیه وسایلی که ما را به مقصد برساند باید ازی غیرتی و عدم اطلاع و بی‌ثباتی افراد ملل دیگر استفاده کنیم. این قدرت مخفی ماست و چه کسی قادر است که قدرت مخفی ما را از بین ببرد؟ فراماسونری فقط به منظور مخفی نگاه داشتن نقشه‌های ما است و طرز اجرای آن در محل‌های مختلف باید برای همیشه بر ملتها پوشیده بماند.»

بسیار روشن است که اکنون در ایران کسانی که سعی می‌کنند جوانان آذربایجان دربرخورد با فرهنگ پربار ترکی اسلامی و ایرانی، بی‌غیرتی و بی‌اعتنایی نشان دهند و آنرا دغدغه و مسأله خود ندانند و باعث عدم اطلاع جوانان از افتخارات فرهنگی ترکی خودمی‌شوند و نهضت‌های فرهنگی اسلامی مقدس ترکی گرانی را به بی‌ثباتی سومی‌دهند، به نوعی سر در آخر فراماسونری جدید صهیونیستی دارند.

فراموش نکنیم که فراماسونرهای ایران پیوسته خط «نفوذ» در حاکمیتها را دنبال کرده‌اند. بر ما روشن است که پس از صدور انحلال فراموشخانه از سوی ناصرالدین شاه، ملکم خان مهره اصلی فراموشخانه، با نفوذ در ارگانهای دولتی، تشکیلات سابق خود را با شیوه‌ای جدید احیاء کرد و این بار «جامعه آدمیت» تشکیل داد و حتی موفق شد «کتابچه غیبی» خود را منتشر سازد. و پس از آنکه باز دستش روشد، به شیوه‌ای دیگر در ارکان حکومتی نفوذ کرد تا جائی که حتی با سمت کنسول روانه مصر شد و در سال ۱۲۸۸ در تهران «مشاور صدراعظم» گشت و مجلس تنظیمات حسنی را تنظیم کرد و به تصویب شاه و صدراعظم رسانید و اولین قرارداد استعمالی با «بارون جولیوس دورویتر» را منعقد ساخت که به همت روحانیت معظم شیعه لغو گردید.

قصد من نقل تاریخ نیست، اما می‌خواهم به شما بگویم که میرزا ملکم‌ها نمرده‌اند. جای پای آنها را در کتابهای درسی تاریخ، تاریخ ادبیات، فارسی و غیره مشاهده می‌کنم و معتقدم که اکنون اینان در «پوششی» از «ترکی سنتی» فعالیتی موذیانه و مخرب دارند. هرگونه رویکرد به احیاء و گسترش زبان مقدس ترکی با پشتونه عظیم اسلامی خود در ایران، خلاف منافع این جاسوسان بی‌مزد و مواجب عظمت زبان و ادبیات ترکی در ایران، به هر انگیزه و پوششی که باشد، در راستای خدمت به «ملکم خان‌های جدید» خواهد بود که لعب اسلامی هم به ظاهر دارند.

حرف و درد شما زیاد است، اجازه بدھید از بحث اصلی منحرف نشویم. اخیراً اطلاع یافتم که شما دو اثر قدیمی به زبان ترکی را کشف

مرامنامه بود و ارگان رسمی خود را با نام «خاک و خون» هر روز منتشر کرد و فعالیت گستردۀ ای در آذربایجان داشت. شالوده مرامنامه این حزب شیطانی بر اساس نظریه نژادگرایی آریایی و نفی و تقبیح تازیان و ترکان ریخته شده بود و نظریه پردازان حزب، اسلام‌ستیزی و ترکی ستیزی را تصوریزه کرده بودند و با همکاری محافل فراماسونی، مراکز علمی و فرهنگی کشور را در دست داشتند. بعد از انقلاب بعضی از سران و مهره‌های این حزب شیطانی، رنگ عوض کردند و ظاهرا اسلام ستیزی را از مرامنامه خویش حذف کردند و با تظاهر و تعارف به اسلام سعی کردند پان ایرانیسم و آریاگرائی و شوونیسم و فارسیسم را رنگ و لاعبی اسلامی دهنند. اینان در واقع اسلام و آرمانهای اسلامی را تبدیل به وسیله و دستمزده برای شرح و بیان و تبلیغ آریاگرائی و ترکی ستیزی می‌کنند و اغلب در ارگان‌های فرهنگی کشور نظیر صدا و سیما (برنامه‌های تاریخ و فرهنگ ایران زمین و نظائر آن)، دانشگاهها (رشته‌های تاریخ و زبان و ادبیات فارسی و زبان فرهنگ باستانی و جز آن)، آموزش پرورش (دفتر تحقیقات و تالیف کتابهای درسی، پژوهشکده‌های مجلات رشد و انتشارات و غیره) سعی دارند نفوذ کنند و نیات پلید شیطانی خود را با دست مسلمین صافی ضمیر و پاکد اجرا سازند و در بسیاری ارگان‌های مطبوعاتی حضور دارند و مجلات و هفته نامه‌های فزون از شماره‌های زیرزمینی فراماسونی فرهنگی کشور را به دست گرفته اند و طرح‌های موذیانه زیرزمینی فراماسونی را اجرا می‌کنند.

آیا پان ترکیسم و پان ایرانیسم در مقابل هم قرار دارند و اکنون در ایران پان ترکیست و پان ایرانیست ها با هم در جدال هستند؟

پان ترکیسم یک جریان فکری مرده و مضمحل شده است اما پان ایرانیسم برنامه موذیانه و پیچیده و گستردۀ بسیار فعالی است که برای پیاده کردن نیات پلید پان ایرانیستی اکون خیش فرهنگی معقول در آذربایجان را به پان ترکیسم، این اسطوره‌خیالی و موهم نسبت داده است و از آن تعریف مشخص هم نمی‌تواند به دست دهد.

پان ایرانیستها دشمن سرسخت غیرت و صداقت و فعالیت و تدین در آذربایجان هستند و از هر گونه پیشرفت اقتصادی و فرهنگی که نصیب جوانان این دیار می‌شود، تا خرسندی نشان می‌دهند. از اعتناء و توجه مسئولان دولت به منطقه با شگردهای مختلف جلوگیری می‌کنند و با تحلیلهای پیچیده و موذیانه، مسئولان را از غول بی‌شاخ و دم پان ترکیسم می‌ترسانند و متناسبانه موقوفیت نسبی نیز به دست آورده‌اند.

اینان از سویی مسئولان جمهوری اسلامی را مروعوب می‌سازند و از سوی دیگر

دلایل و شواهد این توطئه روشن است. مسکوت گذاشتن طرح این سند تاریخی با ارزش، ناشی از همین اراده متمرکز بوده است. این گوشه از واقعیت تلخ به جریان افتادن سیل بینان برانداز «ترکی ستیزی» در این کشور است. ابعاد تلخی ماجرا خیلی بیشتر از اینهاست.

پان ترکیسم یک جریان فکری مرده و مضمحل است.

لطفاً درباره ترکی ستیزی روش‌نگری بیشتری بفرمائید و شیوه‌ها و عملکرد این سیاست را روشن کنید. نظر شما درباره روش‌های سیاسی ترکی ستیزان چیست؟

ترکی ستیزی ابعاد وسیعی دارد نمی‌توان در یک گفتگوی کوتاه به آن پرداخت. این شیوه فراماسونی در هر کشور به یک نوع خاص اجرا شده است. اگر شیوه اجرا مثلاً در ایران دوره پهلوی با یونان یکسان بود در عرا، سوریه، اتحاد شوروی سابق و بلغارستان تفاوت عمده داشت. اما مقصد نهایی یکی بود: ایجاد احساس کهتری در ترکان و آسیمیلیزاسیون و محو میراث فرهنگی ترکی با چشم انداز آینده‌ای ناسیونالیستی و ضد اسلامی. ترکی ستیزی و اسلام ستیزی دو مقوله جدای از هم نبودند و نیستند. هر دو در راستای هم به کار گرفته شده‌اند. اگر غرب از قدرت ترکان می‌ترسید به خاطر آن بود که این قدرت را اسلام به ترکان داده بود. از این رو هر ترکی ستیزی می‌باشد نخست به اسلام زدایی پردازد. چنانکه در همه کشورهای اسلامی، در فرن اخیر رژیمهای دست نشانده و غیر الهی و غیر مردمی ترکی ستیزی، اسلام زدایی دهشتناکی پیش گرفتند. حتی در خود کشور ترکیه لائیکها، گرچه سنگ دفاع از فرهنگ ترکی را به سینه می‌زدند، اما با تغییر الفبا و انکار فرهنگ غنی اسلامی دوره سلجوکی و عثمانی، در واقع به نوعی ترکی ستیزی هم دست می‌زدند و آنطاولی را از گسترش عظیم اسلامیت و ترکیت جدا کردند. این شیوه، ویژه آن سرزمین بود که فراماسونی دیکته می‌کرد. شیوه ترکی ستیزی در ایران به تمامی با آن متفاوت بود و در اینجا با تبلیغ ایدئولوژی نژادگرایی پارسیسم، شوونیسم فارسی، پان ایرانیسم، و ناسیونالیسم عجمی (=پارسی) به ترکی ستیزی و اسلام ستیزی پرداختند.

آیا رابطه‌ای بین پان ترکیسم و پان ایرانیسم وجود دارد؟ اگر وجود دارد این رابطه راچگونه ارزیابی می‌فرمائید و به نظر شما در جمهوری اسلامی پان ایرانیسم فعل است یا منفعل؟

بله پان ایرانیسم نام حزبی است که در دوره شاه خائن تأسیس شد. دارای

مسئله ما، مسئله زبان فارسی نیست. انقلاب ما انقلاب اسلامی است نه انقلاب فارسی. انقلاب ارزش‌های اسلامی است نه انقلاب ارزش‌های پان فارسیسم و پان ایرانیسم. اما متسافنه صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، بویژه در سالهای اخیر، این مسئله را به فراموشی سپرده است و «فارسی بازی» را عمدۀ کرده است و در کنار آن «ترکی ستیزی» و حشتاتکی را هم دنبال می‌کند.

برداشت من به عنوان یک بیننده سیما این است که سیاستگذاران فرهنگی سیما، بیشتر در اندیشه گسترش زبان فارسی هستند تا گسترش معارف اسلامی و مقاومت قرآنی. و در بسیاری از برنامه‌های خود، «بیگانه ستیزی» القا می‌کنند. گویا فارسی زبانی والا و برتر و فراشسری و ترکی، زبان ازادل و اویاش و دلکان و لودگان و زبانی پست‌است. بیننده چنین تلقی کند که القاء این مطلب هدف پنهانی سیاستگذاران «سیما» است. اعتراض استاندار آذربایجان شرقی هم ناشی از بررسی عمیق سیاستهای فرهنگی کلان پان فارسیستها علیه فرهنگ مقدس اسلامی آذربایجان بوده است.

آیا به نظر شما پان فارسیستها در جمهوری اسلامی نقشی دارند؟

نفوذ پان فارسیستها در ارگانهای فرهنگی کشور یک واقعیت تلخی است که متسافنه باید به آن اعتراف کنیم. پان فارسیستها بازمانده فرقه «شعوبیه افراطی» هستند که در مقابل حرکت ضد ارزشی ترجیح عرب بر عجم، اینان عجم (فارس) را برتر از عرب و ترک می‌دانستند و سعی داشتند که آن را «تبییع علوی» تبدیل سازند. پان فارسیستهای امروزی که تعارفی هم به تبییع می‌کنند بازمانده چنین فرقه‌ای هستند که در دوره پهلوی بسیار فعال بودند و حتی حزب دیگری با نام «سومکا» داشتند. گروهکهایی نظیر «نهضت آزادی» نیز از این آشخور سیراب می‌شوند. اینان در پنجاه سال اخیر لزهای فراماسونری عدیده‌ای تأسیس کردند از جمله «لث صفا» که موسس آن «ذبیح الله صفات‌همیرزادی» رئیس دانشکده ادبیات دانشگاه تهران در دهه چهل بود و «ابراهیم پور دادرشتی» که مبلغ کیش نومزدیستنا و مخالف سرخست تدریس قرآن و عربی در مدارس ایران بود. وی از عنصر ترک پیوسته با عنوان «اجنبی و ایرانی» نام برده است. طبق نظریه او زبانی به اسم ترک، وجود ندارد و آنچه که اکنون به این اسم نامیده می‌شود مجموعه لغاتی از مغولی و فارسی و عربی است که گویا قبائل و حشی آسیای میانه برایان تحمیل کرده‌اند و تازیان (مسلمین) آن را رواج داده اند! متسافنه نوچه‌ها و تربیت شده‌های این افراد اکنون در مراکز دانشگاهی و فرهنگی کشور نفوذ دارند و محتوای فکری خود را در قالبهای اسلامی و مردمی تبلیغ و القاء می‌کنند.

باتریت نوچه‌های پان ایرانیستی، سعی در حفظ و تحکیم این جو غالب دارند. پان ایرانیستها بویژه پس از شکست کودتای نوژه از اقدامهای نظامی علیه جمهوری اسلامی موقتاً صرفنظر کردند و به اقدامهای فرهنگی روی آوردند. پان ایرانیستها میدانند که ترکی ستیزی مغایر با منافع نظام و انقلاب است، از این رو محیلاته تلاش دارند که برخی از مسئولان نظام مقدس جمهوری اسلامی را نیز با خود همراه و همدين و همساز کنند و یا بگونه‌ای مرعوب سازند که هیچیک از مسئولان، قدمی در ترکی پژوهی و پاسداشت زبان و ادبیات ترکی ایرانی و اسلامی برندارند. و ما اکنون دراستانهای آذربایجان (اربدیل، تبریز، ارومیه و زنجان) کمتر مسئول فرهنگی سراغ داریم که خدمت به فرهنگ و زبان ترکی آذربایجان را سرلوحه اهداف فرهنگی خود در منطقه قرار دهد و مرعوب جو پان ایرانیسم نگردد و یا دستکم خود شیرینی و خوش رقصی نکند و به اصطلاح سری را که درد نمی‌کند دستمال بینند و عافیت نطلبند.

آیا به نظر شما آزادی تحصیل به زبان ترکی باید هدف مسئولان جمهوری اسلامی باشد؟

هدف ترکی ستیزان، سلب آزادی تحصیل به زبان ترکی است. اما برای ما مسلمین آذربایجان، آزادی زبان ترکی هدف نیست بلکه وسیله است. هدف رشد و کمال جوان آذربایجانی است. برای تحقق این رشد و کمال باید هر گونه تنگنا را از میان برداریم که در فلسفه «نوعی رهاسازی از قیود» نامیده می‌شود. ما ادعا می‌کنیم که ترکی ستیزی، تنگنا و مانعی در مقابل رشد و کمال انسان ترکی زبان و جوان آذربایجانی است و بر عکس آن، تحقق آزادی تحصیل به زبان ترکی طریق رشد و کمال او را هموارتر خواهد ساخت. آزادی پدیده‌ای است که اگر نباشد، روندی به نام پیشرفت و تکامل پیدا نخواهد شد. از آزادی تعریف حد تام داریم، نه حد ناقص. خود مقوله آزادی نمی‌تواند هدف نهائی باشد. بلکه هدفی است که تبدیل به وسیله‌ای برای رسیدن به هدف یا الهداف والای رشد و کمال الهی در انسان خواهد شد.

نفوذ پان فارسیسم در ارگانهای فرهنگی

نظر شما درباره اعتراض استاندار آذربایجان شرقی به پخش برنامه هتل پیاده‌رو از سیمای جمهوری اسلامی ایران و اهانتهای عدیده به زبان ترکی چیست؟

شما در جائی گفته‌اید که ایران گرایی از خارج هدایت می‌شود، آیا این صحبت دارد؟

بینید من گفته‌ام و می‌گویم پان فارسیسم و پان ایرانیسم را پیوسته لژهای فراماسونی و جاسوسهای انگلیس و نوکران و عوامل سرویسهای اطلاعاتی بیگانگان و دشمنان اسلام هدایت کرده‌اند. «احمد کسری» را در نظر بگیرید. او مرد شماره یک‌تفکر پان فارسیسم و اسلام ستیزی و ترکی ستیزی بود و می‌دانید که عضو وابسته‌انجمن پادشاهی لندن بود و فرمان از آنجا می‌برد. خود رضاخان را هم که عامل اجرای ایدئولوژی ناسیونالیسم فارسی ضد اسلامی بود اجنیان آوردن و رسم نامیمون ترکی ستیزی را هم او در ایران تقویت کرد. دیگران هم همینطور، همه سر در آخر دشمنان اسلام داشتند و دارند. هم اکنون پایگاه اصلی پان فارسیستها و ترکی ستیزان در امریکاده «احسان یار شاطر» است و او در چهل سال اخیر سوء قصد به فرهنگ و اعتقادات مردم ایران اعم از ترک و فارس کرده‌است و می‌کند.

اینها مسائل کم اهمیتی نیست که از کنار آن بایتنا رد بشویم. ساده لوحی است اگر ما خیال کنیم که دشمنان اسلام سلاح بر زمین گذاشتند اینان تلاش دارند که مساله‌اصلی ما را مساله زیان و مساله نژاد بکنند و با نفوذ دادن عوامل و ایادی درجه یک تادرجه دهم خود در ارگانها و نهادهای فرهنگی و تاسیس بنیادها و انجمن‌های فرهنگی و غیره و از طریق رسانه‌ها، با «فارسی بازی و ترکی ستیزی» محیلاتهای نیات پلید خودرا با شگردهای عجیب و گاه غیر قابل تصور به اذهان پاک جوانان ما القا می‌کنند.

خوب، این القایات چه نتیجه‌ای خواهد داد. از سوئی در جوانان فارس هیستری توجه افراطی به پان فارسیسم ایجاد می‌شود که منجر به نوعی فاشیسم خواهد شد و ازسوی دیگر جوانان ترک اصیل ایرانی را به دامهایی که دیگران پهن کرده‌اند سوی خواهندداد و یا حداقل دل آزردگی از نظام مقدس جمهوری اسلامی و ...

به نظر شما چه باید کرد؟

من نظر خودم را بارها گفته‌ام. باید اصل پانزدهم قانون اساسی به تمامی و با قدرت، بويژه در شمال غرب کشور اجرا شود. در این کار بیش از این تعطیل و اهمال و سستی رواییست. تا دیر نشده، دولت باید ابتکار عمل را به دست گیرد. من امروز اخطار می‌کنم که فردا بسیار دیر است. مردم شمالغرب کشور طالب آن هستند که به زبان ترکی ایرانی تحصیل کنند. هر آذربایجانی چنین آرزوئی را در دل دارد و این امری اجتناب ناپذیر و بسیار طبیعی و عادی است.

تشکیل کلاس‌های زبان و ادبیات

ترکی آذربایجانی در دانشگاه شهید بهشتی تهران

لطفا چگونگی تشکیل کلاس «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» در دانشگاه شهید بهشتی تهران را شرح دهید.

از سوی دانشگاه از من دعوت به عمل آمد و من در جلسه مشورتی حضور پیدا کردم و برنامه درسی دادم و در جلسه افتتاحیه شرکت کردم و تدریس در این کلاس را پذیرفتم. ظاهراً مانند همیشه حرکت اولیه از سوی دانشجویان آذربایجانی و قشقایی و دیگر ترک زیانان ایرانی آغاز می‌شود. گاهی برخی از مسئولان دانشگاهها که اسیر جو «ترکی ستیزی آریا مهری» بوده‌اند، این حرکت را سرکوب می‌کنند و حتی در بعضی موارد کار به تنبیه و اخراج دانشجویان هم می‌کشد. اما اغلب مسئولان مومن و متدين و بی‌غرض، تسلیم خواست دانشجویان می‌شوند و از حرکت مثبت آنان استقبال می‌کنند.

کلاس «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» چه مدت طول خواهد کشید؟ این درس هم مانند دیگر دروس در ۱۶ جلسه برگزار می‌شود و شامل یک دوره کامل صرف زبان ترکی (شامل مقدمات آواشناسی، مبانی تعریف اسم و ضمیر، مورفولوژی صفت، عدد و قید و نیز تعریف فعل) و آشنایی با برگریده متون نظم و نثر ترکی (شامل معرفی آثاری مانند قوتادغو بیلیغ، عتبه‌الحقایق، نهج الفردایس، برخی تقاضی قرآنی سده‌های پنجم تا یازدهم، کتاب دده قورقود، قارامجموعه، شاه ختائی، نسیمی، فضولی، قوسی تبریزی و مانند آن) و نیز نمونه‌های ادبیات معاصر (شامل آثار شهریار، ساهر و سهند) است و هدف ایجاد مهارت و انگیزه مطالعه بیشتر در موضوع مربوطه در دانشجویان، ذکر شده است.

در طول دوره چه کتابی را تدریس می‌کنید؟ کتاب زیاد است. من خودم هم سه کتاب درسی خاص این دوره را تأثیف کرده‌ام که

وظایف دولتی آنان ندارد! و حتی با ارسال گزارش‌های نادرست و تحلیلهای غلط به تهران، ذهن مسئولان دولت محترم را نسبت به مسائل فرهنگی آذربایجان بسیار مشوش می‌کنند و آنها را از استrophهایی نظری پان ترکیسم و تجزیه طلبی و «از دست رفتأذربایجان» (!) وغیره می‌ترسانند و خدمت به اسلام و نشر معارف اسلامی و مفاهیم قرآنی را با گسترش زبان فارسی یکی می‌شمارند و برای حفظ موقعیت و مقام خود، هرگونه حرکت مثبت فرهنگی منطقه را با انگی خاص می‌رانند. و بدینگونه دانسته یا ندانسته، ره به سوی پیدا می‌کنند که سیل عظیم نسل جوان آذربایجان را که میل به شناخت هویت و اصالت قومی خود دارند، رو در روی نظام مقدس جمهوری اسلامی قرار دهند. و جوان آذربایجانی به جای اینکه زبان و ادبیات ترکی را در دانشگاه تبریز یاد بگیرد، چشم به مانیتورهای آمریکایی می‌دوزد و از نظام قهر می‌کند و رویگردان می‌شود. نسل جوان امروزی آذربایجان، دنباله نسلی است که در بیست و نهم بهمن ۱۳۵۶ مشتی جانانه بردهان دشمنان اجرای احکام الهی و اسلام سنتیزان نواخت و سرداران دریا دلی چون باکری‌ها و شفیع زاده‌ها تربیت کرد. اینان همگی از جان و مال و هستی خود گذشتند چرا که در دمند بودند، در دین داشتند، درد توجه به مردم داشتند. اینان به خاطر گسترش زبان فارسی شهید نشدند، بلکه به خاطر احیا و استقرار احکام الهی و قرآنی و عشق به ولایت، جان بر کف، با اسلام سنتیزان و نیز ترکی سنتیزان مبارزه‌ای بی‌امان کردند و در راه معمشو جان باختند. برخی از مسئولان عافیت طلب و بی‌لیاقت که دغدغه توجه به مردم ندارند و نیاز زمان را درک نمی‌کنند و در واقع با رفتارهای کلیشه‌ای خود نسل جوان را رو در روی نظام مقدس اسلامی قرار می‌دهند، به خون پاک این شهیدان خیانت می‌کنند.

مردم آذربایجان اکنون بعد از قرن‌ها توانسته اند حکومتی مبتنی بر احکام اسلامی برقرار سازند و می‌خواهند که در دامن همین حکومت به یکی از آزوهای دیرینه خود که تدریس معارف اسلامی به زبان ترکی است، دست یابند. مسئولی که این مسئله رادرک نمی‌کند و یا از کنار آن با بی‌اعتنایی و حتی گاه با استهزاء رد می‌شود و می‌گوید که «مسئله ما، مسئله زبان نیست!» و این مسئله را از اسلام و انقلاب اسلامی جدا می‌کند، به نظر من اگر خائن نباشد، جاهل و ابله است و نباید نبض فرهنگی منطقه حساسی مانند آذربایجان، به دست چنین افرادی سپرده شود. اگر در شهر بزرگی مانند تبریز که آنرا پایتخت ترقی اسلامی نامیده‌اند، مرکز تحقیقات فرهنگی ترکی تأسیس نشده است و در دانشگاه‌ها به جای تدریس معارف ترکی آذربایجانی، ترکی سنتیزی و آراء و عقاید نوچه‌های کسری تبلیغ می‌شود، این، به گردن مسئولان محلی است، مردم و مسئولان کشوری تقصیری ندارند.

از سوی دانشگاه شریف، بنیاد بعثت و انتشارات است چاپ شده است. اما دانشجو را به کتاب محدود نمی‌کنم. معمولاً در پایان هر جلسه از درس، متابع موجود درباره درس آن جلسه را با ذکر ویژگیهای آن معرفی می‌کنم. دانشجو مجبور به مطالعه است، اما در انتخاب کتاب و متابع آزاد است.

آیا این درس را قبل از تدریس کرده‌اید؟

بله، از سال ۱۳۷۰ تدریس این ماده درسی به عهده گرفته‌ام در دانشگاه تهران، علوم پزشکی، صنعتی شریف، امام صادق (ع)، علم و صنعت، دانشگاه ارومیه، دانشگاه آزاد واحد زنجان، واحد رودهن، واحد مرکزی تهران و چند دانشگاه و مؤسسه آموزشی دیگر به تدریس این درس پرداخته‌ام.

آیا این همه زحمت تبعیجه‌ای هم داشت؟

در این دوره‌ها دانشجویان بسیار مسئولیت‌پذیر و تیزهوش و علاقه‌مند به امر بازگشت به خویشتن و اندیشمند و فعال شرکت داشتند و خدمت به این دانشجویان از افتخارات من به شمار می‌رود. از این کلاسها افرادی (مانند دکتر همایون صادقی، دکتر عطایپور، مهندس سلیمانپور، مهندس مالک، مهندس فضلی، مهندس محمدزاده فاراض، خانم مدرسی، خانم مهندس موسوی، مهندس بابک دانشور، و دهها تن دیگر) در آمدند که هر کدام اکنون در گوشاه‌ای از سرزمین مقدس ما پرچم پرافتخار دفاع از فرهنگ فضیلت و گسترش و توسعه زبان ترکی را بر عهده دارند و بسیاری دیگر درنهادهای فرهنگی - سیاسی نظام مقدس جمهوری اسلامی منشأ خدمات مؤثر هستند.

چرا این کلاسها در تبریز تشکیل نمی‌شود؟

متأسفانه در تبریز منهای تعداد معددی از مسئولان محلی که در سالهای دفاع مقدس و بعد از آن خدمات مشخصی انجام داده‌اند، برخی از مسئولان فرهنگی از میان افراد بی‌تفاوت و بی‌درد انتخاب می‌شوند. بینیان، مثلاً در استان یزد و یا استان کرمان مسئولان محلی را از میان کسانی که به فرهنگ و آداب و رسوم محلی استان عشق می‌ورزند و حساسیت و دغدغه خاصی نسبت به این مسائل دارند، انتخاب می‌کنند. چنانچه در سالهای اخیر ما شاهد رشد عظیم فرهنگی در این استانها بوده‌ایم. اما، متأسفانه در استانهای سرزمین آذربایجان، اغلب مسئولان فرهنگی، کسانی هستند که به زبان مقدس ترکی عشق نمی‌ورزند که هیچ، حتی برای حفظ مقام و موقعیت خود، سعی دارند که «مسئله فرهنگی آذربایجان» را از مسائل نظام مقدس جمهوری اسلامی جدا سازند و با رفتار و گفتارهای کلیشه‌ای و ساختگی خود چنین وانمود می‌کنند که مسائلی مانند مسئله زبان و توجه و اعتنای به ادبیات اسلامی ترکی، ربطی به

وارد جنجال‌های سیاسی بی‌ریشه نکنند. حرکت فرهنگی ما زمانی به نتیجه خواهد رسید که در چارچوب قانون اساسی و از مساجد و پایگاه‌های مردمی آغاز گردد. در این نهضت، مردم و مسئولان محلی همگی باید وحدت کلمه داشته باشند. گروه بازی و باستگی‌های فکری و سیاسی به خوش‌نشین‌های داخل و خارج از هر نوع که باشد، آفت حرکت فرهنگی در آذربایجان است. جوانان ما باید این آفت را بشناسند. آذربایجانی اگر پاک دل و صافی ضمیر است، بسیار هوشیار و هوشمند هم است، هیچگاه سر دربر فرو نمی‌کند، نگاهش تیز بین و صبورانه، ادراکش عمیق و قوی و عملکردش فوری و مؤثر است. این خوبی و خصلت ریشه در اعما اعصار و قرون دارد و فرزندانمان هم وارثان چنین میراث معنوی بی‌نظیری هستند و بی‌گمان ناموس ملی آذربایجان را وارد معامله‌های سیاسی نخواهند ساخت. زبان ترکی برای تک تک آذربایجانیان مقدس است و هر خدمتی برای حراست از این ناموس ملی، ازسوی همه آذربایجانیان استقبال و تحسین خواهد شد.

آذربایجان اویاقدیر- انقلاباً دایاقدیر

یک قیچی با لبه‌های ترک‌ستیزی و اسلام‌ستیزی

رژیم پهلوی با تکیه نمودن بر اریکه قدرت، اهداف یک سویه‌نگری نژادی در سطح ملی را ملت‌نظر خود قرار داد و در میان اقوام مختلف ایرانی که سالیان متعددی با پشتگرمری به اسلام با اخوت و هم‌الی تمام در حفظ و صیانت کیان اسلامی به معیشت‌می پرداختند به تفرقه افکنی پرداخت، به

شما مسی فرمائید مسئولان محلی چه بکنند؟ راهکارهای پیشنهادی شما چیست؟

مثلاً به نظر من اگر مسئولان استانهای آذربایجان از اول مهرماه در کلیه مدارس استانها هفت‌تایی دو ساعت بطور فعال‌عاده و فو برنامه به تدریس زبان ترکی در سطح مختلف پیرازند، کاری خلاف قانون انجام نداده‌اند، کسی هم معارض آنها نخواهد شد و بر عکس باید گفت که کمک عظیمی به اجرای کامل اصول معطل مانده‌قانون اساسی خواهد کرد. در حالیکه اینان حتی از اجرای تدریس دو واحدی «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» در دانشگاه ابا ادارند. تدریس این درس اختیاری از سوی شورای انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۷۰ پیشنهاد شده است و می‌توان آنرا در کلیه رشته‌ها و در همه مراکز آموزش عالی تدریس کرد و چه بهتر که چنین درسی در میان اهل زبان و در منطقه‌ای مانند آذربایجان تدریس شود. بی‌اعتنایی مسئولان محلی در مقابل چنین امر مهمی، البته سؤال بر انگیز است.

دانشجویان شما در دانشگاه شهید بهشتی چند نفرند؟

در این دانشگاه، برنامه درسی را روزهای چهارشنبه در دو نوبت صبح و عصر از ساعت ۱۱/۵ تا ۱/۵ و ۳/۵ تا ۵/۵ اجرا می‌کنیم و نام ۱۸۰ (یکصد و هشتاد) تن در لیست کامپیوتوری کلاس موجود است.

اگر این درس در دانشگاه‌های تبریز اجرا شود، شما حاضر به همکاری خواهید بود؟

در تبریز اساتید فن زیادند که مسئولان محلی باید از برکت حضور آنان بهره‌جوینند. با این‌همه اگر به حضور حقیر نیز نیازی احساس شود در تبریز و در هر نقطه دیگر از سرزمین مقدس آذربایجان فعالانه حضور خواهم یافت.

نظر شما در مورد حرکت‌های سیاسی مربوط به این زمینه چیست؟

من یک فرد سیاسی نیستم. اما به تجربه می‌گوییم که دشمن پیوسته سعی کرده است مسئله ملی در آذربایجان را وارد جنجال‌های سیاسی بکند و سپس بایکوت و مسکوت بگذارد و بدینگونه یک یا دو نسل را فدای جاه طلبی‌ها و بی‌ریشگی‌های سیاسی کرده‌است. آذربایجان سرزمینی الهی، مقدس و متدين است. در این سرزمین هر گونه حرکت غیر دینی محکوم به زوال است. مردم آذربایجان چون سنگتخته‌ای پا بر جا و مقاوم و سرافرازند که اگر به هر باد مخالفی بی‌اعتنایی کنند آنرا بی‌اثر می‌سازند. در این سرزمین هر مشکلی باید به وسیله‌ی دریادلان متدين و معتقد به اصول و مبانی دین محوری و مذهب سalarی و عاشقان انقلاب اسلامی حل شود. من جوانان را هشدارم که مراقب باشند مسئله ملی ما این بار نیز بایکوت نشود، این مسئله را

دعوت می کرد، بی گمان خواهیم توانست هر دو لبه این قیچی را کند کنیم. اگر ۳۵ میلیون ترکی گوی ایرانی بتوانند در مدارس ایران زبان مقدس ترکی را تحصیل کنند، به حیات مذبوحانه پان فارسیستها و پان ایرانیستهای آریامهری نقطه پایان گذاشته خواهد شد. متأسفانه فرقه های «پان فارسیست» و «پان ایرانیست» و نیز شوونیستهای فارس اخیراً با تظاهر بدینداری و تعارف محیلاته به اسلام، تلاش در حفظ جو فرهنگی آریا مهری در کشوردارند و برخی از مسئولان عافیت طلب در استانهای آذربایجان نیز با سیاستی دو رویه سعی می کنند مردم را برجانند و هم در اندیشه تالیف قلوب پان فارسیستها هستند.

ساده لوحی است اگر ما خیال کنیم که جرثومه های آریامهری و دشمنان قسم خورده انقلاب و اسلام از بین رفه اند و یا مأیوس شده اند. آنان اکنون جو فرهنگی و سیاستهای فرهنگی بسیاری از مراکز علمی کشور را در دست دارند و لبه «ترکی ستیزی» این قیچی را تیزتر کرده اند.

اکنون همه مردم انقلابی ایران بسویه مردم آذربایجان باید علیه سیاستهای «ترکی ستیزی» جرثومه های ضد انقلابی به پا خیزند. ما در جبهه های جنگ حق علیه باطل پیروز شدیم و دشمن را به عقب راندیم، اما در جبهه های فرهنگی متأسفانه نتوانستیم بتکار عمل را از دشمن نژادپرست و شوونیست بازستانیم. هنوز هم کتابهای درسی «تاریخ» و «ادبیات» با شالوده «ترکی ستیزی» تألیف می شود و هدف برخی از سیاستهای فرهنگی، گسترش «فارسی» است نه گسترش اسلام. همین سیاست سبب شده است که بیتالمال مسلمین برای گسترش زبان فارسی در تاجیکستان به کار رود و دیناری برای گسترش فرهنگ قرانی در ترکی خرج نشود.

شناخت این سیاستها، سرنخهایی برای شناخت دسائی دشمنان انقلاب و اسلام به دست خواهد داد.

با تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به همت بزرگ مردانی همچون شهید بهشتی که حقوق حقه تمام افراد و اقوام با عنایت به مبانی قرآنی و اسلامی در اصول ۱۵ و ۱۹ مَلحوظ گردیده است چه عواملی باعث شده است که اصولی از این دست بعد از گذشت ۲۰ سال مورد بی مهری واقع گردد؟

در این فرصنت کوتاه نمی توان از همه عوامل صحبت کرد. اما من، ملی گرائی فارسی، شوونیسم و پان فارسیسم را عامل اصلی بازدارنده می دانم. مادامی که سیاستگزاران فرهنگی کشور، مبارزه با ملی گرائی و شوونیسم فارسی را سرلوحه برنامه های خودقرار ندهند و حتی یک کلمه هم علیه شوونیسم سخن نگویند، وضع بهتر از این نخواهد بود. این جمله امام یادمان باشد که: «در اسلام ملی گرائی نیست.»

نظر شما اکنون در این برهه از مقطع تاریخی که به میمنت انقلاب اسلامی هر گونه نظریه های تک بعدی نظری برتری آریا بی منسون گردیده است، چگونه و با چه راهکارهای ممکن می توانیم حقوق اجتماعی خویش را به دست آوریم؟

نخست پیرامون لفظ «آریا» که شما به کار بردید، باید توضیحی بدهم. می دانید که این کلمه، لفظی جعلی و ساختگی است، همانند مدلول خود، بی معنی و بی مفهوم است. کلمه از سوی «اوامست» اختراع شد و سپس «گیرشمن» فرانسوی و نیز «آندره گدار» و همچنین «کریستنسن» دانمارکی و نوچه های داخلی مانند «پورداو» به کار بردند و گویا به گروهی از سفید پوستان که زبانشان مثلاً فارسی یا پارسی بوده اطلاع، می شده است. و شما می دانید که هموطنان فارسی زبان ما چندان سفید پوست هم نیستند! این کلمه در هیچیک از متون شرقی و غربی قبل از دوره پهلوی دیده نشده است. ظاهرا آنرا از کلمه «آری» Ari که به معنی «پاک و سفید و روشن» است و ریشه ترکی دارد ساخته اند. این کلمه هنوز هم در زبان مقدس ترکی مصطلح است. مثلاً می گوییم: «سودان دورو، آیدان آری». و یا دو مصدر «آرینما» و «آریندیرما» که از همین کلمه ساخته شده اند.

اما در باب «اهداف یکسویه نگری نژادی رضا خانی» صحیح می فرمائید. پیش از دوره پهلوی تئوری «شعوبیه افراطی» فارسی و بقول امروزی ها «پان ایرانیسم» و «پان فارسیسم» یا وجود نداشت، یا خیلی ضعیف بود. مأموریت ازادل و اوپاشی که در اطراف «رضا خان پالانی» گردآمده بودند، تعمیم اسلام ستیزی و ترکی ستیزی و تحکیم پان فارسیسم و جایگزین ساختن «bastanegarai» بود. ترکی ستیزی و اسلام ستیزی هردو در راستای هم و موازی هم پیش می رفت. به ضرس قاطع می توان گفت که همه ترکی ستیزان ایران، اسلام ستیز نیز بوده اند، اکنون نیز چنین است. کسانی که هنوز هم علیه زبان و فرهنگ ترکی آذربایجان زهر می ریزند، دشمنان غیرت دینی و عفت و عصمت زبانزد آذربایجان هستند و آنان که از گسترش زبان مقدس ترکی در ایران می ترسند، برنامه های محبیانه دراز مدتی علیه انقلاب اسلامی دارند که با اندک تفχص در گفته ها و نوشته هایشان می توان آن را فهمید و دریافت.

اما راهکارهای ممکنی که برای کند ساختن دو لبه قیچی فراماسونی یعنی اسلام ستیزی و ترکی ستیزی پیش روی ماست. شناخت دسائی و حیل مکاتب و کیشهاي ضاله و باطنی است که این قیچی را به دست گرفته اند. اگر همه ما یک حرف بزنیم و وصیت امام راحل را عمل کنیم که مردم را پیوسته به «وحدت کلمه»

می‌دهد، اقوام مختلف ایرانی چنین جامعه‌ای دارای چه پایگاهی می‌توانند باشند؟

من در مقاله‌ای حادثه دوم خرداد را «حمسه» نامیدم و به دلیل آنکه «حمسه» راقدامی «همه جانبه، مردمی و خیرخواهانه» می‌دانم. اما می‌بینم اشتباه کرده‌ام و باید توبه کنم، زیرا متأسفانه در اقدامات فرهنگی اخیر، شوونیستها و پان فارسیستها و ملی گرایان بیشتر امنیت پیدا کرده‌اند و «ترکی سنتیزی» رنگ و لعابی تازه یافته است و فرهنگ مقدس آذربایجان به دست دلگران و لودگان تلویزیون بدل شده است و گرچه بارها از رئیس جمهور محترم شنیده‌ایم که در ایران شهر و ند درجه ۱ و ۲ نداریم، اما ترکان آذربایجان و سرتاسر ایران در بهره‌مندی از حقوق اولیه شهر و ند از دست نمی‌برند، هنوز «درجه ۲» مانده است.

ترکان آذربایجان و سرتاسر ایران، ایرانی‌تر از هر ایرانی هستند و زبان ترکی هم همین‌طور ظرف بسیار شایسته‌ای برای تبلیغ معارف اسلام و مفاهیم قرآن است و پیش از دوره بهله‌لوی در گستره ایران، عزت و اعتبار داشت و اسیر دلگران و لودگان جوک‌ساز جام جنمی شد.

ما زبان فارسی را به عنوان زبان رسمی خود تلقی می‌کنیم و دفاع و حمایت از این زبان را در مراحل گوناگون تاریخ، به نحو احسن و به کرات به اثبات رسانده‌ایم، آیا خواندن و نوشتن به زبان ترکی و در کل تحصیل به زبان مادری می‌تواند مغایر با این موضوع باشد؟

من صحبت از اثبات فارسی نمی‌کنم، سخن از انکار ترکی دارم. نیاکان خدام‌حور و دین مدار فرهیخته ما به ما «ملی گرایی» نیاموخته‌اند. «خطیب تبریزی» از تبریز به شامات رفت، پیش ابوالعلاء معمری تحصیل کرده، آثار خود را به عربی نوشته است. «صفی الدین اورموی» همین گونه است، اثر بی‌نظیر «الادوار» را به لسان قرآن تأثیف کرده است و «عبدالقادر مraghe‌ای» این اثر او را به فارسی و هم به ترکی شرح کرده است. «خواجه احمد یوسوی» به ترکی نوشته، «شهاب الدین سهروردی» به عربی و فارسی تألیف کرده است. «ادیب احمد یوکنانکی» به ترکی قلم زده و «نظم‌آمی» فارسی سروده است، «یوسف خاص حاجب» ترکی را پاس داشته و «خاقانی» فارسی را بها داده است. شیخ صفی هم به ترکی و هم به گیلکی و فارسی شعر سروده است. و این نشانگر آن است که این بزرگان به مدلول و موضوع می‌اندیشیدند نه به قالب و فرم. و به انکار هیچ‌زبانی دست نمی‌یازندند. فارسی زبان رسمی کشور ما، عربی زبان دین ما و ترکی زبان علمی و مردمی ما و قالب بیان عواطف و احساسات

در حالیکه برخی مسئولان فرهنگی کشور در عمل که هیچ، در شعار هم از تکرار این جمله امام ابا دارند.

مبانی دینی و ایدئولوژیک ما بر مفاهیمی تکیه می‌کند که در آن، برتریهای نژادی از هر قبیله و قومی خط بطلان کشیده شده است و تمامی افرادی از هر قوم و قبیله را صرفاً بر مبنای اعتقادات دینی آنان که بر پایه تقوای می‌باشد می‌سنجد. با امعان نظر برای موضع، آیا تفکراتی از نوع برتریهای یک قوم بر دیگر اقوام می‌تواند در جامعه‌اسلامی ما جایگاهی برای خود داشته باشد؟

بی‌گمان نه، ما مسلمان هستیم. گرامی ترین فرد را پرهیز گارتنین فرد می‌دانیم. برای ماعلامه طباطبائی، علامه امینی، مرحوم آقای بروجردی، و مرحوم آقای حکیم همه‌عزیز بودند و هستند. ما به وحدت دینی می‌اندیشیم نه وحدت ملی تصوری «وحدت ملی» محصول پی‌آمدہای رنسانس فرانسه است که دشمنان اسلام در کشورهای اسلامی برای زودودن غیرت دینی پیاده کرده‌اند و می‌کنند. قانون اساسی جمهوری اسلامی زبان فارسی را «زبان ملی» نامیده است، بلکه زبان رسمی نامیده است. کسانی که آنرا زبان ملی می‌نامند، دور خود تار «وحدت ملی» نمی‌دانند. وحدت ملی هیچگاه به بار نشست و نیز بار نخواهد داد. زیر چتر قومیت و ملیت همه جمع نمی‌شوند، زیرا که صفات آرایی پیوسته با فکر و عقیده است نه شهر و دیار و زبان و نژاد. اما زیر چتر اسلام همه ملتها و اقوام و قبائل اعم از ترک و فارس و عرب و عجم گرد هم می‌آیند و به وحدت ابدی و پایدار است می‌یابند و حقوق همه ملتها و قبائل در آن ملاحظه است و رمز جاودانگی «وحدت دینی» در همین است.

شاه خائن پرچمدار «وحدت ملی» بود و بسیار در این راه هزینه کرد و عاقبت آن را دید. هیتلر هم مدافعان «وحدت ملی» بود. سپس روسها و اکنون صربها و صهیونیستها و ارمنی‌ها از همین تئوری دفاع می‌کنند. پان فارسیستهای وطنی ما نیز دور این سفره‌مداد شاهنشاهی نشسته‌اند و جوانان غیرمند و مسلمان و مؤمن و انقلابی آذربایجان را رویکرد عظیمی، به گذشته پربار و فرهنگ اسلامی اجداد خویش دارند، بی‌شرمانه «پان ترکیست» خطاب می‌کنند، همانگونه که شاه، «تجزیه طلب» و «متاجسرا» و «خارجی» می‌نامید و جلوگیری «بازگشت به خویشتن» و ناستولوژی در آذربایجان بود. بعد از حمسه دوم خرداد و بسط و گسترش فضای فرهنگی و سیاسی جامعه، آقای خاتمی با طرح شعارهایی همچون جامعه ملندی و ایران برای همه ایرانیان، جامعه را به سیر و روندی هدایت می‌کند که در آن قانون گرایی در تمامی عرصه‌های اجتماعی، خود را به صورت بارزی نشان

حرکت فرهنگی اصولی و منطقی جوانان انقلابی و مسلمان آذربایجان را که در استای عزت نهادن به مواریث فرهنگی بازمانده از اجداد و نیاکان غیرتمند خود که جزئی لاینفک از فرهنگ عظیم اسلامی به شما می‌رود، «ضد ملّی» قلمداد می‌کند و باصطلاحاتی تغییر قوم گرائی و پان‌ترکیستی و غیره، می‌خواهد ما را از میدان به در کنند. اما جوان آذربایجانی همانگونه که در همه زمینه‌های زندگی معنوی و مادی خویش‌پیش تاز و موفق بوده است، بیگمان در مقابل نینگ‌های دشمنان خود هم سرافراز و پاپرچا خواهد ایستاند.

با توجه به اینکه زبان ما به صورت آکادمیک در مدارس و دانشگاهها تدریس نمی‌گردد، مطبوعات آذربایجانی چه رسالاتی را می‌توانند در آموزش و آشنا سازی فرهنگ خودی در مقابل یورش‌های فرهنگی یگانگان داشته باشند؟

مطبوعات تا میتوانند باید به ترکی بنویسند. ترکی فقط زبان شعر و فولکلور نیست. خبر را هم به ترکی بنویسید. مباحث سیاسی، اقتصادی، علمی و حتی مطالب درسی را باید به ترکی بنویسیم. مسئولان منطقه باید به وظایف خود عمل کنند. مقام دوستی و دنیا پرستی در اسلام باطل است. فکر جوانان آذربایجان باشید که آمال خود را در کالاهای تلویزیونی آمریکایی مشاهده نکنند. مبادا روزی که سنگ‌هارا همانگونه که در کشورهای همسایه از دست دادیم در تبریز و ارومیه هم از دست بدھیم و ملی گرایان و پان فارسیستها و شوونیستها را شاد سازیم.

آیا در حال حاضر به تدریس زبان ترکی در دانشگاه‌های تهران مشغول می‌باشید و اگر چنین امری در تهران ممکن می‌باشد، چرا در شهرهای آذربایجان از قبیل تبریز، ارومیه، زنجان، اردبیل غیر ممکن می‌نماید؟

درس دو واحدی «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» به عنوان درس اختیاری در سال ۱۳۷۰ از سوی شورای انقلاب فرهنگی به تصویب رسید. و از همان سال تا کنون در غالب دانشگاه‌های تهران این درس تدریس می‌شود. در دانشگاه‌های صنعتی شریف، علم و صنعت، امام صاد (ع)، دانشگاه تهران، دانشگاه علوم پزشکی، شهید بهشتی، علوم بهزیستی و واحدهای مختلف دانشگاه آزاد اسلامی به تدریس این درس مشغول بوده‌اند. اگر در ارومیه و تبریز و اردبیل و زنجان که باید به مراکز ترکی بپژوهی تبدیل شود، این امر اجرا نمی‌شود، مشکلی است که مسئولان منطقه ایجاد می‌کنند که باید مردم استانهای آذربایجان این مشکل را حل کنند.

در خاتمه چه پیامی برای مردم آذربایجان برای حفظ و حراست از فرهنگ آذربایجانی را دارید؟

ما است. «زبان رسمی» تعریف حقوقی دارد. در معنای زبان ملی و مردمی نیست. البته باید مکاتبات و مراسلات و مناظرات دولت به زبان رسمی باشد. اما هیچ قانون تحصیل به زبان مردمی و بومی رامنع نکرده است. این دولت است که اجرای قانون اساسی بر عهده اوست و موظف است که امکانهای اجرای کامل آنرا فراهم آورد. همانگونه که «زبان رسمی»، «زبان دینی» و «زبان مردمی» تعاریف حقوقی دارند، «استحاله قومی» نیز تعریف مشخصی دارد. اکنون آنچه در ایران برای ترکان رخ می‌دهد «استحاله قومی» است و این چیزی جز تفاله‌سیاست ترکی ستیزی آریامهری و رضاخانی نیست.

بسیاری از آریاگران چنین شباهتی را در جامعه کنونی ما القا می‌نمایند که وحدت ملی ما در ایران در گرو یک دست نمودن زبان در کل کشور می‌باشد و به همین منظور از دیر باز در جهت تخطیه فرهنگ، زبان و هویت ما برآمده‌اند آیا چنین نظریاتی می‌تواند مبنای علمی داشته باشد؟

زبان نمی‌تواند عامل وحدت باشد. تنها دین و عقیده است که می‌تواند انسانها را به هم نزدیک کند. چنانکه همه مسلمین با هم یاد و احده هستند. اینهمه کشور عربی که زبان واحد دارند، هیچگاه نتوانستند به وحدت برسند. یا مثلاً احمد کسری که خودترک بود نتوانست در آذربایجان جائی برای خود پیدا کند اما با همدینان غیر ترک خودناظیر «پورداود» به وحدت رسید. (یکی کردن زبان) در ایران یک دیسه

اسلام ستیزی و ترکی ستیزی است که هدف نهانی قیچی فراماسونی است. آقای دکتر با توجه به این موضوع که در تمامی مقاطعه تاریخی، ترکها بیش از هر کس دیگر که داعیه ایران دوستی را شعار خویش ساخته اند به این مرز و بوم عشق و رزیله‌اند و به آن خدمت نموده‌اند، چرا با این احوال هر موقع که خواهان ترویج و رشد توسعه فرهنگ ترکی - اسلامی خود می‌شویم اشخاص غرض‌ورز و فرهنگ ستیز ما را به القابی همچون ناسیونالیست متهم می‌نمایند؟

بعد از انقلاب، دشمن پیوسته خواسته است که آذربایجانیان را رودروری نظام مقدس جمهوری اسلامی قرار دهد. اما فراموش نکنید که ما پیوسته فریاد زدیم و گفتیم که: «آذربایجان اویاقدیر-انقلاباً دایاقدیر». و نیز به آوازی بلند و به شادمانی ندا دردادیم که: «آذربایجان جانباز - خامنه‌ای دن آیریلماز». این دو جمله هر کدام یک کتاب معنی و مفهوم دارد و دشمن برای بی‌تأثیر ساختن آن از یک سوتاوش در تعمیم و گسترش «پان فارسیسم» و «شوونیسم ملی گرایی فارسی» می‌کند و از سوی دیگر هرگونه

سالهای است که «متون اوستائی» و «متون پهلوی» را درس می‌دهم. آرزو دارم که قبل از مرگ، تأسیس رشته‌های تحصیلی دانشگاهی «زبان و ادبیات ترکی» و نیز تحصیل به زبان مقدس ترکی آذربایجانی را در ایران مشاهده کنم. با ادبیات دیرسال ترکی آذربایجانی نخستین بار در خدمت مرحوم و قایعی مشکاء تبریزی در اوان کودکی آشنا شدم، سپس از محضر مرحوم عبدالصمد امیر شفاقی و داشمند تبریزی مرحوم محمد حسن برهانی و مرحوم حسن قاضی طباطبائی استفاده کردم. نخستین شعری که بطور کامل سروده‌ام منظومه‌ای است بانام «آی قالاسی یادگاری» که در سال ۱۳۴۳ به پایان رسیده‌است و پس از انقلاب در مجموعه «اوچغون داخما» چاپ کردم.

با توجه به اینکه جنابعالی در دانشگاه‌های تهران مشغول تدریس می‌باشد و ضعیت زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی را در بین دانشجویان آذربایجانی و غیر آذربایجانی چگونه ارزیابی می‌فرمایید؟ آیا هنوز این شبهه در ذهن دانشجویان وجود دارد که زبان ترکی آذربایجانی یک لهجه است؟ می‌دانید که برداشت‌های جاهلانه، نمی‌تواند برای اهل فن معیار باشد. خوشبختانه دانشجویان آذربایجانی در سالهای اخیر در مقوله اعتمتا و توجه به نوامیس ملی خود به تحول عظیمی دست یافته اند و از سوی دیگر به برکت تحقق انقلاب اسلامی، دسائی‌موذیانه و محیلنه خاتمان و دشمنان آذربایجان افشا شده‌است و بسیاری از تئوریها و نظریه‌هایی که روزگاری چون وحی منزل به خورد جوانان صافی ضمیر آذربایجانی داده شده، اکنون رنگ باخته است.

پیرامون «لهجه» که سؤال فرمودید، می‌دانید که لهجه، واحد کوچکتری از یک زبان است و هر زبان می‌تواند به چندین لهجه منقسم شود. مانند زبان فارسی که دارای لهجه‌های خراسانی، شیرازی، اصفهانی، تهرانی و غیره است. زبان ترکی آذربایجانی مانیز که خود، ساخته بسیار پرباری از زبان «ترکی مادر» است و تاریخی دراز آهنگ و شفاف و روشن دارد، خود دارای لهجه‌های گوناگونی نظیر لهجه‌های معغان، اردبیل، تبریز، مراغه، زنجان، ارومیه، طارم، همدان و غیره است و هریک از این لهجه‌ها خود به شیوه‌های چندی تقسیم می‌شود. مانند لهجه خراسانی از فارسی که به شیوه‌های مشهد، نیشابور، فریمان جدا می‌شود و لهجه تبریز از زبان ترکی آذربایجانی که به شیوه‌های اسکو، مرند، شبستر، بستان آوا، قره‌چمن و غیره منقسم می‌گردد. و هریک از شیوه‌هایی خود قابل تقسیم به چند دیالکت (یا آغیز) است و هر «آغیز» می‌تواند گویش‌های چندی هم داشته باشد.

مطالعه علمی لهجه‌های یک زبان، درس بسیار شیرینی است که در دانشگاه‌های اروپا به آن «دیالکتولوژی» نام داده شده است یعنی «لهجه‌شناسی». و

مردم آذربایجان همدوش دیگر مسلمین ایران، بعد از قرنها توانسته‌اند نظام حکومتی مبنی بر احکام قرآن برپا سازند و با نثار جسم و فرهنگ و زبان خویش از آن دفاع کرده‌اند. شهدای به خون خفته انقلاب اسلامی به ما آموخته‌اند که در راه تحکیم و تعمیق نظام مقدس جمهوری اسلامی باید از هر چیز گذشت و به مقصد نهایی پیمان مقدس الهی دست یافت. حفظ و حراست از فرهنگ کم نظیر ترکی آذربایجان و دفاع از عزت مقدس ترکی و تأمین حقوق ترکان ایران مبنای احکام قرآن و نص صریح قانون اساسی در همین راستا و برای نیل به همین مقصد الهی است. جوانان ما باید دفاع از فرهنگ و زبان اصیل و غنی ترکی ایرانی خود را مساوی و موازی با دفاع از کیان جمهوری اسلامی بدانند.

جوانان ما همسو با انقلاب اسلامی باید بیر دفاع از زبان و فرهنگ ترکی آذربایجان را از دوش خود بر زمین ننهند، در مقابل هر گونه ترکی سیزی، مردانه‌ایستادگی کنند، در مدارس و در دانشگاهها از معلمان و استادان طلب کنند که این زبان راعزت ننهند، ضمن آموختن زبان رسمی کشور، دقائق زبان مقدس ترکی را فراگیرند. ترکی سیزی یک دسیسه محیله و مرموز فراماسونری است که تنها راه مقابله با آن، اقدام عمومی و همگانی و هجومی همه جانبی به لانه‌های تصوری سازان گندم نمای جو فروش از قماش نوچه‌های احمد کسری است، کسانی که مشروطه را بهترین نوع حکومت می‌شماردند و اکنون با احیاء تخت جمشیدها شاه را می‌ستایند و النهایه دل در گرو دلبر غربی دارند، روزی به این مردم پشت خواهند کرد.

فرزندان ما باید بدانند که اصل بازگشت به خویشتن و ارج و عزت نهادن به میراث فرهنگی ترکی اسلامی، جزئی از اقدام به اعتقاد به حبل الهی و عین وحدت دینی و ایمانی و عقیدتی است و سلی عظیم در مقابل هر گونه ملی گرائی و شوونیسم و به قول مرحوم آل احمد (زرتشتی‌بازی و فردوسی‌بازی) است.

شوونیسم و فراماسونری

استاد محترم برای خوانندگان عزیز خود را بیشتر معرفی کنید؟ من در تهران به تدریس متون درسی رشته‌های زبان و ادبیات فارسی، زبان و فرهنگ باستانی و نیز درس دو واحدی «زبان و ادبیات ترکی» مشغول هستم.

چنین شباهی وجود ندارد و علت اصلی رویکرد اینان به زبان مقدس ترکی آذربایجانی در آن است که این زبان را در بیان احساس، عاطفه و اندیشه خود قویتر و تواناتر از هر زبانی یافته‌اند و نمی‌خواهند که از موهبت خدادادی بهره‌مندی از این گنجینه عظیم، خود رامحروم سازند.

هدف از تدریس زبان و ادبیات [ترکی] آذربایجانی در دانشگاه‌ها چیست و هدف نهائی جنبالی و همکاران محترمان درخصوص تدریس و اشاعه این زبان چیست؟

هدف دشمن از «ترکی سنتی» در ایران، تغییر نکرده است. شما می‌دانید که در رژیم منحوس پهلوی در دهه سی و چهل بعد، تدوین سیاست کلان ترکی سنتی در ایران به عهده پنج لژ معروف فراماسونری یعنی «لژ کوروش» (تاسیس ۱۹۶۰)، «لژ اصفهان» (تاسیس ۱۹۶۸)، «لژ خیام» (تاسیس ۱۹۶۲)، «لژ آریا» (تاسیس ۱۹۶۰)، و «لژ صفا» (تاسیس ۱۹۶۳) بود. بدنبال تحقق انقلاب الهی ۱۳۵۷ در ایران، گرچه در ارکان این لژهای افتاده، اما اعضا اصلی آنها با نفوذ دادن نوچه‌های خویش در ارگانهای فرهنگی نظام مقدس جمهوری اسلامی پرداختند و در دانشگاهها، بویژه دانشکده‌های ادبیات، مراکز تأثیف و تدوین کتب درسی تاریخ، ادبیات، جامعه شناسی در دانشگاهها و مدارس، جاخوش کردند و به برکت بی‌اعتنایی برخی از مشمولان، حتی «فرهنگستان» و بنیادهایی نظری آن، از نعمت ادامه حیات بهره‌مند شد. این نوچه‌ها، از سوئی به تبلیغ خرافه‌های پان‌ایرانیستی، شوونیستی و ملّی گرایی‌های آریائی و پان‌فارسیسمی پردازند و از سوی دیگر موذیانه به اجرای سیاستهای فراماسونری ترکی سنتی ادامه می‌دهن.

من و دوستانم، این سیاست را مغایر با اصول و مبانی اعتقادی جمهوری اسلامی می‌دانیم و باور داریم که این نوچه‌های موذی چون موریانه، کیان انقلاب و نظام اسلامی را هدف گرفته‌اند و با تحمیل ترکی سنتی به دولت محترم و جامعه اسلامی، در چارچوب یک طرح براندازی بسیار محیلنه‌ای عمل می‌کنند. از این روی، به ترکی پژوهی و ترکی گستری می‌پردازیم و این عمل را معارض با نظام و انقلاب نمی‌دانیم که هیچ، بلکه آن را وسیله‌ای برای افشاری دشمنان می‌شناسیم.

گذشته از آن، من یک آذربایجانی هستم و زبان ترکی آذربایجانی، مانند تک تک آذربایجانیان برای من هم مقدس است و میل من به پژوهش و گسترش آن، بویژه باشتوانه عظیم و بی‌نظیری که از معارف اسلامی دارد، بسیار طبیعی و عادی است. و چون در خود، توانائی خدمت به این مجموعه عظیم بشری و اسلامی را می‌بینیم، این است که تلاش می‌کنم در این راه آگاهانه و عاشقانه حرکت کنم.

حتی فرهنگها و مجموعه‌ها دیالکتوژیک نیز تأثیف شده است. متاسفانه در ایران این درس فقط چند صباحی برای گویش‌های فارسی اجرا شد که مرحوم دکتر صاد کیا و نیز خانلری زحمت‌هایی کشیدند و اکنون به این فن اعتنای نمی‌شود و حتی در رشته‌های زبان‌شناسی هم درسی به این عنوان نداریم.

در شوروی سابق، بر روی لهجه‌های موجود در جمهوری آذربایجان کارهای علمی ارزنده‌ای صورت گرفت و در سال ۱۹۷۲ کتاب پرجم «آذربایجان دیالکتوژی لغتی» حاوی بررسی لهجه‌های باکو، گنجه، قوبا، نخجوان، شیروان و جز آن چاپ شد.

گستره عظیم و بستر اصلی زبان مقدس ترکی آذربایجانی، ایران است که دارای لهجه‌ها و شیوه‌های بسیار غنی و پرپاری است و چون گنجینه‌ای مدفون در ویرانه‌ها چشم بیوسان‌ترکی پژوهان و فرزندان غیرتمدنی است که عاشقانه در این وادی سراز پا نشناست و باسلح علم و تحقیق پیش تازند.

اما پیرامون برداشت عوامانه و جاهلانه از «لهجه» که برخی از مستولان نیز دربرخورد با مسائل فرهنگی آذربایجان در ذهن خود ممزه و لقلقه می‌فرمایند، باید گفت که تعریفی غیر علمی و ارادل پسند دارد و آن آمیزه‌ای از اطلاع به یک «نیم زبان» و نیز گونه سخن گفتن و تکلم یک «غیر اهل زبان» در زبان دوم (Second Language) و یا زبان خارجی (Foreign Language) است. در این برداشت ابلهانه، «زبان دوم» و لهجه غالب آن، «اصل» انگاشته می‌شود بگونه‌ای که یک «غیر اهل زبان» باید با ادا و اصول وایجاد دگرگونیهای تحمیلی آواتی در دستگاه صوتی خویش، باید به تقلید از آن پردازو و حتی زبان خارجی را هم باید با لهجه غالب زبان دوم تکلم کند و تا و پسین دم گرفتار «احساس کهتری» گردد. یعنی مثلاً یک دانشجوی آذربایجانی، باید انگلیسی را هم باللهجه فارسی تلفظ کند! دانشجویان آذربایجانی دانشگاه‌های ایران که معمولاً در کیاست و درایت پیوسته پیشتر هستند، جز معدودی سطحی نگر و اسیر شهوتهاي نفساني، به هر پدیده طبیعی و اجتماعی با نظری اندیشه ورزانه نگاه می‌کند و تعاریف علمی از مقولات «زبان» و «لهجه» دارند.

گذشته از آن، اکنون دانشجویان ما، به شیوه مکتوب زبان مقدس ترکی آذربایجانی، اغلب تسلط دارند، صاحب آثار نظم و نثر در زبان خود هستند و رویکرد عظیم به امریازگشت به خویشتن دارند.

از این رو، باید در پاسخ سؤال شما بگویم که نه، در ذهن دانشجویان ما

گوشزد کرده‌اند. در اندیشه‌های زلال و گفتارهای شفاف امام راحل و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز، بارها به این معاندان اختصار شده است. اما خود شیرینی و تهیه گزارشها و تحلیل‌های نادرست و غلط از مسائل فرهنگی استانهای آذربایجان از سوی برخی مسئولان محلی منطقه از اسطوره‌هائی نظیر پان ترکیسم و تجزیه طلبی و جدائی خواهی و غیره و نیز حفظ جو ترکیستیزی آریامهری از سوئی و دل در گرو دلبرشوونیستی و آریاگرانی داشتن و مرغوب شدن به مقام و موقعیت دنیوی از سوی دیگر، سبب شده است قوه مجریه که موظف به اجرای کامل قانون اساسی است، خودقانون شکنی کند، و نص صریح قانون اساسی را در اصل پانزدهم نادیده بگیرد.

در این اصل جزء مصرحه «بلامانع و آزاد است» برای مبتدای «زبان محلی» به کار گرفته شده است. صریحتر از این نمی‌توان سخن گفت. نص قانون، احتیاج به تفسیر و توجیه ندارد. نص قانون ما، بر گرفته از آیات الهی و اجرای آن، واجب است.

با توجه به اینکه سالها قبل شاهد تدریس زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در دانشگاه‌های تبریز نیز بودیم علت عدم تداوم این امر چه می‌باشد و چرا اکنون در دانشگاه تبریز و ... شاهد تدریس این زبان نیستیم؟

فکر می‌کنم، پاسخ را در پرسش‌های قبلی گفتم. دانشگاه‌های استانهای سرزمین آذربایجان (اردبیل، تبریز، ارومیه، زنجان) جدای از مجموعه وسیع فرهنگی کشورنیستند و باید تابع سیاستگذاری کلان دانشگاهی کشور باشند. به نظر حقیر، در شورای انقلاب فرهنگی باید دگرگونی و تحولی قانونمندانه ایجاد شود. باید زاویه نگاه سیاسی کلان کشور به زبان و فرهنگ و مردم آذربایجان تغییر یابد. به «مسأله آذربایجان» بایدنگاهی نو و قانون روش انداخت، باید تحلیل مسائل فرهنگی آذربایجان را از چنگ خود شیرینان تربیت شده در جو فرهنگی آریامهری نجات داد. آذربایجانیانی که در برخورد با شوونیسم آریامهری احساس کهتری و انفعالی دارند، باید سکان کشتی فرهنگ آذربایجان را به دست گیرند. کسانی که در سالهای اخیر به فرهنگ و زبان ترکی آذربایجانی خیانت کرده‌اند و جلوگیر پژوهش و گسترش آن شده‌اند، باید به مردم معرفی شوند. مردم شهید پرور ما، برای تحقق اجرای کامل همه احکام الهی شهیدداده‌اند. گسترش زبان فارسی و ترکیستیزی هدف انقلاب اسلامی نبوده است. از تدریس متن شرم‌آور «اردای ویراف نامه» و متون گبری پهلوی در دانشگاه تبریز، هیچیک از آذربایجانیان طرفی نمی‌بنند، ولی تدریس و تحقیق در «حدیقه السعدا»، «قوتادغوبیلیغ»،

هدف هر قومی و ملیتی حفظ و اشاعه زبان و فرهنگ بومی است به نظر جنابعالی پس از رسیدن به این مهم چه اقدامی لازم و ضروری است؟
بله، درست است. حفظ و حراست زبان، سنن، آداب و رسوم و مجموعه فرهنگ هر قومی، می‌تواند یکی از اهداف حیات معمول بشری باشد. اگر اهربیمان و پتیارگان جلوگیر رسیدن نسلهای یک قوم به این هدف گردد، مسأله مبارزه برای رسیدن به آزادی این حرکت پیش خواهد آمد. اکنون مبارزه برای آزادی بهره‌مندی و حراست و اشاعه زبان مقدس ترکی در ایران نیز، چنین مسأله‌ای است که در چارچوب قانون اساسی جمهوری اسلامی، خونبهای شهیدان به خون خفته انقلاب، عمل می‌شود. البته آزادی نمی‌تواند هدف باشد. سخن اینجاست که پس از کسب آزادی چه باید کرد؟ هدف ما مسلمین رسیدن به غایت الهی و رشد و کمال انسان است. آن آزادی که تأمین کننده این هدف باشد، برای ما مقدس است. ما ادعا می‌کنیم که ترکی سیزی فراماسونری مانع بزرگی در راه رشد و کمال و معرفت نفس و قدم گذاشتن در طریق الهی، برای انسان ترکی زبان این سرزمین است و بر عکس، تحقق آزادی تحصیل به زبان ترکی، سبب املاه احساس کهتری در آذربایجانیان خواهد شد و طریق رشد و کمال و نیل به غایت الهی را هموارتر خواهد ساخت. آزادی یک پدیده اجتماعی است که اگر وجود نداشته باشد و یا سلب گردد، جریان رشد و تکامل، سست و یا کور خواهد شد.

گذشته از آن، انسان آذربایجان و انسان ترکی زبان در ایران اسلامی، صاحب هرایدئولوژی و تفکری که باشد، حق دارد که از موهبت تحصیل به زبان مقدس ترکی بهره‌مند گردد. این حق است که خداوند عطا کرده است و محروم ساختن انسان از «حق الهی»، عملی شیطانی و «بغی» است. از این روزت که می‌گوییم که ترکی سیزیان همگی طاغوت، باغی و پتیاره و شیطان‌اند و مبارزه با آنان، مبارزه‌ای دین مدار و خدا محور الهی و مقدس است.

آنگونه که پیاست نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران علی‌رغم گنجاندن حق آموزش و تحریر به زبان مادری در قانون اساسی، عمل‌ای از این سهم سریاز می‌زنند به نظر جنابعالی علت این قانون شکنی چه می‌باشد؟

من، علت اصلی را در نفوذ فراماسونری‌های پان ایرانیست در ارگانهای فرهنگی و خودشیرینی برخی از مسئولان بی‌لیاقت محلی در استانهای سرزمین آذربایجان (اردبیل، تبریز، ارومیه، زنجان) می‌بینیم. نفوذ فراماسونرها و ملی گرایان در نهادهای فرهنگی امری روشن است و روحانیت معظم شیعه بارها خطر نفوذ و حضور آنها را

اسلامی آذربایجانیان سوء استفاده نکنند.

مردم ما بیدار هستند و روز به روز بر آگاهی و بیداری شان نیز افزوده می‌شود و بی‌گمان به کسانی رای خواهند داد که جوانان و نسل آینده را مديون و مفتون انقلاب و نظام اسلامی سازند نه مفهور آن.

پشت کردن به زبان و فرهنگ ترکی آذربایجانی را، جوان آذربایجانی بر نمی‌تابد و درآینده به هیچ روحی این حرکت شیطانی را تحمل خواهند کرد. اهانت به شخصیت فرهنگی آذربایجان و تحقیر و استهانه آن، قابل قبول نسل جوان نیست. ما، این را لمس می‌کنیم، می‌فهمیم. کسانی که به این ادراک دست یابند، خواهند توانست بعنوان نمایندگان مردم به مجلس راه یابند.

اگر زمانی قرار باشد در مدارس به زبان [ترکی] آذربایجانی تدریس شود آیا این نیروی بالقوه موجود می‌باشد که در خصوص تدوین کتب و شیوه‌های تدریس و به طور کلی آموزش اقدامی علمی و عملی صورت گیرد؟

به نظر اینجانب، دولت محترم برای اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی باید برنامه‌ریزی کلانی تنظیم کند. در این برنامه‌ریزی، تأسیس شعبه‌های ترکی آذربایجانی در نهادهای نظیر «دفتر تحقیقات و تالیف کتب درسی آموزش و پرورش»، «سازمان تألیف و تدوین کتابهای درسی دانشگاهی» باید لحاظ گردد. ترکی سنتیزی در پنجاه سال اخیر، خودسبب رشد و شکوفائی زیر زمینی ادبیات ترکی گردیده است و مجموعه آثار گرانقدری که من آن را «ادبیات مقاومت» نام می‌نمهم، ایجاد شده است. ما اکنون شاعران نویسندهای و ترکی پژوهان گرانقدری داریم که آثارشان زیر بغلشان مانده است و امکان چاپ و نشر آنها را پیدا نمی‌کنند. استایدی داریم که تجربه‌ها و عملکرد علمی آنان بافعالیت‌های یک آکادمی و پژوهشکده برابری می‌کند. ترکی سنتیزی سبب ازدوا و ناشناخته ماندن آنان شده است. با اجرای یک سیاست اصولی، همه این بزرگان روخواهند آمد و صادقانه و عاشقانه جذب خدمت به نظام مقدس جمهوری اسلامی خواهند شد. این سیاست، سبب خواهد شد که از مهاجرت بسیاری از شعراء و نویسندهای جوان به کشورهای همسایه جلوگیر شود. من جوانانی را سراغ دارم که خالق آثار مدرن نثر و نظم بسیار ارزشمندی در سطح جهان هستند ولی بلحاظ اجرای سیاست ترکی سنتیزی، استعداد خدادادی و توان کم نظیر آنان هرز می‌رود. ما نه تنها مشکل تألیف و تدوین کتابهای درسی به ترکی آذربایجانی را نخواهیم داشت، بلکه خواهیم توانست برای کشورهای همسایه نیز کتاب تألیف کنیم.

«دده قورقوود کیتابی»، «نهج الفرادیس»، «قارامجموعه» و دهها اثر اسلامی ترکی آرزوئی دست نیافتنی در دل هر آذربایجانی ایران است که روزی باید محقق شود.

زبان و فرهنگ هر قوم و ملت در سیاست آن تأثیرگذار است این تأثیر را در آذربایجان چگونه ارزیابی می‌کنید؟ به طور کلی آیا با دخالت ملت و قومیت، زبان و فرهنگ در سیاست موافقید؟

مسئله بهره‌مندی بحق از زبان بومی و گسترش و پژوهش فرهنگ آن و مسئله ملی گرایی و قوم گرایی، دو مقوله جدای از هم هستند. ملی گرایی و قوم گرایی و ایالت گرایی به نوعی شونیسم و جداسازی طالع قومی منجر می‌شود، اما بهره‌یابی اصولی و بحق از زبان و فرهنگ بومی، همانگونه که گفتم، حقی الهی است و فقط پیروان شیطان می‌توانند از تتحقق آن جلوگیری کنند.

اما در مورد دخالت آن در سیاست، اگر منظورتان بازیهای سیاسی بی‌ریشه است، نه، من مطلقاً با آن موافق نیستم. دشمن پیوسته سعی کرده است که مسئله آذربایجان را به جنجالهای بی‌ریشه سیاسی منسوب سازد و با این روش مزورانه حرکت فرهنگی در آذربایجان را هر ده سال یکبار بایکوت و مسکوت کرده است. من، به جوانان هشدارم دهم که در رویکرد عظیم اخیر به فرهنگ بومی خود، مراقب حیله‌ها و دسائی دشمن و بازیهای سیاسی باشند. نسل امروز، دیگر نباید فریب بخورد. نباید بازی بخورد. ما، در گذشته، بارها بازی خوردیم. نسل پیش از ما هم بازی خورد، قبل از رضاخان هم بگونه‌ای دیگر بازی خوردیم. این تجربه‌های تلخ را نسل نو خیز نباید تکرار کند. حرکت فرهنگی آذربایجان باید محورهای اصیل اسلامی و پیشناز انقلابی خود را باید و در گستره قانون اساسی و آیات الهی و با روشنی دین مدار و خدا محور ادامه باید. دفاع از آزادی زبان نباید و استبه به یک حزب و گروه و گروهک گردد. نسل نو خیز آذربایجان مسئول جلوگیری از این آفت است.

در انتخابات دوره پنجم مجلس شورای اسلامی شاهد حضور کاندیداهای مدعی حفاظت و گسترش زبان و ادبیات آذربایجانی بودیم نظر جنابعالی در خصوص این حرکت و علت شکست آن چیست؟ آیا تداوم این حرکات را توصیه می‌نمایید؟ چرا؟

بی‌گمان مردم آذربایجان در دوره‌های بازیسین به کسانی رای خواهند داد که در کنار عشق به نظام و انقلاب، وابستگی قلبی به آرمانهای بزرگ مردم موحد آذربایجان نیز داشته باشد، به آن عشق بورزنده و در راه مبارزه با ترکی سنتیزی طاغوتان در منطقه سر از پا نشناستند و به قصد خود شیرینی و عافیت طلبی، از عواطف پاک

از طریق تدریس در مدارس و دانشگاهها حل خواهد شد.

استاد با سپاس از لطفی که نموده‌اید و در این گفتگو شرکت کردید، تفاضلاً داریم در ابتداء، مختصری درباره سابقه اقوام ترک در فلات ایران و تاریخ این سرزمین بیان نماید.

زبان و فرهنگ ترکی، دارای سابقه‌ای بیش از هفت هزار سال در آذربایجان و ایران است. صدها کتیبه سنگی، لوحه‌های گلی، نبشته‌های روی پوست حیوانات و هزاران دست نوشته به یادگار مانده از اعصار و قرون طولانی، گواهان صاد این سابقه دیرین تاریخی و فرهنگی هستند. در این نوشته‌های کهن، سه نوع الفبای به کار رفته که نخستین آنها الفبای «سومری»، دومین‌شان الفبای «گؤی تورک» و سومی، الفبای «اویغوری» می‌باشد.

لطفاً توضیحاتی در مورد این سه نوع الفبا و مشخصات آنها ارائه کنید.

از بین الفباهای الفبای «گؤی تورک» از راست به چپ نوشته می‌شد و حروف آن به همدیگر متصل نمی‌شدند. به دلیل رواج این الفبا در سرزمین‌های مختلف و گسترده، تعداد حروف در هر منطقه با مناطق دیگر متفاوت بود. الفبای «گؤی تورک» در مکانهای مختلف مورد استفاده قرار گرفته و برای ما به یادگار مانده است و اکنون نمونه‌هایی از آن در دست است که از آن میان، می‌توان به یافته‌هایی در غار «آزیخ» - و گورستان‌هایی مثل: گورستان «قوپوستان» - و کتیبه‌های سنگی - مانند کتیبه‌های سنگی «اورخون» - و سایر سنگ نبشته‌ها اشاره کرد. تا سالهای اخیر چنین به نظر می‌رسید که این الفبا فقط در ۵۳ کتیبه سنگی کشف شد در دره «اورخون» به کار رفته، در حالی که واقعیت این است که بسیاری از هزاران سنگ نبشته موجود در زیر زمین «موزه ملی» تهران، با الفبای «گؤی تورک» نگارش یافته‌اند.

تحقیقات اخیر دانشمندان نشان می‌دهد که خط کهنه که در مناطق غربی ایران رواج داشته و به خط «میخی» معروف شده، در واقع اقتباس و تقليدی از این الفبا بوده و دلایل «فوئتیکی» و «ایدئوگرام» این حقیقت را ثابت می‌کنند. خودمن این مسئله را در کتاب «یادمانهای ترکی باستان» - که به زودی انتشار خواهد یافت - شرح داده‌ام.

آقای دکتر! همانطور که گفتید و مدارک مستدل تاریخی نیز ثابت می‌کنند، سابقه سکونت ترکها - به ویژه ترک های آذربایجانی - در برخی نقاط ایران، حداقل به پنج هزار سال پیش از میلاد می‌رسد. لطفاً بفرمائید

در صورتی که قرار باشد زبان مادری تدریس و متحول گردد و با توجه به تعددگویش و نگارش زبان ترکی آذربایجانی کدام شیوه می‌تواند قوی تر و قابل قبول‌تر برای عموم باشد؟ آیا نگارش عربی یا لاتین را توصیه می‌فرمائید؟

الفبای مسایلمن، الفبای قرآنی است که بر اساس گرافیک فنیقی شکل گرفته و قوام یافته است. در صدر اسلام، متون ترکی، قبل از آثار فارسی با این الفبای نگارش یافت. گرچه ترکان خالق و مخترعان نخستین و فراگیرترین الفبای تاریخ بشیریت هستند و الفبای ترکی سومری، ترکی اورخونی و ترکی اویغوری در شکل پذیری نگارش بسیاری از اقوام همسایه تأثیر داشته است، لیکن پس از گردن نهادن ترکان به اسلام واهتمام به تبلیغ آن، این الفبا را پذیرفتد و به کار بردند. زبان ترکی آذربایجانی یک هزار و سیصد سال سابقه و نگارش و سنت املاء به الفبای قرآنی دارد و گستین رشته‌های پیوند با گذشته برای ما بسیار تلخناک است و این کار را نخواهیم کرد. اما برای تأثیر درکشورهای همسایه جهت صدور انقلاب اسلامی و آرمانهای امام راحل، البته باید الفبای لاتین را هم بیاموزیم و از آن گزیری نیست.

در باب کاربرد شیوه‌های گوناگون نگارشی، من، اختلاف سلیقه در آئین نگارش را، چیز خوبی می‌دانم. در فارسی نیز همین گونه است. اما، بگمان پس از تأمین آزادی نگارش به زبان ترکی آذربایجانی و اهتمام و حمایت دولتی از این مسئله، بتدریج شیوه‌استاندارد قابل قبول همگانی پیدا خواهد آمد. من، از این بابت دغدغه‌ای ندارم.

در خاتمه خدمت من سپاسگزاری از زحمات جنابعالی اگر مطلبی را لازم می‌دانید که تابه حال گفته نشده است با گوش جان بشنویم؟

من بار دیگر جوانان فرهیخته و اندیشمندان را متوجه این مسئله می‌کنم که با تشکل و انسجام اصولی و منطقی و در گستره قانون اساسی نظام مقدس جمهوری اسلامی و با خدا محوری و دینمداری، به حرکت عظیم فرهنگی آذربایجان شدت و سرعت بخشند و برای محبو آثار ستم ملی آریامهری در آذربایجان، با برنامه‌ریزی دقیق و حساب شده پیش تازند. هر سهو سیاسی، خسaran نسلی را به دنبال دارد و هر گونه تشتت، موجب به هرز رفتن نیروهای خودی خواهد شد.

مسئله زبان در آذربایجان، تنها

امروزی، رزمnde است. «آذر» نام یک حکومت قبیله‌ای و ترک زبان در این منطقه بوده است.

همان طور که گفتید، «آذر» یک واژه ترکی است و شوونیست‌های دوران شاه بی هیچ دلیل علمی و قانونی کننده‌ای، آن را به واژه اوستایی «آشه ره» (= Athara) نسبت داده‌اند. این دو واژه - «آذر» در ترکی و «آشه ره» در اوستایی - هیچ ارتباطی با هم ندارند. کلمه «آشه ره» اوستایی بعدها تغییر شکل داده و به صورت «آذر» و «آذر» فارسی در آمدde است و با تکواز «آذر» ترکی مشابه در تلفظ دارد، ولی این دو از نظر معنا و ریشه، کاملاً باهم متفاوت هستند. شوونیست‌های خود فروخته با هدف ایجاد بحران هویت در آذربایجان، دست به تحریف آلوهه و این دو کلمه را با هم یکی و نمود کردند. اینان حتی سعی کردند با تحریف‌ها و دروغ‌های خود، ریشه کلمه «آذربایجان» را نیز عوض کنند و آن را به صورت «آذربادگان» و «آترو پاتکان» و غیره در آورند.

لطفاً در مورد نحوه ایمان آوردن ترکها به دین مبین اسلام و خدمات اینان به اسلام نیز توضیحاتی ارائه نمایید.

ترک‌های ایرانی (آذربایجانی‌ها) دین مبین اسلام را با وجودان و فطرت خود سازگار دیده و بدون کوچکترین مقاومتی، این آخرین و کاملترین دین الهی را پذیرفته‌اند. به بیانی ساده‌تر، هیچ انسان منصفی ادعا نکرده و نمی‌تواند هم بکند که ترک‌های آذربایجانی از ترس شمشیر و یا به خاطر ندادن جزیه مسلمان شده‌اند. ترکها از روی علاقه قلبی و با جان و دل، به دین اسلام ایمان آورده‌اند و گسترش آن را وظیفه انسانی و وجودانی خود دانسته و صلای «الله اکبر» را در دنیا طنین انداز ساخته‌اند. اشتیا ترک‌هانسبت به دین اسلام و پذیرش این دین مین از سوی آنان به این دلیل بوده که ترک‌های قبل از اسلام، خود به خدای یگانه اعتقاد داشتند و پرستنده «گوئی تانری» بوده‌اند. می‌دانید که گوئی، در زبان ترکی به معنی بزرگ و پر عظمت است و در این مورد، معنای رنگ «کبود» را نمی‌رساند. این واژه در ترکیب‌های «گوئی مچیت» [مسجید]، «گوئی تپه»، «گوئی دفتر» و امثال آن نیز معنای «عظیم» و بزرگ است. مفهوم رنگ از آن استنباطنمی شود. بعد از اسلام آوردن ترکها نیز، واژه «گوئی» هم مانند کلمه «تانری» به عنوان لفظ جلاله در زبان ما مانده و هنوز هم استعمال می‌شود.

ترک‌ها در راه اعتلا و گسترش اسلام، خدمات فرهنگی و نظامی گستردۀ و قابل تحسین انجام داده‌اند. خدمات و تلاش‌های ترک‌ها در عرصه‌های علم، فرهنگ و ادب در چه حدی بوده است؟

که روابط این ترکها با سایر اقوام ایرانی در روزگار قدیم چگونه بوده است؟

قبل از ظهور دین مبین اسلام، ترک‌ها در کنار اقوام دیگر، در فلات ایران زندگی می‌کردند. مسلماً شما نیز می‌دانید و باور دارید که ترک‌های آذربایجانی، بیشتر از سایر اقوام، «ایرانی» بوده و هستند و سابقه سکونت و زندگی آنان در این سرزمین، به دورترین و تاریک‌ترین قرن‌های تاریخ می‌رسد.

حتی اگر اسناد مکتوب و منابع شفاهی و بحث‌های میتولژیک قابل اطمینان راهم نادیده انگاریم، باز مدرک غیرقابل انکاری به نام دولت قبیله‌ای «آذرها» را در دست داریم. در این منطقه «آذ»‌ها بر همه اقوام و قبایل بزرگ و کوچک حکومت کرده‌اند. از جمله، آنان بر «اوزها» چیره شده و دولت «آذرها» را در سرزمین پهناور تشکیل داده‌اند.

آقای «دوزگون» اطلاع دارید که «احمد کسری» با دستور حمایت‌های گوناگون و آشکار و پنهان رضا خان پهلوی، دست به تحریف تاریخ و فرهنگ آذربایجان زده و ادعای نموده که ترک‌ها در سرزمین آذربایجان دارای سایه تاریخی نیستند و ساکنان اصلی این سرزمین، کسانی بودند که به زبان «تاتی» - زبان مصطلح و بسیار ناقص وابتدایی که اهالی چند روستا به آن تکلم می‌کنند - صحبت می‌کردند و نام واقعی آن زبان رو به مرگ «آذری» می‌باشد! بعد از کسری، نیز عده‌ای به خاطر کسب نام و نان و عده‌ای دیگر به علت سادگی و کج فهمی، همان ادعای واهی را تکرار کردند. و این تکرار تا جایی تأثیر کرده که حتی عده‌ای از دوستداران کم سواد فرهنگ، ادب و زبان ترکی آذربایجانی نیز نسبت به واژه «آذری» حساسیت نشان می‌دهند که یک کلمه غیرفارسی و مربوط به زبان ترکی آذربایجانی می‌باشد.

برای روشن تر شدن موضوع، تقاضا داریم معنای اصلی و واقعی واژه «آذری» را توضیح دهید.

واژه «آذ» هم در کیمی‌های سنتگی ترکی، از جمله در سنگ نیشته تاریخی و معروف «تیان یوقو»، هم در منابع تاریخی فارسی، مانند «راحة الصبور» و «جامع التواریخ» و هم در آثار کلاسیک عربی، مانند «صورۃ الارض» و «مروج الذہب» ذکر شده است. کلمه «ار» نیز که عنوان پسوند واژه «آذ» در لفظ «آذر» (آذ + ار) به کار می‌رود به معنی قهرمان، سریاز، مرد جنگی و یا به اصطلاح

مختلف دنیا وجود دارد و به عنوان نمونه مثال، می‌توان به لوح‌هایی با نام «قرآن مترادف» (ترجمه شده) اشاره نمود که توسط «آستان قدس رضوی» انتشار یافته‌اند. ضمناً جا دارد به آثاری چون «فتوات نامه»، «سلیمان‌نامه»، «سالتو نامه»، «اوغوز نامه» و غیره اشاره کنیم که در عصر سلجوکیان نگاشته شده‌اند.

می‌دانیم که ترکها بیش از هزار سال در ایران حکومت کرده و از آغاز سلطنت غزنویان تا پایان دوره قاجار، همه پادشاهان و حاکمان در سرتاسر کشورمان ترک بوده‌اند. و اصولاً بنای دولت «وحدت ملی» و رسمیت یافتن مذهب تشیع در ایران، توسط ترکها انجام شده است. در طول این مدت بیش از ده قرن حکمرانان ترک هرگز زبان خود را به دیگران تحمیل نکرده، بلکه حتی با دادن صله‌های فراوان (سکه‌های زر و سیم) و سایر امکانات، دانشمندان، محققان، نویسندهای و شاعران را تشویق کرده‌اند که آثار خود را به هر زبانی که خودشان می‌خواهند به وجود بیاورند. اگر از دوران کوتاه حکومت «زندیه» صرف نظر کنیم، خاندان پهلوی اولین دولت غیر ترک بودند که بعد از هزاران سال در ایران به حکومت رسیدند. حال بفرمائید که در مقابل ده قرن دموکراسی فرهنگی ترک‌ها، پهلوی‌ها با زبان ترکی و مردم آذربایجان چه بخوردی می‌کردند؟

شونویسم ضد بشری «پهلوی» در عالم ادعا، از ایجاد و تقویت «وحدت ملی» در ایران سخن می‌گفت، اما در عمل، ضریبهای کشنده‌ای بر «وحدت ملی» وارد ساخت. قبل از روی کار آمدن رژیم پهلوی در ایران، اصولاً اختلاف قومی در این کشور وجود نداشت و همه مردم - از هر قوم و زبان - خود را «مسلمان» و «ایرانی» می‌دانستند. اما رژیم پهلوی برنامه را طوری ترتیب داد که ایرانی‌های فارسی زبان مبتلا به یک نوع ناسیونالیزم کور شوند. آنان می‌خواستند این باور را در مردم به وجود بیاورند که گویا اسلام، موجب عقب ماندگی در این مملکت شده است! رضاخان و پسرش می‌خواستند ترتیبی بدنه که خواهان و برادران ایرانی و فارسی زبان، خودشان را بالاتر از اقوام دیگر بدانند. از این طریق بود که در ایران «شونویسم فارس» را به وجود آورند. برنامه اصلی و اساسی این شونویسم فارس، نابود ساختن «غیرت اسلامی» در ازدهان مردم بود و برای پیشبرد این هدف، «ترک ستیزی» و «عرب ستیزی» را در کشورمان ایجاد کردند و رواج دادند تا به خیال خود «زبان ملی» خلق کنند و «وحدت زبانی» به وجود آورند. حاکمان دوران پهلوی با «ایرونی بازی»‌های خود، می‌خواستند این فکر را تلقین کنند که فقط زبان فارسی می‌تواند «زبان ایرانی»

در دوران بعد از اسلام، زبان ترکی بسیار زودتر و بیشتر از زبان فارسی، به عنوان یک زبان دینی، علمی و درباری مطرح شده است. اثر عظیم و فنا ناپذیر «قوتاد غوبیلیغ» که تقریباً همزمان با «شاہنامه» فردوسی طوسی خلق شده، نشان می‌دهد که حتی قبل از آن، آثار دینی، فلسفی و سیاسی ارزشمند خود نشان آفریده شده بود و «یوسف خاص حاجب ایرانی» با اثر ارزشمند خود نشان می‌دهد که از یک زبان ادبی و مدنی بسیار غنی و ریشه دار برخوردار است. همچنین کتاب ارزشمند «نهج الفرادیس» که در همان عصر نوشته شده، گواه صادقی بر این واقعیت است که زبان ترکی در قرن‌های سوم و چهارم هجری دارای نقشی سازنده در عرصه‌های علم و ادب بوده است. چند ماه پیش در موزه «چهل ستون» اصفهان به یک «عهدنامه» برخوردهایم که باز به زبان ترکی و مربوط به همان زمان است و ارزش تاریخی فراوان دارد. این اثر در سال ۴۴۷ هجری و در شهر تبریز از لسان عربی به زبان ترکی ترجمه شده است و زبان استعمال شده در آن شیوه و متكامل است.

جای تاسف فراوان است که در قرن اخیر، به دلیل تاخت و تاز سیاست‌های شوونیستی و ترک ستیزی، این آثار و اسناد ارزشمند تاریخی را از چشم‌ها پنهان کرده‌اند تا به خیال خود، موجودیت ترک و ترکی در ایران را انکار کنند. تقاضا داریم به طور خلاصه، در مورد تاریخ زبان ترکی در ایران قبل از صفویه توضیحاتی ارائه فرمائید.

بعضی‌ها سعی می‌کنند این عقیده غلط و مغرضانه را شایع کنند که گویا زبان ترکی، از زمان روی کار آمدن صفویه در ایران رایج شده است. این یک دروغ مسلم است. هرگز یک زبان نمی‌تواند در مدت کوتاهی در یک کشور رواج بیابد. شما خوب می‌دانید که قبل از تأسیس سلسه صفوی، یک دنیا آثار علمی و ادبی به زبان ترکی و توسط ترک‌های «شافعی» خلق شده بود. متأسفانه تاریخ ادبیات ما در دوران‌های قبل از صفویه، هنوز مورد استفاده قرار نگرفته است. اثر ارزشمند «قارا مجموعه» که به عنوان کتاب درسی مورد استفاده قرار می‌گرفت، نشان دهنده این است که زبان ترکی در کلیه مساجدها، زاویه‌ها، تکیه‌ها و مکتب‌ها تدریس می‌شده و حتی بعضی کتاب‌ها در قبل از دوره صفوی از فارسی به ترکی ترجمه شده‌اند که از آن جمله می‌توان به ترجمه گلستان‌سعدی از زبان فارسی به ترکی توسط «تفتازانی» اشاره نمود. همچنین ترجمه قرآن مجید از عربی به ترکی از قرن سوم هجری آغاز شده است که نمونه‌های زیادی از این نوع ترجمه‌ها در کتاب‌ها و موزه‌های

از دانشجویان برای حضور در این کلاسها، برخی از درس‌های دیگر خود را حذف می‌کنند. در ترم گذشته در دانشگاه شهید بهشتی ۱۴۰ نفر برای این کلاس‌ها ثبت‌نام کردند. در سال ۷۲ که در دانشگاه ارومیه «زبان و ادبیات ترکی» تدریس می‌کردم ۴۰۰ نفر در کلاس حضور داشتند و به علت ازدحام بیش از حد دانشجویان ما مجبور شدم، که کلاس درس را در «سالن تشریح» برگزار کنم. همچنین در دانشگاه امام صادق(ع) بزرگترین سالن را در اختیار ما قراردادند و جلسات درس ما به کنفرانس تبدیل شد. در دانشگاه علامه طباطبائی نیز به دلیل استقبال بیش از حد دانشجویان، مجبور شدم کلاس‌ها را در دو شیفت جداگانه تشکیل دهم.

استاد شما که در دانشگاه‌های مختلف کشورمان رشته «زبان و ادبیات ترکی» را تدریس می‌کنید، چرا به تبریز نمی‌آید که دانشجویان شهر خودمان هم از این کلاس‌ها بهره‌مند شوند؟

واقعیت این است که بعضی از مسئولان محلی، بخصوص برخی از مسئولان دانشگاه‌تبریز نمی‌خواهند این زبان تدریس بشود. از چند سال پیش به این طرف، من همه ساله تقاضای انتقال به دانشگاه تبریز می‌کنم. در تیر ماه امسال نیز خودم شخصاً تقاضای انتقال به تبریز و همکاری با این دانشگاه را نوشتم و به آقای دکتر حدیدی، رئیس دانشگاه ادبیات تسلیم کردم. اما باز هم مثل سالهای قبل، نسبت به تقاضای من بی‌اعتنایی کردن.

آقای دکتر! عقیده شما در مورد این که زبان ترکی در آموزشگاه‌ها، آن هم به صورت غیر رسمی و غیر اتفاقی تدریس شود، چیست؟

عقیده بنده این است که مسئولان استان‌های شمال غرب کشور ترتیبی بدنهای و طوری برنامه‌ریزی کنند که از مهرماه امسال در دستانهای مدارس راهنمایی، دبیرستان و دانشگاه‌ها، زبان و ادبیات ترکی به صورت کاملاً علمی و اصولی و به طور رایگان، هر هفته دو ساعت تدریس شود. اگر مسئولان استان‌های یاد شده چنین اقدام سازنده‌ای را به عمل بیاورند، عملاً ثابت خواهد شد که آنان به «وحدت ملی» و «وحدت بین دولت و ملت» اهمیت می‌دهند. این همه غریب مانند زبان ترکی آذربایجانی در شان نظام مقدس جمهوری اسلامی و ملت قهرمان ما نیست.

مسئله زبان در آذربایجان، تنها از طریق تدریس در مدارس و دانشگاه‌های دولتی و به صورت رسمی، قابل حل است.

چه توصیه‌ای به جوانان و روشنفکران آذربایجانی دارید؟

توصیه اصلی من به جوانان عزیزان، این است که آنان نباید خود را با مسائل فرعی درگیر کنند و حیله‌ها و توطئه‌های سرویس‌های اطلاعاتی دشمنان را بشناسند و

باشد و «ایران» تنها با «فارسی» معنا و شخصیت پیدا می‌کند. آنان ترک‌ها را «اجنبی» و زبان ترکی را «زبان بیگانه» معرفی می‌کردند و برنامه‌شان این بود که ترک‌ها تحقیر شوند و از سخن گفتن به زبان مادری خود شرم کنند.

اصل ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تدریس و تحصیل به زبان قومی در کنار زبان فارسی در مدارس را آزاد اعلام نموده و حتی تشویق هم کرده است. اما برخی افراد می‌خواهند چنین القا کنند که خود مردمان آذربایجان و سایر نقاط ترک‌نشین، علاقه‌ای به آموختش زبان ترکی آذربایجانی ندارند و از آن استقبال نمی‌کنند. جناب عالی که استاد زبان ترکی در دانشگاه‌های مختلف بوده و هستید، در این مورد چه عقیده‌ای دارید و استقبال جوانان از زبان ترکی آذربایجانی را در چه حدی می‌بینید؟

بنده بر اساس تجربه‌های چند ساله‌ام، با قاطعیت تمام عرض می‌کنم که فقط عده‌ای از مسئولان فرهنگی آذربایجان مشکل ایجاد می‌کنند. موقع همه ما از مسئولان محلی محترم جمهوری اسلامی این است که مبلغان راستین احکام اسلام و قرآن و آرمانهای والای حضرت امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری در منطقه‌ی مأموریت خود باشند. اهالی مناطق مختلف کشورمان، سخنان هر یک از مسئولان را به عنوان «صدای انقلاب» باور می‌کنند. باید از این آرمانهای والا دفاع نمایند. مگر مسئولان استان ما با تاریخ آذربایجان آشنا ندارند و بزرگانی چون «شیخ محمد خیابانی»، «حاج میرزا حسن رشدیه»، «ستارخان سردار ملی» و دیگران را نمی‌شناسند؟ مگر از قیام‌های مربوط به زمان جنگ جهانی دوم و ۲۹ بهمن ۵۶ تبریز آگاهی ندارند؟ مگر این همانی‌دانند که اگر امروز در تبریز، در هر خانه‌ای را که بزنید و پرسید که آیا می‌خواهید فرزندتان در مدرسه، زبان ترکی آذربایجانی را هم یاد بگیرد، همه جواب مثبت خواهند داد؟ مگر اینها خبر ندارند که زبان، فرهنگ و تمدن آذربایجان، در طول سالیان دراز مورد تحقیر و اهانت قرار گرفته است؟ مگر اینها نمی‌دانند که مردم، با الهام از قانون اساسی که بر اساس قرآن نوشته شده، نسبت به حقوق ملی خود عشق می‌ورزند؟

مسئولان محلی وظیفه دارند آمال و خواستهای مردم محل خدمت خود را درست بشناسند و در راه تحقق آنها، اقدامات جدی به عمل بیاورند.

درباره استقبال مردم - بخصوص جوانان - از کلاس‌های زبان ترکی نیز می‌توانم به واقعیت‌های زیادی اشاره کنم. شما می‌دانید که خود من از سال ۱۳۷۰ به این طرف، در دانشگاه‌های مختلف تهران دو واحد «زبان و ادبیات ترکی» تدریس می‌کنم. کلاس‌های زبان ترکی، مورد استقبال پر شور جوانان قرار می‌گیرد. حتی بعضی

این ذیسیسه‌ها را بی اثر نمایند. امروز اصلی ترین وظیفه همه ما حفظ وحدت، وفاداری به آرمانهای والای انقلاب اسلامی، همت گماردن برای اجرای احکام اسلام و پاسداری از نظام و قانونی کردن حضور زبان ترکی در کشورمان است.

برای تحقق این آرزوها، باید هویت قومی و فرهنگی در آذربایجان حل شود. وبرای حل این مشکلات لازم است روشنفکران ما دست به دست هم بدهند. بنده در طول عمر کوتاه مدت خود، به تجربه دریافتہام که اختلاف، موجب خدشهدار شدن اتحادی گردد. خودشناصی و بازگشت به هویت اصلی خویش امری بسیار مهم و کارساز است. جوانان ما باید مطالعه کنند و این حقیقت مسلم را دریابند که زبان مادری ما -ترکی آذربایجانی- یکی از غنی ترین، پربارترین با قاعده‌ترین و شیرین ترین زبانهای دنیا و زبان اکثربیت ملت ایران است. واقعاً حیف است که بعضی از جوانان، خود را ازغوطهور شدن در این دریای عظیم و هستی بخش محروم کنند. روشنفکران ارجمند و جوانان عزیز ما باید تلاش کنند در خانه‌ها، محله‌ها، اداره‌ها و هر جای دیگری امکان آموزش زبان ترکی آذربایجانی را فراهم سازند این زیان باید به وسیله‌ای کارساز برای مراقبت از اسلام، نظام وحدت ملی و میراث فرهنگی بر جای مانده از نیاکان ما تبدیل شود و وسیله‌ای برای تبلیغ این ارزش‌های والا باشد.

فقدان دکتر نطقی، ضایعه‌ای بزرگ برای فرهنگ و ادب آذربایجان

آیا با دکتر نطقی ملاقات و مراوده علمی هم داشتید؟ پس از تحقق انقلاب شکوهمند، هنگام نشر مجله «یولداش» و مجله «انقلاب یولوندا» چند بار با آن مرحوم که به همراهی دکتر جواد هیئت مجله وارلیق را منتشر می‌ساخت، جلسات مشترکی تشکیل دادیم. این جلسات به خاطر هماهنگی دریکسانسازی املای لغات ترکی تشکیل می‌شد.

نظر شما درباره شخصیت دکتر نطقی چیست؟

خصیصه‌ی مهمی که من در مرحوم حمید نطقی دیدم، جسارت علمی او بود که درکمتر عالمی یافت می‌شود. «جسارت علمی» به این معناست که آدمی اسیر جو حاکم‌نشود و نظریه و تئوری خود را براساس داده‌های منطقی و علمی با جسارت بیان و ازان دفاع کند، ولو اگر به ضرر وی باشد.

در تاریخ علم ایران، چنین دانشمندان فراوان بودند. مثلاً محمود کاشغی صاحب «دیوان لغات الترک» و امیر علی شیر نوائی دارنده کتاب «محاکمه الاغتییں» چنین جسارتی داشتند. چون تک درختی راست قامت، در مقابل باد مخالف ایستادند و نظریه‌های علمی خود را بیان داشتند. امام محمد غزالی نیز چنین بود. او در چهل سالگی به چنان جسارتی دست یافت که در رد افکار و آراء پیشین خودش، دو کتاب «المُنْقَدِّ منِ الضَّلَالِ» (یعنی: نجات از گمراهی) و «نهافت الفلاسفه» (یعنی: گمراهی فیلسوفان) را نوشت و به دفاع او تئوریهای جدید اندیشگی خود پرداخت.

همانگونه متفکر بزرگ جهان تشیع ملام محمد فضولی باید گفت که جسارتی فزون‌از اندازه و بسیار متین و استوار داشت. مثلاً او در علم کلام، جو حاکم «کلام مسیحیت» و «کلام ستی» را در هم می‌شکند و کلامیون را که همگی دنباله رو و پیرو «ابن میمون» بودند به باد انقاد می‌گیرد و برای اول بار در تاریخ علم کلام مبحث «امامت» را وارد می‌کند و کتاب «اطلاع الاعتقاد فی معرفة المبدأ و المعاد» می‌نویسد. مرحوم دکتر حمید نطقی نیز صاحب چنین جسارتی بود، به ویژه آنچا که در مقابل سیاست کلان شوونیسم فارسی

فقدان این عزیز از دست رفته برای جامعه فرهنگ و ادب آذربایجان و جمعیت ترکی پژوهان ایران و جهان ضایعه‌ای اسفنگ است. جوانانی که در آینده بتوانند «جسارت علمی» او را صاحب شوند، بی‌گمان جای او را خالی نخواهند گذاشت، جسارتی که مبتنی بر منطق و داده‌های دانش‌نوین باشد، جسارتی که در دانشمند ایجاد‌تھور کند و او را اسارت در جو حاکم برهاند.

امروزه جو حاکم در جامعه آذربایجان، نایاب حفظ سیاست شوونیسم آریامهری باشد. مردم ما با مشت جانانه‌ای در ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ دکو پوز یاوه‌گویان شوونیسم را خرد کرده است، اما عوامل اجنبي شاهي و نوچه‌های احمد کسری، با نفوذ در ارگانهای فرهنگي کشور، سعی در بازگرداندن اين جو به جامعه و سرزمين مقاصس ما دارند. در چنین وضعی، وظیفه فرهنگی جوانان ما بسیار سنگین است. مسئولان علاقه‌مند به حفظ میراث علمی بازمانده از نوابغی چون دکتر نطقی، باید بتوانند این «جسارت علمی» را به آنان انتقال دهند و با ایجاد و حفظ فضای سالم فعالیت‌های فرهنگی در جوانان ما جسارت ترکی پژوهی و بازگشت به خویشتن ایجاد کنند.

تدریس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاه تبریز

این درس در دو واحد و به مدت ۱۶ هفته تدریس خواهد شد.

استاد اخیرا خبر یافتیم که در دانشگاه تبریز به تدریس زبان ترکی می‌پردازید، ممکن است بفرمائید که کدام دانشگاه از شما برای تدریس دعوت کرده است؟

براساس قرارداد تدریس که انجمن اسلامی دانشکده ریاضی دانشگاه تبریز با من منعقد کرده است، تدریس درس دو واحدی «زبان و ادبیات ترکی» را در ۱۶ هفته بر عهده گرفته‌ام.

ایستادگی می‌کند و به افشاء سیاستهای فارسی‌سم، و لو بعد از انقلاب می‌پردازد.

اگر ممکن است در این باره توضیح بیشتری بدھید.

بیینید سیاست شوونیسم قصد داشت که آذربایجان را بیگانه از خویشتن سازد. در این راستا، به گستردگی به فعالیت شیطانی می‌پرداخت. از سوئی نظریات «آریا گرائی» را از طریق کتابهای درسی و رسانه‌های گروهی القاء و حاکم می‌کرد و از سوی دیگر تئوری پوج کسری را دائز بر اینکه گویا زبان مردم آذربایجان لهجه‌ای از فارسی بوده‌است، بصورت حکمی تغییر ناپذیر به جوانان القاء می‌کرد. به گونه‌ای که آذربایجانیها چنین باورشان بشود که «ترک نیستند و آذربایجانی هستند!» (!) و البته از کلمه آذربایجانی هم معنایی مجعلو و تحریف شده به دست می‌داد.

این جو، جوی حاکم بود و از سوی لژهای فراماسونی نظری «لژ صفا» و «لژکرووش» در ایران رواج داده می‌شد.

مرحوم نطقی در مقابل این جو حاکم، بویژه از سال ۱۳۵۸ به این سو ایستادگی کرد و دفاع از کیان و آرمان بزرگ آذربایجان را وجهه همت خود قرار داد.

ارزیابی شما از آثار علمی دکتر نطقی چیست؟

کارهای علمی و دانشگاهی مرحوم دکتر نطقی به لحاظ روش شناسی و اصول متودیک دانشگاههای جهان، در سطح استاندارد بسیار بالائی قرار دارد. او، حتی کوچکترین مقاله را با حفظ و رعایت دقیق اصول علمی نگارشهای آکادمیک می‌نوشت. در پای هر مقاله، ارجاعات دقیق و کتاب شناسی معتبر می‌داد و امانت علمی دقیقی داشت و کوچکترین مطلب مأخوذه از منبع ولو شفاهی را، متذکر می‌شد.

میراث علمی به جای مانده از آن مرحوم، نمونه‌های کامل کارهای علمی دانشگاهی بشمار می‌رود. در میان معاصران و اهل تحقیق، کمتر می‌توان شخصی با سوابس علمی دکتر نطقی پیدا کرد.

به نظر شما دکتر نطقی در تحقیقات آذربایجان شناسی چه مقامی دارد؟

مرحوم پروفسور دکتر حمید نطقی خدمات ارزشده‌ای به دانش ترکی پژوهی، بویژه تحقیق دستور زبان ترکی ایران کرده است. در صفحات مجله واریق سالهای سلسله مقالات وی در زمینه شناخت ساختار و عملکرد «پی افزوده‌های ترکی» چاپ شده است که در نوع خود، جالب است و شاید فقط پژوهش‌های مرحوم پروفسور دکتر محمرار گین در ترکیه و مرحومه پروفسور دکتر طریفه بوداًقو در جمهوری آذربایجان رامی‌توان هم سنگ با پژوهش‌های وی به حساب آورد.

دستمال بست! اما طیف دانشجویی پذیرایی این بهانه‌ها نیست و طالب اجرای تمام و کمال قانون است.

هم از این روی پیش افتاده‌اند و همت خود را بدرقه این راه مقدس می‌کنند.
آیا برنامه درسی را شما خودتان تعیین کرده‌اید؟

برنامه درسی کلاس را من تعیین نمی‌کنم، سورای انقلاب فرهنگی تعیین کرده‌است و آن بدین قرار است که یک دوره کامل صرف زبان ترکی آذربایجانی به همراه نمونه‌هایی از متون نظم و نثر ترکی دوره اسلامی تدریس شود. بخش نخست را بصورت کاربردی در کلاس با دانشجو کار می‌کنم و بر اساس سرفصل‌های موجود، جزو درسی لازم رانیزتهیه کرده‌ام که در اختیار دانشجویان است. برای بخش دوم هم کتاب «برگزیده متون نظم و نثر ترکی» را تدریس می‌کنم که در سال ۱۳۷۱ تألیف کرده‌ام و جلد اول آن و دوم آن از سوی دانشگاه صنعتی شریف چاپ شد و چند سال است مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ممکن است برنامه تدریسی خود را بطور خلاصه بیان بفرمائید؟
کتاب «برگزیده متون نظم و نثر ترکی» حاوی معرفی آثار گران‌قدر اسلامی است که از «قوتادغوغیلیغ» شروع شده به «حیدر بابایا سلام» ختم می‌گردد. در این کتاب، از هر یک اثر اثمار نظم و نثر ترکی نمونه‌هایی معرفی شده است. دانشجو در این دوره با محتوای آثاری چون نهج الفرادیس (قرن چهارم)، عتبه الحقایق (قرن پنجم)، دیوان حکمت (قرن ششم)، قیریخ حدیث (قرن ششم)، دده قورقوود (قرن پنجم)، دیوان ترکی مولوی (قرن هفتم)، کلام‌لار اثر قوشچو او غلو (قرن هفتم)، قاضی برهان‌الدین (قرن هشتم)، قاراجمومعه (قرن نهم) آثار عmad الدین نسیمی، شاه اسماعیل ختائی، قوسی تبریزی، حبیبی، محمد بن سلیمان فضولی، میرزا صائب تبریزی، ملا پناه واقف، ملا ولی ودادی، قاسم بیگ ذاکر، راجی، صراف، شکوهی، لعلی، ساهر و شهریار و جز آن آشنامی شود. همین‌گونه در کتاب تدریس متون و صرف زبان ترکی، دانشجو را با مباحثی از تیمولوژی و ریشه‌شناسی لغات ترکی و ادبیات تطبیقی ترکی و فارسی و عربی آشنایی سازیم.

آیا علاوه بر دانشکده ریاضی در دانشکده‌های دیگر هم این برنامه اجرا می‌شود یا نه؟
فعلاً دانشکده ریاضی از من دعوت کرده و قرارداد منعقد ساخته است. امیدواریم این کلاس در سال تحصیلی آینده و حتی در نیمسال آینده در همه

این کلاس از چه تاریخی شروع شده و کی به اتمام خواهد رسید و آیا امتحان هم به عمل خواهد آمد؟

نخستین جلسه کلاس «زبان و ادبیات ترکی» در روز پنجشنبه ۷۹/۹/۱۸ برگزار گردید و تا ۷۹/۲/۱۵ ادامه خواهد داشت و در نیمه دوم اردیبهشت ماه ۷۹ امتحان رسمی از دانشجویان به عمل خواهد آمد و به قبول شدگان گواهی ممهور به مهر دانشگاه صادر و اعطاء خواهد گردید.

نقش مسئولان دانشگاه تبریز چیست؟
ما تلاش خواهیم کرد که مسئولان دانشگاه تبریز را مقاعده به اجرای دقیق قانون و در حیطه فعالیتهای خودشان بکنیم و به آنها یادآور شویم که خدمات واقعی به مردم و نظام مقدس جمهوری اسلامی مؤثر خواهد افتاد که حالت کلیشه‌ای و دیکته شده‌نشانشته باشد و با لمس واقعیت‌ها و نیازهای منطقه‌ای و بر شالوده خواست عمومی‌پر ریزی شود و روند مردمی داشته باشد.

هم از این روی، به نظر من باید مسئولان دانشگاه تبریز به خواست بحق دانشجویان توجه کنند و این درس را برای دانشجویانی که امتحانات آن را با موفقیت پشت‌سر می‌نهند، بعنوان یک درس اختیاری دو واحدی بطور رسمی پذیرند و امتیازات بایسته را به دانشجو اعطاء نمایند.

آیا برگزاری این کلاسها وظیفه مسئولان دانشگاه تبریز نیست؟
البته، همان‌گونه که شما اشاره کردید، برگزاری این کلاسها جزو وظایف مسئولان دانشگاه است. برگزاری درس دو واحدی «زبان و ادبیات ترکی» در سال ۱۳۷۰ بعنوان یک درس دو واحدی از سوی شورای انقلاب فرهنگی تصویب شده است و تا کنون در بسیاری از دانشگاه‌های تهران از جمله دانشگاه امام صادق(ع)، دانشگاه تربیت مدرس، صنعتی شریف، شهید بهشتی، علوم پزشکی تهران، علم و صنعت، واحدهای مختلف دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه ارومیه با دخالت مستقیم خود مسئولان دانشگاه اجرا و تدریس شده است، ولی علت اینکه چرا مدعیان ریاست و رهبری در دانشگاه تبریز عاجز و ناتوان از اجرای این برنامه در تبریز هستند، قابل تأمل است. اینان اغلب از «جو» و مسائلی نظیر «سوءاستفاده» و «مخالفت» ناله می‌کنند و با قیافه‌های کلیشه‌ای حق بجانب بهانه‌گیری می‌کنند و به هر تقدیر، مایل به اجرای این برنامه رسمی دولتی نیستند و عقیده دارند: «سری را که درد نمی‌کند، نباید

قارا مجموعه‌یی که پراکنده شد

شنیده‌ایم که کتابی به نام «قارا مجموعه» یافته‌اید چه گونه به این مهم رسیده‌اید؟

در سال ۱۳۴۷، در تبریز هنگام تهیه مطالبی برای هفته‌نامه «مهد آزادی و پیژه هنر و اجتماع» از کتاب «مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی» اثر مرحوم حمید آراسلی، با نام «قارا مجموعه» آشنا شدم. بعدها در کتب «ترجم احوال و تذکره‌ها» نیز به نام این کتاب برخوردم و پیوسته آرزوی یافتن و مطالعه آن را داشتم. در سال ۱۳۵۱ در تهران، هنگام تدوین کتاب «مقالات تربیت» و نگارش شرح احوال و آثار مرحوم محمد علی تربیت، تأکید آن مرحوم بر اهتمام به کشف کتاب «قارا مجموعه»، مرا بر آن داشت که بطور جدی موضوع را دنبال کنم.

در سالهای پیش از انقلاب، هر ترکی پژوهی در مظان اتهام قراردادست و من برای موجه جلوه‌دادن پژوهش در نسخ خطی کتابخانه‌های تهران، موضوع پایان نامه خود رادر مقطع فو لیسانس رشته کتابداری دانشگاه تهران، «کتابشناسی نسخ خطی دوره صفویه» انتخاب کردم. اما، تلاش من به نتیجه‌یی نرسید. تا اینکه در سال ۱۳۵۸ تو انستم به ترکیه سفر کنم و مشغول تحصیل و تحقیق در دانشگاه استانبول شدم.

در شهر استانبول حدود چهارصد کتابخانه وجود دارد که در آنها نسخ خطی گرانبهایی از متون اسلامی ترکی، فارسی و عربی هست و محافظت می‌شود. برخی از نسخه‌های خطی فارسی به صورت میکروفیلم در آمده و به تهران منتقل شد ولی نسخه‌های خطی ترکی، کم و بیش اسیر غبار غربت است. چرا که به سبب تغییر الفبا و مسئلی دیگر، دریابی از متون نظم و نثر ترکی ایرانی هنوز ناشناخته مانده است. در طی تحصیل، پیوسته به دنبال گمشده خود بودم و نسخه‌های زیادی که مربوط به دوره صفوی بودند را بررسی کردم اما هیچگاه به رساله‌یی موسوم به «قارا مجموعه» برخوردم، ولی رساله‌های چندی مربوط به شیخ صفی و مریدان او یافتم. به مجموعه‌شعر ترکی با تخلص صفحی برخوردم ولی هیچگاه نمی‌دانستم که اینها قسمتی از «قارا مجموعه» هستند.

از سال ۱۳۶۲ به این سو، در تهران نیز، پیوسته ذهنم به کشف قارا مجموعه معطوف بود. تا اینکه در سال گذشته هنگام یادداشت برداری از مطالب یکی از رسالات «كلمات و نصائح شیخ صفی» ناگهان به این جمله برخوردم که: «سنّه قارا مجموعه‌دن بیر حصه یازدیم ...» و متوجه شدم که «قارا مجموعه» در واقع، مجموعه‌یی

دانشکده‌های دانشگاه تبریز بطور جدی و رسمی تدریس شود. مسئولانی که به هر دلیلی مانع اجرای این برنامه هستند، یا خیانت می‌ورزند و یا دچار جهالت هستند و ناآگاهانه آب در آسیاب دشمن می‌ریزنند و با بی‌اعتنایی به نیاز منطقه و خواست عمومی و ایجاد سلا در برابر اجرای قانون، به دشمن تراشی و ایجاد نارضایتی عمومی و تهیه خوراک برای سرویسهای اطلاعاتی اجنبی مدد می‌رسانند. دولت و مردم باید محیط مقدس دانشگاه را از لوث وجود چنین افرادی پاک سازند و دانشگاه را از چنگال زهر آگین سوء‌مدیریت آنها برها ندانند. استاد، اخیراً شایع شده که عده‌ای قصد تعطیلی کلاس شما را دارند. این شایعه تاچه‌حد صحبت دارد؟

احدی نمی‌تواند کلاس من را تعطیل کند. کلاس فقط در دو حال قابل تعطیل است. حالت اول آنکه دانشجو به کلاس نیاید. حتی اگر یک دانشجو هم در کلاس بنشیند، من درس خواهم گفت. و باید عرض کنم که استقبال به حدی است که اغلب جا برای نشستن نیست و بیشتر آقایان سرپا می‌ایستند. حالت دوم آن است که اعضاء کنندگان قرارداد تدریس، بطور رسمی و مکتوب قرارداد را، طبق شرایط ذکر شده در آن فسخ نمایند و در این صورت، من حق خواهم داشت از طریق قوه قضائیه مسائلی فسخ را دنبال کنم. به هر حال شأن کلاس و تحقیقات علمی در آن است که به دور از بازیهای سیاسی و به قصد پژوهش‌های علمی صرف، تشکیل گردد.

کلاس ما هم یک کلاس صدرصد علمی و فنی است و به دور از هرگونه سیاسی بازی و رقصانی‌های جناحی برگزار می‌شود، مانند همه کلاس‌های تخصصی و علمی، صبغه تحقیقاتی و پژوهشی دارد و من امیدوارم که از میان فارغ‌التحصیلان ساعی و باذکاوت این کلاس، افرادی پیدا شوند که در آینده سکان ترکی پژوهی را در ایران به دست گیرند و تبلیغات مسحوم ترکی سینما را در منطقه بی‌ثمر سازند.

از اینکه برای پاسخ به سوالات ما، وقت گرانبهای خود را در اختیار مان گذاشتند سپاسگزاریم.

من هم سپاسگزارم.

بوده است که رسالات مربوط به طریقت شیخ صفوی، کلمات، نصایح و مناقب او در آن جمع شده است و لفظ «قارا» در اینجا به معنای «بزرگ و قطور» آمده است.
 پس از درک مطلب، سر از پا نمی‌شناختم، دوباره به بازیبینی رسالاتی که از ترکیه آورده بودم پرداختم. در یکی از آنها به این جمله بخوردم: «بو قارا مجموعه‌نی اوخو، قاراتینی ...» و در یکی دیگر نوشته بود: «بو شیخ صافی نین قارامجموعه‌سی ...»
 متوجه شدم که کلمه «صافی» تحریف مستنسخ از «صفی» است و در رساله‌های دیگر نیز به این صورت از کلمه صفوی بخوردم. در این میان از فرزندم «یاشار» ضمن تفحص در کتابهای ترکی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مرا از وجود کتابی با نام «البوبیرو» مطلع کرد. این کتاب را نیز جزئی از «قارا مجموعه» یافتم.

پس «قارامجموعه» در اصل کتابی قطعه بود و به اجزای مختلفی تقسیم شده؟

بله البته پس از تحقیق و بررسی و مقابله متون ترکی و فارسی اثر معروف «صفوء الصفا»، یقین حاصل کردم که متنهای فارسی این اثر نیز، در واقع ترجمه‌هایی از بخش‌های «قارامجموعه» است که بداندیشان آن را از قلم انداخته‌اند. بدینگونه، دراندیشه تدوین نخستین تحریه‌ام تحت نام «قارامجموعه» حاوی اشعار، کلمات، نصایح‌مناقب شیخ صفوی الدین اردبیلی این ترک تبار ایرانی اصل افتادم که قرنهاست حوزه‌های اندیشگی عرفان صفوی ترکی و فارسی را تسخیر کرده است.

آیا این مجموعه را چاپ خواهید کرد؟

بله، نخستین جلد از این مجموعه را به چاپ سپرده‌ام و نشر آن را مهمنترین حاده‌زنگی علمی خود می‌شمارم. که به صورت فرضیه‌ای ادبی ارائه می‌کنم. فرض من این است که «قارامجموعه» که پراکنده . مفقود شده، شکلی شبیه متن تدوین شده از سوی من داشته است. گمان دارم این گام خسته من، در راه تدوین کلیه مجلدات «قاراما مجموعه» از سوی ایندگان و فرزندان و علاقه‌مندان غیرتمند شیخ صفوی به گام‌های استوار واستوارتری بدل خواهد شد و همگی دردادی دین خویش به تاریخ ادبیات ترکی اسلامی مسلمانان سرافراز و سربلند آذربایجان، این واجب کفایی، موفق و پیروز خواهیم شد. از پاسخ‌گویی شما سپاسگزاریم.

دانشجو باید مدام در حال جهاد علمی باشد.

لطفاً از دوران جوانی و تحصیلات خود صحبت کنید.

خوب به یاد دارم، از کودکی عاشق شعر و ادبیات بودم. در آخرین سالهای دبستان باکثر غزلهای شعرای قدیم و معاصر آشنا شدم و بسیاری از اشعارشان را به حافظه‌ام سپردم. خود نیز به تدریج به سروden شعر پرداختم. علاوه بر آن، در خانه‌مان، کتابخانه‌کوچکی راه انداخته بودم، روزی دو ساعت به کتابخانه تریت تبریز می‌رفتم و به مطالعه کتابهای مورد علاقه‌ام می‌پرداختم. ضمن آنکه عشق من به مطالعه تحقیق و پژوهش روز به روز بیشتر می‌گشت، نمراتم در مدرسه نیز بالاتر می‌شد. همین هاباعت شد در دبستان و دبیرستان، از من به عنوان شاگردی نمونه یاد شود. کمی هم از دوران دانشجویی خودتان بگویید.

من پیوسته خودم را دانشجو می‌دانستم و هنوز هم بر این عقیده پایبند هستم. در دوران تحصیلات دانشگاهیم یک سری گرفتاری که بیشتر جنبه سیاسی داشت باعث شد از ادامه تحصیل محروم بشوم. علاوه بر آن، در سال ۱۳۴۸ که مقطع لیسانس را تمام کردم، مدرکم را تحولیم ندادند. بالاخره دو سال پس از آن، لیسانس مرا هم به دستم دادند. به این ترتیب روانه تهران شدم تا مدرک فو لیسانس را هم بگیرم ولی در سال ۱۳۵۱ مرا ممنوع التحصیل و حتی ممنوع الخروج کردند. این محرومیت حدود شش سال به طول انجامید تا اینکه پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، با لغومحرومیت‌ها، توانستم به تحصیلات عالیه ادامه بدهم.

با اینهمه از زمان ورود به دانشگاه چند سال طول کشید تا بتوانید مدرک دکترای خود را بگیرید؟

حدود هجده سال ... در سال ۱۳۴۴ به محض آن که دیپلم گرفتم وارد دانشگاه تبریز شدم و درست هجده سال بعد، مدرک دکترایم را گرفتم. اگر مسأله محرومیت پیش نمی‌آمد، خیلی زودتر از آنها موفق به اتمام تحصیلات خود می‌شدم. به هر حال آنچه مهم است، این که هیچ وقت شور و شو در من شعله می‌کشد. دست‌نadam و هنوز هم این شور و شو در من شعله می‌کشد. از محضر کدام استادان کسب فیض کرده‌اید؟

جوانب موضوع را بشکافم، مجبور می شدم به دهها کتاب و مرجع دیگر غیر درسی مراجعاً کنم و جزئیات را از آنها به دست بیاروم. به این ترتیب، هر وقت استادی می خواست تدریس کند، من به موضوع درس کاملاً مسلط بودم و در بعضی مواقع به بحث با استادی پرداختم که این موجب خوشحالی و تعجب استاد بود. برخی از درس‌ها را نیز قبل از حضور در کلاس استاد، از منابع ترکی باکو و یا استانبول مرور می‌کردم و با ذهن خالی وارد کلاس نمی‌شدم.
تا به حال چه رساله‌ها و تألیفاتی ارائه داده‌ید؟

بیشتر وقت را صرف تألیف و یا ویرایش کتاب کرده‌ام، می‌توانم به تألیفاتی از جمله: شرح غزلهای صائب تبریزی، دیوان نباتی، رند و زاهد فضولی، یوسف و زیخای فردوسی، رسالت‌کهنه موسیقی در فارسی اشاره کنم. همچنین برخی از کتب دانشناسگاهی را به رشته تحریر در آورده‌ام که هم اکنون مورد استفاده دانشجویان است. اغلب تألیفات من در زبان و ادبیات ترکی است.
تا به حال در کدام کنگره‌های ادبی شرکت کرده‌ید؟

در اغلب کنگره‌های جهانی ایران‌شناسی و ترکی در داخل و خارج از کشور حضور داشته‌ام و سخنرانی کرده‌ام. بعضی از آنها عبارتند از: کنگره نظامی گنجوی در تبریز، ابن‌سکیت در اهواز، کتبه و متون در شیراز، خواجه در کرمان، هفتمین کنگره نویسنده‌گان آذربایجان در باکو، کنگره جهانی زبانهای ترکی در استانبول، کنگره حکیم سید ابوالقاسم‌نباتی و ...
با چند زبان دیگر آشناشی دارید؟

از میان زبانهای دنیا با انگلیسی، عربی، روسی، ترکی استانبولی و آذربایجانی وزبانهای آسیای میانه نظری: ترکمنی، قرقیزی، ازبکی و کازاخی آشناشی دارم.

در چه سالی ازدواج کرده‌اید و شمره زندگیتان چند فرزند است؟

در سال ۱۳۵۴ با همسرم که دارای تحصیلات عالی بود آشنا شدم و یک سال بعد باهم ازدواج کردیم. حاصل ازدواج ما چهار پسر و یک دختر است که بزرگترین پسرم سال‌اول دانشگاه را طی می‌کند و دخترم دانش آموز سال سوم ابتدائی است.

آیا از وضع تحصیلی فرزندانتان راضی هستید؟

کاملاً راضی هستم. با توجه به این که فرزندان من در میان کتاب و مطالعه و تحقیق به دنیا آمده‌اند خودشان هم به این مسایل علاقه‌مندند. نوع تربیت آنها طوری بوده که احساس مسؤولیت بکنند و با عشق و علاقه فراوان به کسب علوم و دانش پردازنند. من به آنها یاد داده‌ام، در تحصیل علم و دانش، نقطه پایانی وجود ندارد. به همین خاطر هیچ وقت به آنها «کافی است» نخواهم گفت. تا آنجا که توان دارم، برایشان تلاش

متأسفانه، من در دانشگاه کمتر توانستم از محضر استادانی که به اندیشه و شیوه تفکر آنها احترام می‌گذاشت، استفاده کنم. نیمی از استادانی را که با آنها درس داشتم، به خاطر احترافات سیاسی که داشتند، قبول نداشتم. بعدها هم در باره بعضی‌هایشان مطالبی نوشتام که موجود هستند. ولی ناگفته نگذارم که از محضر مرحوم (علی اکبر صبا) مرحوم سلطان القراءی، مرحوم قاضی طباطبائی، مرحوم عبدالصمد امیر شفاقی و مرحوم حسن برهانی که از دانشمندان کم نظر تبریز به شمار می‌رفند درس زندگی آموختم و شیوه‌های مختلف تحقیق علمی را از آنها فرا گرفتم.

چه سمعتها فرهنگی داشته‌اید؟

هیچ وقت به سمت، پست و مقام نرسیدم. همان‌طور که قبلاً هم گفتم، من همیشه خودم را دانشجو می‌دانم. یادم می‌آید از همان آخرین سالهای دبستان به دیگران درس می‌دادم و هنوز هم با عشق و علاقه تمام، تدریس می‌کنم. در حال حاضر در دانشگاه‌های تهران تدریس می‌کنم.

ممکن است از شیوه تدریس خود در دانشگاه صحبت کنید؟

من معمولاً مقالات و موضوعات مورد بحث را به طور کلی و بدون شرح در جزئیات بیان می‌کنم، چرا که معتقدم بیشتر کار را باید خود دانشجو انجام بدهد. این طریق کلی گویی، باعث می‌شود، دانشجو مجبور به تحقیق و تفحص در اطراف مطلب بشود و جزئیات را از آنجا و اینجا به دست بیاورد. شاید این کار برای دانشجو، کمی مشکل باشد، ولی راه درست فرآگیری علم و دانش را پیش پایش می‌گذارد.

به عقیده شما بین استاد و دانشجو باید چه نوع ارتباطی برقرار باشد؟

بهترین نوع ارتباط بین استاد و دانشجو، پیوندهای صمیمی و دوستانه است. وقتی این ارتباط برقرار شد، دانشجو با عشق و علاقه تمام به دنبال کارهای خواسته شده از سوی استاد می‌رود. ضمناً استاد هم باید راهنمای دلبخته باشد که همیشه و در همه‌حال، همراه دانشجو است و مسیر اصلی را پیش پای او می‌نهاد.

یک دانشجوی خوب باید دارای چه ویژگی‌هایی باشد؟

به طور کلی، دانشجوی خوب کسی است که پیوسته به دنبال تحقیق و بررسی و تفحص باشد. دانشجویی در تحصیل موفق است که عاشق و شیفته درس باشد و باشیوه صحیح به فرآگیری علوم پردازد. یک دانشجو باید جهادگر باشد و جهاد علمی داشته باشد در این صورت می‌تواند پله‌های ترقی معنوی را یکی پس از دیگری پیماید و به خواسته‌ایش برسد.

خود شما برای فرآگیری دروس چه می‌کردید؟

من اکثر درس‌ها را، قبل از آن که استاد تدریس کند، مرور می‌کردم. برای آن که

هویت افراد قابل انکار نیست

آقای دکتر در ابتدا شرح حالی هر چند مختصر از خودتان بفرمائید.

بنده در سال ۱۳۲۴ در محله‌ی سرخاب به دنیا آمدم. پدر اینجانب نوهی آقا میر علی سرخابی صاحب کتاب «ریبع الشریعه» است. آقا میر علی مؤسس و پیش نماز مسجد آقامیر علی بودند که این مسجد هنوز پارچا و معروف است. تحصیلاتم را در تبریز شروع کردم و در سال ۱۳۴۸ در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تبریز لیسانس گرفتم. البته در سال ۱۳۴۷ به دلیل برخوردهای سیاسی که ساواک با دانشجویان داشت، دستگیر شدم و به همین جهت مدرک تحصیلی‌ام را در سال ۱۳۵۰ پس از سپری کردن مدت حبس در تبریز گرفتم و سپس در تبریز منوع‌الاقame تشخیص داده شدم و اجاره‌ای تهران رفتم و در آنجا در مقطع فو لیسانس رشته ادبیات فارسی و کتابداری پذیرفته شدم، اما پس از دو ترم تحصیل، به دسیسه ساواک از دانشگاه اخراج شدم. ضمناً در آن‌ایام در رادیو و تلویزیون هم به عنوان نویسنده و تهیه‌کننده مشغول بودم که بعد از نه‌ماه رد صلاحیت شدم. تا تحقق انقلاب شکوهمند اسلامی‌مان که تضییقات سیاسی و اجتماعی برداشته شد و به کار خود برگشتم. سپس برای ادامه‌ی تحصیل به کشور ترکیه‌رفتم و در سال ۱۳۶۲ در رشته‌ی فیلولوژی و ادبیات تطبیقی ترکی و فارسی و عربی درجه D.PH.(دکترای تخصصی) گرفتم و تا به امروز در دانشگاه‌های تهران به تدریس و تحقیق مشغول بوده‌ام. در سال ۱۳۷۳ به زور از تربیت معلم بازنیسته اجباری شدم، امادست از تدریس برنداشتم و با عنایت الهی نزدیک به ۱۲۰ عنوان کتاب و رساله درزمینه‌های تخصصی خودم تألیف نموده‌ام و امید دارم در حد بضاعت خود به بالندگی فرهنگ‌مان یاری رسانده باشم.

هم اکنون مسئله‌ی «هویت» و «بحran هویت» از اساسی‌ترین مشکلات جامعه‌ی ایرانی است. نظر حضرت‌علی در این خصوص چیست؟

هویت افراد قابل انکار نیست و باید به آن احترام گذاشت و حرمت نهاد. و ما چنین نگرش و رفتاری را در آیات قرآنی و احادیث معصومین(ع) و سیره آن بزرگواران به خوبی مشاهده می‌کنیم. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مهمترین رکن و فاملى ما است و در اصول متعدد بر این امر صحه گذاشته است. متأسفانه به لحاظ موانع و احیاناً طرز تلقی‌های غیر اصولی، تاکنون اصول مصرحی قانون اساسی راجع به حقوق اقوام به مرحله‌ی اجرا در نیامده است. متأسفانه ترکان ایران

خواهم کرد و دوست دارم تا می‌توانند در علم پیشرفت کنند و در آینده عضوی مؤثر برای جامعه‌شان باشند.

چه مقدار از وقت خود را صرف تربیت فرزانه‌اندان می‌کنید؟

با توجه به اینکه برای تعلیم و تربیت فرزند، اهمیت فو العاده‌ای قائل هستم، تمام وقت خود را صرف این مسأله می‌کنم. البته، وقت گذاشتن برای این کار به معنای آن نیست که وقت و ساعت‌های خاصی را به آن اختصاص بدهم. بلکه به این صورت است که بر کارهایشان نظارت کامل داشته باشم. شاید اتفاً بیافتد که من یک ماه، ساعتی را به این کار اختصاص ندهم، ولی روزبه‌روز، و حتی ساعت به ساعت مراقب آنها هستم و کارهایشان را زیر نظر دارم. نمونه‌ای از این نظارت، آن است که هفته‌ای یکی دو روز به مدارس بچه‌هایم سر می‌زنم و در کلاس‌هایشان نیز تدریس می‌کنم.

آیا همسرتان در زندگی علمی و فرهنگی شما نقشی داشته‌اند؟

همان طور که قبلاً هم اشاره کردم، همسرم دارای تحصیلات عالی دانشگاهی است و در مسائل تربیتی کودکان و نیز مقولات علمی و دانشگاهی خاصی صاحب نظر است. من، حیات دانشگاهی و فعالیت‌های فرهنگی و کارهای علمی خود را، تاحدمعینی مدیون او می‌دانم. همسرم، پیوسته تلاش کرده‌اند تا در خانه، محیطی آرام و مناسب به وجود آورند تا من بتوانم به تحقیقات خود ادامه بدهم. در بسیاری از تحقیقات و تألیفات من، سایه‌ای از مهر و محبت همسرم وجود دارد که من می‌دانم این سایه چقدر ارزشمند است. یکی از محبت‌های بزرگ ایشان، که هیچ وقت فراموش نمی‌کنم، این بود که چند مقاله مرا قبل از ازدواجمان جمع آوری کرد و در مجموعه «هفت مقاله» به چاپ رساند. در زندگی مشترک هم به جرأت می‌توانم بگویم، ایشان تاحد ایثار و از خود گذشتگی پیش رفته‌اند و در مصائبی که بر سرم آمده است خود راشریک کرده‌اند.

بزرگترین آرزویتان چیست؟

در چند جمله خلاصه کنم، آرزویم بازگشت به خویشتن ملل اسلامی و اقوام مشرزمن و ترکان ایران و احیای سرافرازی و سربلندی شر در دنیا و بازگشت شکوه و عظمت علمی دنیا مسلمانان مانند عصر فارابی و ابن سینا است.

شده بود. گذشته از آن، ترکان همدان سکنه اصلی این منطقه‌اند و پیشینه‌ای بسیار طولانی دارند. حکومتهای متعددی را از گذشته‌ای بسیار دور تشکیل داده‌اند. از جمله «حکومت آزان» که در «راحه الصدور» و «جامع التواریخ» و «المسالک والممالک» ابن خُردادِ به و «معجم البیان» به آن اشاره شده است. حتی در «راحه الصدور» به تصریح آورده: «اندر تاختن ملک آزان بر اوزان». آزان قوم پر جمعیتی بودند و در گسترهای از قفقاز تا سمت‌های جنوبی استان همدان حکومت می‌کردند و نام خود یعنی «آزان» را به بسیاری از مکانهای جغرافیایی نیز داده‌اند. بعد از برافتادن حکومت آزان و سپری شدن ۵۰۰ سال، حکومت «میدیا» یا «مادان» را تشکیل دادند. «مادها» عبارت از ۶ قبیله مؤتلفه بودند که ۴ قبیله از آن ترک بودند و به ترکی سخن می‌گفتند و یا به گویش‌ها و نیم زبانه‌ای زبانهای التصاقی تکلم می‌کردند. دو قبیله دیگر به تصریح هردوت، به زبانهای غیرترکی حرف می‌زدند. این، قسمتی از پیشینه پیش از اسلام همدان است. کتبه‌های متعددی به «ترکی» در همدان یافت شده که متأسفانه به سبب سیاست عجیب ترکی‌ستیزی که بر تار و پود رژیم منحوس آریامهری حاکم بود این کتبه‌ها خوانده نشد و یام صادره شد و یا از بین رفت. هم اکنون نزدیک یک هزار قطعه کتبه‌ی ترکی و زبانهای التصاقی و ایلامی و سومری را داریم که سالهای است در زیر زمین موزه ملی ایران در تهران خفته است و ما تلاشمان یافت که با کسب مجوز، یکی یکی این کتبه‌ها را بخوانیم و مانند «کتبه دینقر» که در گنگره کتبه و متون مطرح شد، بسیاری از اینها را به جامعه‌ی ایرانی معرفی کنیم.

جانب‌الای در خصوص زبان ترکی و لهجه‌های آن تحقیقات متغیر داشته‌اید در این مورد نیز صحبت بفرمائید.

در ترکی پژوهی، زبان باستانی ترکی را به ۲ شاخه‌ی عظیم تقسیم می‌کنند: یکی شاخه‌ی ترکی شرقی و دیگری شاخه‌ی ترکی غربی، ترکی شرقی در شر دریای خزر گسترش پیدا کرده و تا دروازه‌های پکن رفته و مردم آن سامان بدان سخن می‌گویند بعضی لهجه‌های ترکی شرقی عبارتند از: ترکی فرازی، ترکی قرقیزی، ترکی ازیکی، ... شاخه‌ی ترکی غربی در روند گسترش خود پس از اسلام، خود به ۴ ترکی ترکمنی، ترکی آذربایجانی، ترکی استانبولی و ترکی قافقازی تقسیم شد. تمام ترکان ایران به ترکی غربی سخن می‌گویند و این میان ترکمنها به لهجه‌ی ترکمنی و بقیه‌ی ترکان ایران در خراسان، کرمان و فارس و اصفهان و همدان و آذربایجان و ... با

در هفتاد سال اخیر فرصت این را نیافرته‌اند که آثار فرهنگی مکتوب خطی خودشان را تبدیل به مجموعه‌چاپی نمایند. اما برادران فارسی زبان ما این فرصت را یافته‌اند و اکنون قریب به هشتاد درصد از آثار مکتوب خطی زبان فارسی از شاهنامه و گلستان و ... گرفته تا گمنام‌ترین آثار، تبدیل به مجموعه‌چاپی شده است. و ما با یک مجموعه عظیم فرهنگی به چاپ رسیده زبان فارسی رویه رو هستیم. در حالی که ترکان ایران این امکان و فرصت را پیدانکرده‌اند بلکه معروض تحریر و توهین و انکار و طرد و نفی هم واقع شده‌اند. یائیست که در حال حاضر تلاش برای اجرای قانون اساسی و احیای فرهنگ غنی ترکی -اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. چراکه بازگشت به خویشتن و توجه به هویت یابی ترکان در ایران از سویی سبب خواهد شد که گنجینه عظیم فرهنگ ترکی -اسلامی از محا تعامل و تجاهل به در آمده و درخشش هر چه بیشتر فرهنگ اسلامی را باعث گردد و از سوی دیگر رشته‌های پیوند و ارکان وحدت را محکمتر خواهد ساخت.

لطف بفرمائید در خصوص تاریخ همدان و نقش ترکان در این استان توپیحاتی برای خوانندگان بیان بفرمائید.

لفظ «اکباتان» همانند بسیاری از نامهای جغرافیای ایران لفظی ترکی است و ریشه‌ترکی دارد. «باتان» یا «بوتون» به معنای «قوم و ملت و فوج و قبیله» است که در ترکی‌باستان به کار رفته و به زبان فارسی نیز رسوخ کرده است. «اکباتان» یا «اکبوتون» به معنی «مردم سرافراز و سلحشور» است که در متون کهن ترکی‌باستان به کار برده شده است.

ثانیاً اگر ما بخواهیم کلمات و جملات و عبارات و پاره‌های نظام و نشر ترکی‌سومری را که در الواح سومری موجود است اساس قرار بدھیم، باید بگوییم که ادبیات مکتوب ترکی در اکباتان و سویهای آن پیشینه‌ای ۷۲۰۰ ساله دارد و هیچ ادبیاتی آثار مکتوبش به این قدمت و پیشینه نخواهد بود. شما می‌دانید که کهن‌ترین نسخه‌ای که به زبان اوستایی موجود است مربوط می‌شود به قرن ۱۵ میلادی. اما کهترین الواحی که‌لان در دانشگاه‌های دنیا از سوی سومر شناسان و ترک شناسان و ترکی پژوهان بررسی می‌شود مربوط ۷۲۰۰ سال پیش است و این آثار در غرب و جنوب غربی ایران یافت شده است. گذشته از «ترکی سومری»، نیم زبانها و گویشها و زبان‌های التصاقی متعددی نیز در منطقه موجود بوده است. من به خاطر دارم در سال ۱۳۷۲ در «کنگره کتبه و متون» که در شیراز برگزار شد کتبه‌ای به اسما «کتبه دینقر» - که «دینقر» در ترکی سومری به خدا اطلاق می‌شده و در ترکی ما به صورت «تنگری»، «تانگری»، «تازری» و «تاری» در آمده است - معرفی شد که در استان همدان یافت

دانشگاهها و رسانه‌ها آزاد و بلامانع است (اصل ۱۵ قانون اساسی). این مطلب جزو اصول مصرحه‌ی قانون اساسی است و باید اجرا شود و برای دلخوش کردن من و شما وضع نشده است. این اصل ناظر بر این است که مثلاً فیزیک، شیمی یا زبان انگلیسی یا هر درس دیگری را از طریق زبان محلی می‌توان آموخت. «زبان رسمی» خود درسی همانند هر زبان دیگر است که در کتاب آن باید به همه آموخته شود.

دولت برای تأسیس فرهنگستان زبان ترکی اهتمام ورزد

با توجه به ضرورت یکسان سازی در کتابت زبان ترکی در ایران، جنبه‌عالی چه اموری را در این راستا پیشنهاد می‌فرمایید؟

بینید یک موقع است که وجود افترا در «ساختار جمله‌بندي زبان» است، در اینجا بازشناسی، این نوع وجه افترا را وجه افترا سازه‌شناسی نمی‌شناسند یا وجه افترا‌آوایی و فونولوژیک نمی‌دانند. ما در کلیه‌ی لهجه‌ها و دیالکت‌های زبان ترکی موجود در ایران، با چنین موضوع زبان‌شناختی مواجه نیستیم. یعنی مثلاً الان شما ترک همدان با من ترک تبریز راحت نشسته‌اید و ترکی صحبت می‌کنید و صد درصد حرفه‌ای هم‌دیگر را می‌فهمیم. و صرفاً وجود افتراقی که وجود دارد، یکی در «الحن» است، یعنی لحن شما با لحن من مثلاً تفاوت دارد و دیگری در تلفظ برخی آواها است، یعنی واک‌ها و آواک‌هایی که در تکواز من و شما به کار می‌بریم، ممکن است اندکی متفاوت باشد که این تفاوت امری کاملاً طبیعی و مربوط است به شرایط اقلیمی و برخورد با اقوام مختلف. وجه افترا دیگری که ممکن است موجود باشد، در «مورفو‌لوزی» است یعنی در مورفه‌ای شیوه‌ی تکلم که این هم طبیعی است. ضمناً برخی الفاظ ممکن است در گویش ترکی همدان موجود باشد که در گویش تبریز نیست (که این‌گونه کلمات احتمالاً بیشتر از صد کلمه نیست) و یا در معنای غیر آنچه در گویش تبریز به کار می‌رود، به کارروز. اینها یک چیز بسیار طبیعی است و در همه‌ی زبانها وجود دارد. به نظر من، با توجه به یکسان سازی زبان معیار که هم اکنون در میان ترکی پژوهان ایران در تهران و تبریز مطرح است، انشاء... همگرایی میان ترکان ایران هر چه بیشتر خواهد شد. توقع ما این است که فرهنگستان زبان ترکی از طریق قوه‌ی مجریه تأسیس شود. متأسفانه تاکنون این امر حاصل نشده است و همه‌ی ترکی پژوهان بصورت آزاد فعالیت کرده‌اند. با اینهمه، با توجه به احترامی که در میان ما پیش کسوتان و دانشمندان مان موجود است، امید است که تفاهم موجود به یکسان سازی زبان معیار و به اصطلاح «نگارش معیار» و «املاء معیار» در میان همه ترکهای

لهجه‌ی ترکی آذربایجانی صحبت می‌کند. لذا اطلاع عنوان «ترکی همدان» «ترکی تبریزی» و «ترکی اردبیل» درست نیست و برخلاف ضوابط زبانشناسی است. بلکه می‌توان گفت: «شیوه‌ی ترکی همدان، «شیوه‌ی ترکی مراغه. و «شیوه‌ی ترکی همدان، یک «شیوه‌ی مستقل است که دارای گویشهای مختلفی است مثل: گویش بهار، گویش کبودراهنگ، گویش زن و ...

ترکی ایرانی، دارای دیالکتها و شیوه‌های متعددی است که در «دیالکتولوژی» و در «زبانشناسی قومی» مورد بررسی قرار می‌گیرد. «زبانشناسی قومی» ناظر است به بررسی زبانها و نیم زبانها و گویشهایی که آثار مکتب از آنها بر جا نمانده است. مثلاً فارسی راگر مثال بزنیم در گویشهای سمنانی، شهمیرزادی، گیلکی، طالشی، تاتی و ... از آن آثار مکتوب تاریخی خلق نشده است. «زبان شناسی قومی» ناظر به بررسی این گویشهای است. اما ترکی چنین نیست. ترکی یک زبان وسیعی است که با دریابی از نظم و نثر، چه پیش از اسلام و چه بعد از اسلام، با آن مواجه هستیم. اما اگر این دیالکتها را کوچک و کوچک‌تر بکنیم، مثلاً بگوییم: «شیوه‌ی همدان» چنین بر می‌آید که فقط برخی از آثار بدبیع فولکلوریک به این گویش و شیوه خلق شده است. دشمن پیوسته در رژیم آریامهری هدفش این بوده که با تقسیم و جزء جزء کردن شیوه‌ها و عمدۀ کردن لهجه‌ها و دیالکتها محلی ترکی، آن را «خرده فرهنگ» بداند و به اصطلاح، موضوع بحث «زبانشناسی قومی» بکند. اینست که من معتقد به ابداع اصطلاحاتی نظری ترکی همدان و ترکی تبریز و ... نیستم. ما یک شاخه بیشتر ترکی ایرانی نداریم. مثل فارسی ایرانی که مقسم به شیوه‌های متعددی است، ترکی ایرانی هم به شیوه‌ها و گویشهای مختلف و گوناگونی تقسیم شده است.

آقای دکتر، اصول ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی راجع به حقوق اقوام مختلف ایرانی است. به نظر جنبه‌عالی اجرای اصول چه مقتضیات و موانعی در برابر خود داشته است؟

اولاً می‌دانید که ما اول ایرانی هستیم و مسلمان. در ایران ۲ زبان عملده وجود دارد: یکی زبان ترکی و دیگری زبان فارسی که زبان رسمی است. «زبان رسمی» تعریف حقوقی دارد. زبان رسمی آن است که استاد و مکاتبات و کتابهای «رسمی» به آن زبان نوشته می‌شود. لذا دیگر ضرورت و اجباری وجود ندارد که یک دانشجو و دانش آموز ترک زبان، مثلاً فیزیک و شیمی را هم به زبان رسمی بخواند. در قانون اساسی ما چنین بحثی مطرح نشده است، قانون اساسی نگفته است که «زبان ملّی» ایرانیان فارسی است، بلکه گفته «زبان رسمی» ایرانیان فارسی است. و به دنبال آن، بالافاصله تأکید کرده است که استفاده از زبانهای غیر فارسی قومی در مدارس و

دنبال این باشد که به لحاظ کدام مستمسک زبانشناسی، کدام مستمسک تاریخی، کدام مستمسک متن‌شناسی و کدام مستمسک جغرافیایی سخن را می‌پذیرد یا می‌گوید.

چه توصیه‌ای برای جوانان ترکی زبان استان همدان دارید؟

بنظر من جوانان ترک زبان استان همدان در ایران، محرومترین ترکان ایران هستند که از هرگونه نزدیک شدن به آثار ادبی ترکی دورنگه داشته شده‌اند. ماقنده‌ی پیش از اوایل انقلاب در کتابخانه‌ی عمومی همدان ۲ نسخه بسیار با ارزش گرانقداری از مجموعه‌های فولکلوریک و کتابی به اسم «المقادص» که فرهنگ ترکی به فارسی بود، کشف کردیم که مسئلان خود کتابخانه از وجود آنها خبر نداشتند. من توصیه ام به جوانان فرهیخته‌ی ترک استان همدان اینست که رشته‌های پیوند خود را با حرکت‌های فرهنگی جوانان ترکی زبان مناطق دیگر کشورمان محکمتر سازند و به این خیزش عظیم فرهنگی که در سایه استقرار نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران پیدا شده است کمک برسانند. زانو بزنند و آثاری را که اجداد و نیاکنانمان به زبان ترکی خلق و ابداع کرده‌اند بازآموزی کنند، بازنویسی نمایند، منتشر سازند و تنها از همین راه است که می‌توانند به احیاء و گسترش زبان ترکی کمک برسانند.

آقای دکتر هفته نامه «سینما» یک صفحه را به ترکی اختصاص داده است. نظرتان راجع به این امر و کلاً راجع به اینکه «سینما» چگونه می‌تواند در این راه مؤثر باشد بیان فرمائید؟

صرف نظر از جناح‌بندیهای سیاسی، باید عرض کنم که کار بسیار زیبایی است. بنداین صفحه را با اشتیا می‌خواندم. انشاء... که پریارتر شود و به این حرکت عظیم فرهنگی کمک کند. سعی کنید در دو زمینه‌ی اصلی نیز کار کنید. در این صفحه یکی گردآوری فولکلور و ادبیات شفاهی ترکی در همدان و اطراف آن است اعم از داستانها، افسانه‌ها و میت‌ها - که داخل در بحث میتولژی است - ضرب المثل‌ها، ترانه‌های عامیانه، لطیفه‌ها، بایاتی‌ها، قوشمه‌ها، اشعار عاشقی و نمونه‌های دیگر فولکلور که ستونی را در این صفحه به آن اختصاص دهد. ستون دیگر را من توصیه می‌کنم که به آثار ادبیات مکتوب ترکی و تاریخ ادبیات ترکی ایرانی با تکیه بر آثاری که در استان همدان خلق شده است اختصاص دهد. بنده دیدم در این شماره یک سروده الهی از یونس امره آورده بودید که به نظر برخی از محققان تاریخ ادبیات ترکی، یونس امره اصالتاً از استان همدان بوده است بعداً به خوی رفت و نزد بابافرج خویی تلمذ کرده و سپس به آناطولی رفته و در شرکشور ترکیه امروزی سکنی گزیده

ایران بیان‌جامد.

توجه و عنایت همه ترکهای ایران به ضوابط و معیارهایی که از سوی علمای دانشمندان و ترکی پژوهان ارائه می‌شود، امری بسیار مهم و ضروری است. در سالهای اخیر برادران قشقایی به این امر مقید بوده‌اند و اشاءاً طوری بشود که آنچه ترکها در همدان به زبان ترکی می‌نویسند به راحتی در تبریز یا شیراز وغیره خوانده شود. شمامی دانید که در بیش از ۷۰ سال اخیر، مثلاً دیوان فضولی در قاهره چاپ می‌شد، در غازان (پایتحت جمهوری تاتارستان) و یا در دهلی و یا تبریز خوانده می‌شد.

در مورد آذربایجان و حدود فرهنگی و جغرافیایی آن اگر مطالعه بفرمایید ممتنون خواهیم شد.

از دیرباز شوونیست‌های آریامهری با وضع معانی مجعلول برای کلمه آذربایجان می‌خواستند حقایق تاریخی را تحریف کنند. اطلاع دارید که لفظ «آذر» یک کلمه ترکی است و از ۲ جزء تشکیل گردیده است: «آز» که نام همان قبیله است که قبلًا ذکر شده و «آر» به معنای جوانمرد و سرباز است. «آذر = آزر» به بدنه‌ی دولت و حکومت باستانی ترکان اطلا می‌شده است که همه از جوانان و رزمندگان و جنگندگان تشکیل می‌شده است. اما در رژیم پهلوی سعی می‌شد که لفظ «آذر» ترکی را با کلمه «آدره» و «آتره» اوستایی که به معنای آتش است و به ۳ صورت «آدر» و «آدر» و «آتش» - که بعدها «آدر» و «آذر» و «آتش» شده-ربط بدهند در حالی که هیچگونه پیوندی میان آنها وجود ندارد. البته زبان اوستایی خود یک زبان التصاقی است و ۷۰٪ از مخزن واژگان اوستایی، ترکی است که برای شرح این موضوع فرصت و مجالی دیگر لازم است.

آنچه که متنون کلاسیک تاریخی ترکی و عربی و فارسی در اختیار ما می‌گذارد، آن است که روزگاری آذربایجان از دربند شروع شده و تا کرکوک ادامه داشته است. در کتابهای کلاسیک جغرافیایی مثلًا در کتاب «حدودالعالی» که ظاهرا در سال ۴۴۷ قمری تألیف شده، در تعیین حدود آذربایجان، از در بند تا هگمتانه را در نظر می‌گیرند. در «مروج‌الذهب» که به زبان عربی است پایین تر از هگمتانه را و سوی‌های جنوبی هگمتانه را هم داخل مرزهای جغرافیایی آذربایجان می‌دانند. اما آنچه من برای جوان‌امروزی، جوان ترکی زبان ایرانی که توجه به امر بازگشت به خویشتن دارد، می‌گوییم اینست که مسائل را بسیار علمی بسنجد و زاویه‌ی دیدش آکادمیک باشد. نگرش یک‌دانشجو نسبتی با نگرش عامیانه ندارد. دانشجو باید دنبال رفرننس باشد،

مود قارداش و نامرد قارداش، هفت پسر پادشاه، دختر شاه سمرقند، کچل و ماجراهای متعدد او، قصه‌های شاه عباس، قصه‌های رویاه و غیره را اول بار از مادرم و شاید هم فقط از مادرم شنیدم. او از قدرت خلاقه‌ای در قصه سرایی و موزون سازی برخی پاره‌های آن برخوردار بود. مادر او یعنی مادر بزرگ من، شکر نه نیز سینه پر قصه‌ای داشت. من شکر نه را به ناغیل گفتن می‌شناختم و نه چیز دیگر. شکر نه و قتنی قصه می‌گفت، همه ساكت، مست و مبهوت می‌شدیم. او طوری افسانه می‌گفت که انگار آنها را حفظ کرده است، کلمات و جملات را با اژست‌های ادبی ادا می‌کرد و هیچ‌گاه‌هم دیگر گوئنه نمی‌شد.

نخستین کتاب‌هایی که در دوره کودکی با آن آشنا شدید، چه نام داشت و چه تأثیری روی شما گذاشت؟

من تا بتوانم آنچه را که به فارسی می‌خوانم، بفهمم چهارده سالم شد. زبان فارسی، برای من، خانواده‌ام و محله‌ام و شهرم تحمیلی و زورکی بود. ما هیچ کدام عواطف و احساسات خود را به این زبان بیان نمی‌کردیم. فارسی برای ما صدای تازیانه و صدای ترکه‌های معلم و نظام بود. گرچه من شاید نخوردم، اما همیشه ترس آن را در دل داشتم.

من متولد ۱۳۲۴ هستم و از سال ۱۳۳۱ به مدرسه رفته‌ام، اما خواندن کتاب و فهمیدن آن به زبان فارسی، شاید از سال ۱۳۳۹ و بطور قطع از سال ۱۳۴۰ شروع شد. سیاست ترکی سیزی، شیرینی سالهای کودکی را از من بازستاند. خواندن کتاب ترکی امکان نداشت و ممنوع بود. شاه دستور داده بود کتابهای ترکی را در میدان ساعت بسوزاند و مردم از داشتن کتاب ترکی محروم بودند و می‌ترسیدند. بچه‌های خود را هم با آن زبان آشنا نمی‌کردند. من که به فارسی تحصیل می‌کردم، خواندن کتاب فارسی برایم هم سخت بود و هم چیزی عجیب و غریب و ... من دوران معصومیت کودکی از دست هشته خود را از شانزده سالگی به بعد تکرار و تجربه کردم. ولع عجیبی به خواندن کتاب یافتم. در تبریز شایع است که من، همه کتابهای کتابخانه عمومی تربیت را خوانده‌ام. تمام تابستان را با کارمندان وارد کتابخانه می‌شدم و با آن‌ها خارج می‌شدم. خیلی‌ها من را «محقق» و بعضی‌ها «شاعر» خطاب می‌کردند و اسم واقعی ام رانمی‌دانستند. در ایام سال نیز هر روز از مدرسه به کتابخانه می‌رفتم. ساعت‌هایم را تقسیم کرده بودم، و به طور موضوعی : داستان، دیوان، فلسفه، تاریخ و ... می‌خواندم. خیلی زود خودمن هم در خانه، کتابخانه راه انداختم و قفسه ساختم و شماره ثبت ورده‌بندی و ...

در آنجا توفان به پاکرده‌است و در همانجا مدفون است. در آنجا توفان به پاکرده‌است و در همانجا مدفون است. حالا انشاء... که وزارت علوم به این شناخت و باور بر سد که باید به فرهنگهای موجود در کشور اهمیت داد و اعتنای کرد و تدریس زبان و ادبیات ترکی را در مقاطعه لیسانس و فو لیسانس و مقاطعه بالاتر بگنجاند. البته تا مسئولان به این طرز تفکر بر سند، من توصیه‌ام به جوانان و دانشجویان ترک زبان دانشگاه بوعلى سینا این است که سعی کنند ۲ واحد زبان و ادبیات ترکی را که در سال ۱۳۶۹ به اضلاع شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم رسیده است، حتی بصورت فویرنامه و با نظرارت امور فرهنگی فو برنامه دانشگاه بگذرانند. بنده از همین جا به مسئولان دانشگاه بوعلى سینا توصیه می‌کنم که به این مسئله بها بدهند و دانشجویان را که آستینها را بالا زنده‌اند و با عشق و انگیزه در این راه می‌کوشند از خود طرد نکنند. مسئول و مدیری که به دانشجویی در برابر مطالبات فرهنگی او «نه» می‌گوید، نزد من فاقد احترام است. مسئولان باید به ارزش‌های انقلاب اسلامی توجه کنند. اکنون دفاع از کیان زبان و ادبیات ترکی اسلامی در جمهوری اسلامی یک ارزش است، یک ارزش اسلامی - انقلابی است که ریشه در باورهای ما و عواطف و احساسات جوانان و ترک‌زبانهای ایران اسلامی ما دارد.

با تشکر که وقت خود را در اختیار ما قرار دادید.

گفتگو با تاریخ

در کودکی چگونه با مثل‌ها و افسانه‌آشنا شدید؟ چه کسانی برای شما مثل و افسانه‌روایت می‌کردند و چه ویژگی‌هایی داشتند.

مادرم شاعر بود. پیوسته موزون و مقفلای سخن می‌گفت و قادر بود با تکیه بر ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موسیقایی زبان ترکی، هر صحبتی را به شعر تبدیل کند. بی‌گمان در سال‌های کودکی من، لالایی و نازل‌اماهای ریتم دار و آهنگین ایشان، در شکل گیری توان شاعری، در من کارگر افتاده است. مادرم سینه پر درد و غمی داشت. سخنانش پیوسته با آه توام بود. آه‌های مادرم از اعمما قلبیش بیرون آمد. مادرم گاه و بی‌گاه و شاید تمام شیوه‌ای زمستان، سر کرسی برایم ناغیل می‌گفت. از ناردان خاتون، ملک محمد،

مادربرگ‌ها نیز در انجام آن شرکت می‌کردند. شیوه‌های ثبت و سینه سپاری این افسانه و این فرهنگ چگونه بوده؟ آیا، جامعه روستایی و یا شهری، آدمهای خاصی را برای این کارها گزینش می‌کرده و پرورش می‌داده، یا اینکه آدمها خود استعداد نشان می‌دادند و آنچه پیرامونشان بود به سینه‌می‌سپردن و بار دیگر به دیگران منتقل می‌کردند.

در اوان کودکی و نوجوانی من، افرادی به قصه سرایی و سینه سپاری میان مردم معروف شده بودند. مانند فرخ رضوی آذر که من اغلب قصه‌ها، افسانه‌ها و اسطوره‌هایی را که در کتابهای قصه‌های رویاه، قصه‌های کچل و چیل مایدان و قارآت چاپ کردم، از او ضبط کرده‌ام و یا روایت او را روایت اصلی قرار داده‌ام. البته بسیاری از مادرها فاقد مهارت قصه‌گویی بودند و نمی‌توان این مهارت را گسترش یافته به شمار آورد. مادر من دارای چنین مهارتی بود و آن را از مادرش به ارث داشت.

شما سالها به بررسی و تحلیل ادبیات شفاهی آذربایجان سرگرم بوده‌اید. به طور کلی ویژگی‌های ادبیات شفاهی آذربایجان که به کودکان اختصاص داشت (مثل‌ها، لالایی‌ها، ترانه‌های کودکانه و افسانه‌ها) در چیست و در مقام سنجش چه تفاوت‌هایی با همین گونه‌ها در زبان فارسی دارد؟

حجم بسیار وسیع و غیر قابل مشابه در فارسی، از جنبه پیوستگی و موزون‌وسیقایی بودن زبان ترکی. متنور و منظوم بودن اغلب آنها.

گسترش وسیع در شهر و روستا و تبدیل شدن به یک زنجیره فرهنگی. گرفتن قوت و الهام از حیات عشاگری وجود تابلوهای طبیعی فراوان در آنها. داشتن نشانه‌های بارز اساطیری ترکی ایرانی. نظر متن بسیار مشهور: اوش او دوم، ها! اوش او دوم ...

در کودکی در مراسم عاشقی‌ها شرکت می‌کردید؟ اگر پاسخ مثبت است، از نگاه یک کودک، عاشقی‌ها را چگونه می‌دیدید؟ عاشق‌ها مراسم خاص خود نداشتند. عاشق پیوسته جزو زندگی مردم بود و اکنون نیز چنین است. در آذربایجان، هر خانواده‌ای در مراسم شادی و سرور خود، نظیر ازدواج، خته سوران و جز آن عاشق به منزل و مجلسی دعوت می‌کند و قهوه‌خانه‌های خاصی هم برای شنیدن نقالی‌ها و اشعار عاشقی وجود دارد که هر

در دوره کودکی شما، نفوذ ادبیات شفاهی در بین مردم تا چه میزان بود و رشد ادبیات مکتوب در چه اندازه‌ای بود؟ در دوران ما، به جهت ترکی سنتیزی بی‌امان، نسلی که من متعلق به او هستم، بالادبیات مکتوب بویشه با متون ادبی ترکی ساخت بیگانه بود. اما ادبیات شفاهی در میان مردم نفوذ کران ناپذیری داشت: افسانه‌ها و قصه‌ها، ترانه‌ها، ضرب المثل‌ها، چیستان‌هاو ... این است که ما روشنگران اول از همه، پس از نیمچه بیداری که به دست آورده‌یم به آموزش و شیفتگی و گردآوری مواد ادبیات شفاهی ترکی روی آورديم. موسيقى عاميانه گسترش و نفوذ عجبي يافت و مردم به زبان موسيقى سخن گفتن آغاز کردند.

قصه گویی و بازی‌های بومی سرگرمی اصلی مردم، به ویژه جوانان بود. تغريبه رواج داشت و چون در مبارزه با رژیم شاه از ظرفیت‌ها و ابعاد سیاسی برخوردار بود. روز به روز توسعه یافت. ترانه‌های بومی، در مجالس جشن و سرور مردم خوانده می‌شد.

افسانه‌ها و متن‌های کودکان بیشتر از زبان چه کسانی روایت می‌شده است؟ برای مثال، اگر این نقش بیشتر بر عهده مادر بزرگ‌ها بود، سبب آن در چیست؟

به نظر من گونه بندی مواد قصه گونه ادبیات شفاهی آذربایجان به شرح زیر است: ۱. اسطوره (Myth) که ناشی از رخدادها و حوادث طبیعی است و قهرمان آن پیوسته از نیروی خارالعاده و فرابشری برخوردار بوده و در تبیین و توجیه حوادث طبیعی خلق شده است و مادران و مادر بزرگ‌ها برای انتقال جهان بینی نسبت به طبیعت و بیان اسرار پدیده‌های خلقت روایت می‌کردند.

۲. افسانه (Legend) که ناشی از رخدادها و حوادث اجتماعی است و قهرمان آن از میان مردم عادی برگردیده‌می‌شود و در تبیین و توجیه و تعلیل اتفاقات اجتماعی ساخته شده است و مادران و مادر بزرگ‌ها برای انتقال جهان بینی سیاسی، اجتماعی و اخلاقی در تحلیل رخدادهای اجتماعی نظری حکومت‌ها، جشن‌ها و نهضت‌ها، روایت می‌کردند.

۳. قصه که بیشتر برای تقویت حافظه و سرگرم ساختن کودکان ساخته شده است و متن نوعی از قصه است، همان گونه که تمثیل (Fable) نیز گونه‌ای از قصه به شمار می‌رود.

در اطراف من وظیفه نقل اسطوره، افسانه، قصه (با انواع مختلف آن) بر عهده مادر بزرگ‌ها نبود. این، خود مادران بودند که وظیفه اصلی بر عهده داشتند و گاهی

کسی، هر وقت می تواند به آن جایگاه برود.

من، چون در شهر و در یک خانواده شهری و روشنفکر بزرگ شده‌ام، در دوران کودکی به اجبار با نمادهای مدرن شهری انس گرفتم. شاید از دوران دانشجویی به این سو، از سال ۱۳۴۴ به بعد، میل و رغبت به شناختن عاشق پیدا کردم و بعدها فهمیدم که عاشق جزو زندگی مردم ما، بینوایان شهر و روستا است. عاشق، همان گونه که در دوران بسیار دور در میان ترکان نقش کاهن را داشت، حتی با گیاهان شفابخش به درمان دردها می‌پرداخت و طبیب و حکیم هم بود، در دوران نوین نیز کم و بیش نوعی نقش مردم‌داری را بازی می‌کند و در سده‌های میانه لقب دده که یک مقام عرفانی برای عارفان و اصل بالله است، اخذ کرده بود. عاشق از جنبه‌ی این فضیلت‌ها پیوسته مورد احترام‌ایل بوده و هست.

قصه گویان حرفه‌ای در آذربایجان به چند دسته بخش می‌شوند، ویژگی هر کدام چیست؟

ما، در آذربایجان نقالی به شیوه فارسی زبانان نداریم. عاشق، نقال و قصه گو هم، است. اما فقط نقال نیست. البته در متون سده‌های میانه اشاره‌هایی به نقالی‌های مشابه فارسی در میان ترکان شده است، ولی همه‌ی آن نقالان نوعی عاشق بوده‌اند و به چندین هتر آراسته. گروه‌ها و افراد قصه گوی حرفه‌ای پیوسته یافته می‌شوند که جمعی را دور خود گردآورند و قصه بگویند (نقالی کنند). اما مردم به آنان در سطح بسیار نازل‌هنری و پایین‌تر از عاشق‌ها نگاه می‌کنند.

قره باع مسئله جهان اسلام است

استاد به عنوان اولین سؤال بفرمایید که چه عاملی سبب شد که در فروردین ۱۳۱۰ به جمهوری آذربایجان سفر کنید؟

از سوی آکادمی علوم جمهوری آذربایجان برای شرح و تفسیر سه نظریه علمی به‌آنجا دعوت شده بودم. نظریه نخست نفی وجود زبان موهوم آذری بود و اثبات انتساب کتاب «قارامجموعه» به شیخ صفوی الدین اردبیلی که در جمع اساتید و زبان شناسان آکادمی مطرح گردید. بر اساس یافته‌های نوین زبان‌شناسی، توانستم به اثبات برسانم که در طول تاریخ، زبانی موسوم به آذری و هم ریشه با فارسی وجود نداشته است و چنین مردمی در تاریخ ظهور نکرده‌اند و لفظ آذر منسوب به ترکان آذ می‌باشد و منظور از آذریه که در کتب تاریخ و چغرافیا آمده، زبان ترکی آذان است. نظریه دوم اثبات گیلکی بودن ۱۷ بیت منسوب به شیخ صفوی الدین بود که کسری آنها را جزو استناد زبان موهوم آذری قلمداد کرده است و نظریه سوم کشف دیوان بایک قوشچو اوغلو شاعر قرن ۸ هجری آذربایجان است.

نظر شما پیرامون آینده مسئله قره باع چیست؟

به نظر اینجانب حاکمیت فعلی جمهوری آذربایجان نخواهد توانست مسئله قره باع را با سیاست فعلی خود حل نماید. زیرا که مسئله قره باع یک مسئله قومی و بومی نیست، قره باع مسئله جهان اسلام است و همه کشورهای اسلامی باید در این مسئله حساسیت از خود نشان بدهند. جای تاسف است که رئیس کنفرانس اسلامی در کنفرانس مربوطه حساسیتی نشان نداد و توجه و اعتنای جهان اسلام را جلب نکرد آیا ما با جمهوری آذربایجان مسئله امنیتی داریم؟

اگر چنین مسئله‌ای وجود داشته باشد، بی گمان مقطوعی و گذرا و در برخورد با برخی گروهها و جناحها و یا حاکمیتها است. ما با شش هفت میلیون شیعه صافی ضمیر و مظلوم، جز مسئله مودت و برابری و دینی و همیاری نمی‌توانیم مسئله دیگری داشته باشیم. اما با دارالکفر مسئله امنیتی ما پیوسته پایدار و گاه پنهان است.

لطفاً نظرتان را از دارالکفر واضح تر بیان کنید

منظور از دارالکفر کلیه کوشندگان جهان استکبار و توطئه‌چینان و دشمنان

من امیدوارم که وزارت امور خارجه ما بدون تأثیر پذیری از داشناک‌ها و پان‌ایرانیست‌ها و با اخذ قوت و الهام از هدایت‌های پیامبر گونه رهبر معظم انقلاب در سیاست خود در موضوع قره‌باغ تجدید نظر کند و با دگرگونی نگرش خویشتن به مسئله، به میانجی‌گری واقعی پردازد و در برداشت‌های خود از مسئله مورد مناقشه از طرف ارمی تأثیر نپذیرد. بسیار جای تأسف است که اگر دیسیسه گران دارالکفر بتوانند در سیاست خارجی دارالایمان جمهوری اسلامی ایران تأثیر مخرب بر جای نهند.

به نظر شما پان‌ایرانیست‌ها در این مسئله نقشی دارند؟

پان‌ایرانیست‌ها دشمنان اصلی اسلام و گسترش معارف اسلامی هستند. آنان دل درگرو دلبر غربی دارند و با داشناک‌ها لاس می‌زنند و به خیال احیاء فرهنگ موهوم پیش از اسلام هخامنشی و سasanی می‌باشند امروزه یافته‌های نوین تاریخی اثبات کرده‌است که هخامنشیان خود ایرانی‌الاصل نبوده‌اند و از نژاد اسلام بوده‌اند و قرنهای بر مردم این سرزمین مصیبت زده حکومت رانده‌اند. از این رو، پان‌ایرانیست‌ها روس هاو ارمنه‌ها را خویشاوند خود به شمار می‌آورند و از اسلام و غیرتمدنان مسلمان خصوصات رکان و اعراب دل آزرده هستند. مطمئناً هیچگاه خوشنان نمی‌آید که مسئله قره‌باغ به عنوان مسئله جهان اسلام مطرح شود.

نظرتان در مورد حاکمیت موجود در آذربایجان چیست؟

به نظر این جانب حاکمیت موجود در جمهوری آذربایجان بر اساس آمال و آرمان‌های اسلامی بین‌ایران شهر و رosta در آن جمهوری حرکت نمی‌کند. جلب حس دوستی و مودت جمهوری اسلامی ایران در سر لوحه سیاست‌های هر دولتی که در جمهوری آذربایجان بر سر حاکمیت برسد، باید باشد. منطقه قره‌باغ و مردم مظلوم آن سامان در واقع فدای سیاست‌های نابخردانه حاکمان آنجا شده‌اند، در اجرای تصمیمات نسنجیده و نابهنجار خویش اصرار می‌ورزند. اگر تهران و باکو دست به دست هم بدeneند، هم به لحاظ فرهنگی و هم به جهت سیاسی، شاید نقشه جغرافیا در منطقه تغییر پیدا کند. این جدایی تجربی تلحی است، که در تاریخ بارها نیاکان ما دچار آن شده‌اند و از دارالکفر ضربه دیده‌اند.

وظیفه ما دانشجویان در قبال مسئله قره‌باغ چیست؟

به نظر این جانب، وظیفه دینی و ملی و سیاسی شما جوانان پاکدل آذربایجانی روشنگری است. بدین معنا که با توجه به اینکه با تسلط به فرهنگ و زبان ترکی آذربایجانی و با تعمق در ریشه‌های تاریخی مسئله به آگاهی‌های نسبی دست یافته ایدهم مسئولان سیاست‌گذار جمهوری اسلامی ایران و هم

جمهوری اسلامی ایران است که قلعه سالاران آنان با حیل و دسایس گوناگون سعی می‌کنند این مسئله اصلی جهان اسلام در منطقه را لوٹ کنند. جمهوری خود ساخته ارمنستان جزوی از دارالکفر به شمار می‌رود که مسئله امنیتی ما با آن گرچه پنهان است، اما پایداری ماند و در دراز مدت اثر سویی به عظمت و کیان نظام مقدس ما خواهد گذاشت. اگر امروز داشناک‌ها با سیاسی‌بازی و حیله‌های خود سعی می‌کنند توجه برخی از مسئولان غافل ما را به سوی خود جلب کنند، در باطن به تمھید حیله‌ای گستره برای مبارزه با‌السلام و معارف قرآن می‌پردازند. کسانی که مثلاً در شهر شوش مسجد چهل ستون معروف تاریخی را تبدیل به موژه آثار تریبونی کرده‌اند. در آرزوی گسترش این نیت پلیده نقاط دیگر دارالایمان نیز هستند. نقشه‌های ارمنستان بزرگ که اخیراً حتی در جمهوری اسلامی ایران چاپ شده و دست به دست می‌گردد نشانه‌ای از این دیسیسه موزیانه داشناک‌ها می‌باشد. خیال واهی ارمنستان بزرگ داشناک‌ها را به هر جنایتی علیه مسلمین وا می‌دارد.

دولت ارمنستان چه زمانی تشکیل شده است؟

در طول تاریخ دولتی به نام ارمنستان وجود نداشته است و هیچگاه ارمنه‌انتوانسته‌اند حکومتی در سرزمینی که جزء لاینفک ایران بوده است تشکیل دهند. و در متون ادبی ما نیز نظری آثار نظامی گنجوی، این مسئله به روشنی مشهود است. در سال ۱۹۲۳ با ضمیمه کردن بخش وسیعی از خاک آذربایجان، کمیته مرکزی حزب کمونیست توانت جمهوری سوسیالیستی ارمنستان تشکیل دهد که حدود یک‌میلیون سکنه داشت و نیمی از آنان مسلمان آذربایجانی بودند، این دولت خود خوانده‌در سالهای اخیر تحت حمایت روسها در منطقه به شرارت دست زده است و به نظر می‌رسد که غده سلطانی جدیدی برای جهان اسلام تدارک دیده‌می‌شود. به نظر این جانب بر اساس عهدنامه ترکمانچای باید این اراضی به جمهوری اسلامی ایران ملحق شود زیرا که مدت تحت قیومیت بودن اراضی طبق آن عهدنامه، گذشته است. اگر جمهوری آذربایجان در تشکیل دولت و سلسه حکومتی ریشه تاریخی دارد و طبق موازین سیاسی باید استقلال آنرا به رسمیت شناخت. جمهوری خود خوانده‌ارمنستان، فاقد هر گونه وجاهت حقوقی می‌باشد. و بی جهت نیست که مردم و اهالی جمهوری آذربایجان آنجا را یعنی جمهوری ارمنستان را «آذربایجان شمال غربی» می‌نامند و به نظر این جانب بر اساس موازین حقوقی سیاسی باید هرچه زودتر به دامان میهن برگردد.

به نظر شما میانجیگری ایران در مسئله قره‌باغ چه نقشی خواهد داشت؟

شما میدانید که در پانزده هفته نمی توان دانشجو را با همه ظرائف و دقائیق تاریخ زبان و ادبیات ترکی با آن پیشینه گرانستگ آشنا ساخت. یک دوره تدریس چهار پنج ساله لازم است که بتوان این گستره را در سطح جوانان علاقمند نمایش داد. اما در این کلاس تلاش ما اجرای مصوبه وزارت فرهنگ و آموزش عالی بوده که سرفصل های درس را مشخص کرده است. من در سطح یک توanstم کلیه سرفصل ها را تشریح و تدریس کنم. اولاً دانشجو را با امهات کتب ادبی دوره اسلامی ترکی ایران نظیر قوتادغوبیلیع(قرن ۴ هجری)، عتبه الحقا یق (قرن ۶ هجری)، کتاب دده قورقود (قرن ۵ هجری)، دیوان حکمت(قرن ۶ هجری) آثار ترکی مولوی (قرن ۷ هجری) و جز آن آشنا کنم و یک دوره کامل صرف (مورفولوژی) زبان ترکی را تدریس نمایم که بیشترین هدف ناظر بر تشخیص ریشه های لغات و رایتمولوژی واژه های ترکی بود. اینک دانشجو قادر است اسماء، ضمایر و افعال را بدرستی صرف کند و اعضای جمله ای را که می گوید و می نویسد تشخیص دهد. استقبال دانشجویان بسب محرومیتی که در برخورداری از دقائیق فرهنگی بومی خود کشیده اند کم نظر بود. از سوی دیگر از آنجا که مطالب درسی را مبتنی بر یافته های نوین ترکی پژوهی در کلاس تدریس می کردم، برای دانشجویان تیزهوش دانشگاه صنعتی جاذبه علمی والائی داشت. در مجموع من از اجرای این مصوبه در نیمسال جاری راضی هستم.

آیا شما در صورت رسمی بودن کلاسها در سالهای آینده با دانشگاه صنعتی همکاری خواهید نمود؟

من اکنون از سوی چند دانشگاه و دانشکده دعوت شده ام که این درس را تدریس کنم. در میان آنها برای دانشگاه صنعتی اصفهان بیشتر بها میدهم. چه مسئولان نیک آن دیش و خیرخواه این دانشگاه که اغلب با ترکی آشنا نیستند، بسیار صمیمانه و با نیت خیر بامسأله برخورد کردند. اینان نشان دادند که در رفع مشکلات روحی دانشجویان ساعی تر هستند. شاید هم از این روست که تنش های دانشجویان در دانشگاه های دیگر کمتر در این دانشگاه دیده شده است. مسائلی نظیر انحرافات سیاسی و درصد اعتیاد متأسفانه اکنون دامنگیر نسل دانشجویی ما است که در دانشگاه صنعتی با درایت خاصی قابل کنترل شده است. سیاست های فرهنگی این دانشگاه باید در دیگر دانشگاه های کشور مابعنوان الگو دنبال شود. من به خاطر حسن نیت ها و درایت مبتلور در کادر مدیریت فرهنگی دانشگاه صنعتی اصفهان بی میل به همکاری گستره نیستم و امیدوارم در سالهای آینده نیز فرصتی برای کمک به اجرای برنامه های

حاکمان قدرت سالار جمهوری آذربایجان را باید متوجه خطر داشناکسیون که کم از خطر صهیونیسم نیست، بکنید. اگر خدای نکرده داشناکسیون بتوانند در مسئله قره باغ پیروزی به دست آورد آینده تاریکی رابرای کیان اسلام در منطقه تدارک خواهد دید و با تکیه بر کمک های بی دریغ روسیه که در طول تاریخ و از آن جمله در جنگهای ایران و روس باعث تعزیز بخش وسیعی از ایران بزرگ شد، به اهداف نامیمون دست خواهند یافت.

لطعاً منظور خودتان را روشنتر بیان کنید؟

باید بدانید که علت اصلی آغاز جنگ میان ایران و روس آزار آذربایجانیان آن سوی ارس از سوی ارمنیها بود که از طرف دولت روس حمایت می شدند و قاجارها به دلیل این حمایت، شروع به جنگ کردند و بر اساس اعلام جنگ جهاد غازیان از سوی چند تن از مجتهدین، جنگهای ریشه دار مسلمین و داشنک ها آغاز گردید و تجاوز ناجوانمردانه و فاجعه آمیز داشنک ها به جمهوری آذربایجان و دست اندازی به دارالایمان قاراباغ ادامه مقابله با این جهاد فکری علمای ما می باشد.

از اینکه وقتان را در اختیار مان گذاشتید مشکریم و هم برای شما و هم برای دل تپنگان برای مسلمانان آرزوی موفقیت دارم.

من هم تشکر می کنم و برای تمام مسلمانان بخصوص شما جوانان جویندگان علم آرزوی موفقیت دارم.

کلاس نیمه رسمی

زبان و ادبیات ترکی دانشگاه صنعتی اصفهان

آقای دکتر با تشکر از اینکه وقتان را به ما دادید بعنوان اولین سؤال جناب عانی سطح کلاس ادبیات ترکی را چگونه دیدید و فعالیت و استقبال دانشجویان صنعتی چگونه بود؟

این است که نسلهای جوان آذربایجانی پیوسته برای زودودن هرگونه ستم آریامهری از چهره زلال ادب ترکی تلاش می کردند. کلاسهایی که اکنون در دانشگاه‌های تهران، تبریز، ارومیه، اصفهان، قم، مشهد و اردبیل برای تحقیق و تفحص در ادبیات ترکی تشکیل می شود، برای خدمت به این هدف مقدس است. هدف، کمک به اجرای کامل قانون اساسی، تحکیم وحدت ملی آرمنی و نقی هرگونه بی عدالتی ضد اسلامی در جامعه ماست. روشتر اگر گفته باشم، باید تأکید کنم که جرثومهای آریامهری با نفوذ در برخی از اگانهای سیاسی و فرهنگی کشور تلاش دارند در برخی استانهای سرزمین مقدس اسلامی ایران تب و تاب ولایت گرایی ایجاد کنند و از سوی دیگر سرکوب فرهنگی ولايتها را به حساب مسئولان جمهوری اسلامی بگذارند و در نتیجه مردم متدين ولايتها را وودرروی نظام مقدس جمهوری اسلامی قرار دهند. تنها راه مبارزه با این دیسیسه‌های ناجوانمردانه آنست که جوانان ما در کنار مسئولان نظام به احیا و گسترش حرast و حراست از فرهنگهای بومی استانها اقدام بکنند. به نظر من این کلاسها برای خدمت به چنین طرز اندیشه‌ای تشکیل می شود.

به نظر شما علاوه بر حرکتهای مدنی و اجتماعی در ارتقای زبان و فرهنگ ترکی چه سیاستهای دولتی و حکومتی در این امر لازم به نظر می رسند؟

شما می دانید که دولت و حکومت ما ناشی از اراده مردم ماست و هرگونه حرکت فرهنگی-اجتماعی مردمی رابطه مستقیم و انفكاک ناپذیری با اراده دولتی دارد و بر عکس. خیزش و جنبشهای احیاء و گسترش زبان و فرهنگ ترکی نیز می باید هم از سوی مردم و هم از طرف ارگانهای دولتی با نظارت کامل و اشراف منطقی دنبال شود. وظیفه مردم نشان دادن حساسیت به مسأله در چارچوب تعمیق وحدت ملی آرمانی و انقلابی، و وظیفه دولت ایجاد امکانات وسیع و گستره و بدون ایجاد تشکیک و شائبه به فعالیتهای اصولی نخبگان مردم در این زمینه است. آثار به جا مانده به زبان ترکی، از سوی ایرانیان مسلمان خلق شده است. البته که باید مثلاً دیوان فضولی مانند دیوان حافظ در دانشگاه‌های ما تدریس شود، از حمامه‌های دده قورقوود همسان شاهنامه‌فردوسی تجلیل گردد، نسیمی نیز چون سعدی عزیز داشته شود و دهها مثال مانند آن که اگر از این حرکت‌ها حمایتهای دولتی دریغ و مضائقه شود، ما راه به جایی نخواهیم برد.

به عنوان آخرین سؤال، با توجه به پتانسیل دانشگاه دولتی اصفهان در امور فرهنگی و جمعیت دانشجویی بیشتر این دانشگاه نسبت به دانشگاه صنعتی اصفهان و همچنین علاقه شدید دانشجویان این دانشگاه برای

نیکخواهانه ایشان پیدا کنم. با توجه به فعالیتهایی که امروزه در دانشگاه‌های کشور در جهت ارتقای ادبیات و فرهنگ ترکی انجام می شود آیا زمان آن فرا نرسیده است که مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی در مورد اقوام اجرا شود؟ البته این، چیزی است که همه‌ی ما می خواهیم. در سرزمین ایران فرهنگ‌های رنگارانگ بومی وجود دارد که همه شناسنامه و هویت ایرانی دارند. اگر در سالهای گذشته در اجرای برخی از اصول قانون اساسی، این خوبیهای دهها هزار شهید به خون خفته، قصور کرده‌اند، باید اکنون دیگر آستینها را بالا بزنند و قصور و تقصیرها را جبران نمایند. و گرنه مطمئن باشید که هیچ نیرویی جلوگیر تحقق خواستهای حق جوانان غیرمتند و انقلابی و مسلمان این کشور نیست و نخواهد بود. به نظر شما نتیجه همایش اقوام که در دانشگاه برگزار شد در کل کشور چه خواهد بود؟

این اقدام بسیار ارزشمندی بود که دانشگاه صنعتی اصفهان به آن دست زد. تقریباً در جمهوری اسلامی بی نظر بود. و برای نخستین بار بود که با چنین عنوان فراگیری اجراشد. در سرتاسر ایران استقبال شد. اندیشمندان، جامعه شناسان و مسئولان فرهنگی کشور از آن استقبال کردند. خود این جانب که برای سخنرانی به این همایش دعوت شده بودم گستره اندیشه عمیق وحدت ملی را در آن لمس کرده‌ام و در چندین مقاله، به تحلیل آن و تذکر نقایص احتمالی دست زدم. من امیدوار هستم همین اصطلاح فرهنگی-اجتماعی «همایش اقوام» که ظاهراً اول بار توسط مسئولین این دانشگاه به کاررفت، با محتواهای غنی تر در میان مردم ما جای شایسته خود را باز کند. در طول همایش دانشجویان آذربایجانی در دانشگاه صنعتی اهدافی در باب شناسایی و ارتقای مدنیت و فرهنگ آذربایجانی در چارچوب وحدت ملی و هویت ملی مطرح شد. به نظر شما جایگاه این نوع حرکات در پیشبرد اهداف مذکور چیست؟

مردم ما قرن‌ها آرزو داشتند که حکومتی مبتنی بر حکمت قرآنی و معارف اسلامی بنیان نهند. این آرزوی قرون و اعصار را در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ با امدادهای غیبی به تحقق رسانیدند و اکنون توقع دارند که در همه زمینه‌های زندگی، عدالت اسلامی اجرا شود. شعاعی از این عدل الهی، برداشتن هرگونه تبعیض فرهنگی و قومی در ایران است و در این راستا البته که مردم متدين و متعصب آذربایجان سالها معرض کینه‌های خصم‌مانه پتیارگان شوونیزم آریامهری بودند. زبان و ادبیات ترکی از آن رو که پشتونه محکم و عمیق اسلامی دارد، پیوسته مورد تعرض دشمنان اسلام بوده است.

اسلامی مراجعه می کنند تا بقول ما تبریزی ها «سید احمد الیله ایلان توتسونلار!» به نظر شما در مقابل این گونه فعالیت ها، وظیفه قشر روشنفکر آذربایجان چیست؟

به نظر من این سیاه بازی ها، باور و ایمان جوانان آذربایجانی را به آرمانهای مقدس الله استوارتر خواهد ساخت و غبار غفلت و بی اعتنایی به فعالیت ها و حضور نامیمون و نا مبارک عوامل بیگانه در سرزمین ایران را خواهد زدود. من فکر می کنم وظیفه جوانان ما در این مقطع تاریخی این است که اولاً سیاستهای بحران سازی را خاشتی کنند و عواطف خود را نثار کیان نظام مقدس جمهوری اسلامی سازند و ثانیاً بیرو و انرژی خود را صرف مقابله قلمی و پاسخ دادن به ارادل و اوباش آریامهری نکنند و به جای آن، به آموزش و تعلیم و تشریح و گسترش و احیاء متون اسلامی گرانقدر بازمانده به زبان مقدس ترکی آذربایجانی پردازند. کلاس های ترکی را توسعه دهند و شروع به تهیه و تأثیف و نشر کتابهای درسی بکنند. مردم را از گذشته پیرابر فرهنگ اسلامی ترکی با خبر سازند. امروز مردم ما با نام مفاخر اسلامی گذشته خودمانند یوسف خاصی حاجب صاحب اثر شکوهمند «قوتادغوغیلیغ»، ادیب احمد مؤلف اثر جهانی «اعتبه الحقایق»، نسیمی، فضولی و دهها نظائر آن آشنا نیستند. امروز ارباب مطبوعات موظف هستند که مردم و جوانان را با میراث فرهنگی ترکی اسلامی آشنا سازند. زبان ترکی موهبت عظیم و عزیزی است که در طول قرون و اعصار ظرفی شایسته برای تبلیغ معارف اسلام و مفاهیم قرآن بوده است و محل تبلور غیرت و عصمت و عفت و همت بی نظیر مردم آذربایجان است. و هم از این روزت که هدف سرنیزه های شوم و زهر آگین معنویت ستیزان بی ادراک و معرفت ناشناس قرار گرفته است.

برخی ها ادعایی می کنند که زبان ترکی، توسط مغول به ایران آمده است و پیشینه ای آن را کهن نمی دانند و می گویند که این زبان، جای زبان آذری را گرفته است. شما چه می فرمائید؟

بلی، یکی از شلوغ کارهای دشمن، سر و صدا در زمینه تعیین قدمت و زمان حضور زبان ترکی در آذربایجان است. با استعدادترین شلوغ کار تاریخی ترکی ستیزی یکصد سال اخیر «سید احمد کسری» بود و بقیه همگی تا به امروز استنباطات او را تکراری بیهوده کرده اند. ما می گوئیم پاره های نظم و نثر ترکی موجود در الواح سومری اثبات می کند که زبان ترکی کهن ترین زبان التصاقی موجود در فلات ایران بوده است و قدمتی هفت هزار و دویست ساله دارد و الفبای ترکی سومری را نخستین الفبای غیر تصویری جهان پیشیت می دانیم. اما، به فرض محال، اگر زبان ترکی، از

حضور فعال شما در این دانشگاه آیا در صورت لزوم با دانشگاه اصفهان نیز همکاری خواهید نمود؟

من امیدوارم که دانشگاه دولتی اصفهان نیز به اهمیت مسأله پی ببرد و با توجه به حضور ۲۰۰۰ دانشجوی آذربایجانی این دانشگاه، مرکز مطالعات زبان و ادبیات ترکی را هم تأسیس نماید. البته اگر دعوتی از من به عمل آید بررسی و از آن استقبال خواهیم کرد.

دورنمای فرهنگی در آذربایجان

آقای دکتر، حتماً در جریان مراجعات مکتبوب آقایان پرویز ورجاوند، پیروز مجتهدزاده و فارغ بورکه ای به مسئولان جمهوری اسلامی ایران درباره حرکت عظیم فرهنگی دانشجویان و جوانان آذربایجانی که متقاضی اقدام عملی برای تدریس زبان ترکی در مدارس و دانشگاه ها هستید که از مسئولان جمهوری اسلامی ایران خواسته اند این حرکت را سرکوب کنند و آن را به خارج از مرزهای ایران برانند و بتارانند. نظر شما در این باب چیست؟

بسم الله الرحمن الرحيم. البته ما خوب می دانیم که بسیاری از حیل و دسائیس و توطئه های دشمنان سعادت مردم ایران، در داخل، در پوشش فعالیت های فرهنگی اجرامی شود. سرخ بسیاری از فعالیت های باصطلاح فرهنگی را باید در تل آویو، نیویورک، لندن، برلن و جز آن جستجو کنیم. کنگره های ضد اسلامی و همایش های ادبی ملی گرایانه که گاه با بودجه و بیت المال مسلمین بر ما تحمیل می شود، از سوی ضد انقلاب فراری و مهره هایی همانند احسان یار شاطر، ورشکستان کودتای نافرجام نوزده، فراماسون های عضو لژ سفما، لژ کورش، لژ آریا و نیز تشکیلات مخفوف و منسجم باصطلاح حزب پان ایرانیستی برنامه ریزی می شود، و عوامل این بداندیشان در داخل ایران با فعالیت های مخرب خود، سعی می کنند طراز پیراهن از قانون نیز بدوزند. حرکت فرهنگی عظیم ده سال اخیر آذربایجان که شما یادآور شدید، از آنجا که یک حرکت صدرصد ایرانی و مردمی و اسلامی است و می رود که سلطی نفوذ ناپذیر در مقابل این حیل و دسائیس ایجاد کند، عوامل داخلی دشمنان وحدت و سعادت مردم ایران را به ترس و واهمه انداخته است. از این رو آنانی که خود را عاجز و ناتوان در رویارویی با این حرکت مقدس و مردمی می بینند، به مسئولان جمهوری

یک دختر تات هم عقداًزدواج موقت کرده و خطاب به او اشعاری سروده است. تاتها مردمی بسیار نجیب و بی آزارند و در سویهای قزوین و تاکستان و برخی از رستاهای آذربایجان پراکنده‌اند. برخی از مستندات نوچه‌های کسری نیز به زبان تالشی است که همکاران پژوهشگران تالشی زبان من از جمله آقای دکتر عبدالی با تحلیل گرامری این آثار، دیسیسه‌های کسری صفتان را افشاء کرده‌اند.

آقای دکتر، به نظر شما، در جو حاضر معضلات فرهنگی آذربایجان حل خواهد شد و دورنمایی که ترسیم می‌کنید چگونه است؟

من بارها گفته ام مدیران نا لایق و برخی از مسئولان محلی که می‌خواهند همه را داشته باشند و از جو غالباً شلوغ کاران شوونیست و وابستگان به گروهک‌های ملی گراو پان ایرانیست در آذربایجان و اهمه دارند، عامل اصلی کورشدن گروه و معضل فرهنگی در آذربایجان هستند. مسئولان و مدیران محلی آذربایجان در جمهوری اسلامی، باید عاشق فرهنگ و معنویت‌ها و فضائل ایل و تبار مسلمانان خود باشند. اگر در یزد و کرمان اینگونه است، متأسفانه در آذربایجان اینطور نیست و این سنتی است که از مدیریت طاغوتی در شمال غرب ایران به ارت مانده است. باید این سدشکسته شود و این مدارسته از یک جا باز شود. باید به ارزش‌های اسلامی و انقلابی‌بهای داده شود. باید مدیران بی‌هویت از آذربایجان اخراج شوند. باید آذربایجانیان عاشق اسلام و ارزش‌های انقلاب اسلامی وحدت انقلابی ملت ایران در این منطقه به مدیریت برسند. رواییه اسلامی و انقلابی از هم جدایی ناپذیر است. مسلمان غیرانقلابی نمی‌تواند به آذربایجان خدمت کند. همانگونه که در بیست و دو سال اخیر دیدیم، این تنها روحانیت انقلابی و شاگردان شایسته امام و پیروان اندیشه‌های پیش‌تاز او هستند که سرافرازانه در مقابل هر گونه توطئه‌ی ملی گرایانه و پان ایرانیستی‌ایستادگی کرده‌اند و پشت قوی‌ترین ابر قدرت جهان را به لرزه در آورده‌اند. من فکر می‌کنم روحانیت معظم شیعه در آینده‌های نزدیک به مطالبات قانونی و حقوقی فطري و الهي مردم آذربایجان پاسخ مثبت خواهد داد و مردم آذربایجان خواهند توانست از موهاب قانون اساسی بهره‌مند شوند.

مردم آذربایجان بی‌اعتنایی به فرهنگ و ادب ترکی را بر نمی‌تابند. همانگونه که دشمنان بد اندیش خود را تنبیه کردن، بی‌اعتنایان را نیز وادر به اتابه و توبه خواهند ساخت. تاریخ آذربایجان نشان می‌دهد که سرنوشت محظوم سیاستمداران در برخورد با فرهنگ ترکی آذربایجان توبه و اتابه است. مردم مسلمان آذربایجان برای برپایی عدل و قسط اسلامی انقلاب کرده‌اند، به احکام قرآن و اندیشه‌های پیش‌تاز امام راحل رای داده‌اند و به اطاعت از سلوک اسلامی و انقلابی رهبر معظم، این شاگرد

قرون مثلاً‌یاردهم هجری هم در ایران رایج شده باشد، بلحاظ آنکه قالب بیان عواطف و احساسات مردم ما و دارای گنجینه‌ی عظیم حکمت و فلسفه متعالیه اسلامی و متون نظم و نثر است و دارای قواعد بسیار نیرومند و گسترده جهت بیان اندیشه را دارد. در بسیاری از کشورهای جهان رایج است و سومین زبان رایج و فرآگیر جهانی بشمار می‌رود و به دلائل متعدد دیگر قابل اعتماء است و باید در چارچوب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مدارس و دانشگاهها تدریس شود.

اما زبان آذری، به فرض محال اینکه چنین زبانی هم در گوشاهی از آذربایجان موجود بوده است، بلحاظ آنکه حتی یک کتاب، یک رساله، یک صفحه نوشته، یک ضرب المثل، یک سنگ نبسته، یک چرم نیشته و ... به آن زبان فرضی مجعلو بر مأشکار نیست، اتکاء به چنین موجود موهومی، ره به جایی نخواهد برد. اگر قواعد دستوری و متون زبان آذری مجعلو روشن و پیدا می‌بود، من خود به آموختش آن زبان می‌پرداختم. چنانکه اوستا، پهلوی و یونانی را اندکی یاد گرفته‌ام، بسیاری از نیم زبانهای ایرانی مانند تاتی، تالشی، سمنانی، شهمیرزادی را آموخته‌ام و حتی دستور زبان سمنانی (اواشناسی‌سازه شناسی) را تحقیق و چاپ کرده‌ام. مگر می‌شود باور کرد بالاین همه عشق ورزی در برابر تاریخ و فرهنگ متعالی سرزمین حمامه‌پرداز و سرافراز آذربایجان، زبان دیرین و کهن آن را فرانگیم و متون آن را نشر ندهم؟ کو آن زبان آذری و کو متون آن که دستاويز ترکی ستيزان و دشمنان وحدت اسلامی ما ایرانیان قرار گرفته است. دریغ از یک صفحه و حتی یک سطر به زبان آذری (!) اگر پیدا شود!

استاد، پس اینهمه هیاهو برای چیست؟ مدافعان زبان آذری صحبت از اشعار شیخ صفی الدین اردبیلی و همام تبریزی و روحی اناوجانی و لهجه‌های موجود در خالخال و اطراف مرند می‌کنند. آیا اینها اسناد بازمانده از زبان آذری نیست؟

کسری با همه تبهکاری‌های خود، هیچگاه بطور قطع و یقین نگفت که هفده بیت منسوب به شیخ صفی الدین اردبیلی به زبان مجعلو آذری است. او خود نیک‌می‌دانست که شیخ صفی الدین داماد شیخ زاهد گیلانی بود و ۲۶ سال در لاهیجان و درخانه‌ی او زیسته و به نیم زبان گیلکی تسلط کافی داشت و چند دویستی به این نیم زبان سروده است. بسیاری از همکاران گیلانی ما در دانشگاه تهران با دلائل متفق اثبات کرده‌اند که این هفده بیت به گویش لاهیجانی از نیم زبان گیلکی سروده شده است. رساله‌ی روحی و چند بیت همام نیز به نیم زبان «تاتی» است نه آذری، سید ابوالقاسم نباتی هم چند بیت تاتی به یادگار گذاشته است و حتی روایت شده که با

رواج می‌دهند و با رفتارهای کلیشه‌ای، جوانان ما را به جای جذب به نظام مقدس جمهوری اسلامی واقناع و ارضاء نیازهای معنوی آنان، به نظام بدین می‌کنند و به جای جاذبه، به دافعه‌ی پردازند.

آقای دکتر وضعیت کنونی حرکت ملی آذربایجان یا جنبش مردمی و خودجوش ملت آذربایجان و روند آنرا در آینده چگونه ارزیابی می‌کنید؟

اگر خیزش فرهنگی ما آذربایجانیان در راستای تعمیق نظام مقدس جمهوری اسلامی باشد و هوشیارانه دسائی و توطئه‌های دشمنان انقلاب را افشاء کنیم، مسئولان بی‌هویت محلی را وادار به تسليم خواهیم کرد. بازیهای نابخردانه آنان رنگ خواهدباخت و چه بسا برخی‌ها به صفت دشمنان اسلام و انقلاب خواهند پیوست. آینده از آن‌ماست، چرا که ما، چیزی جز خدمت به تکالیف شرعی خود در راستای تکریم آرمانهای اسلامی و اعتلای فرهنگ و ادبیات ترکی-اسلامی آذربایجان نمی‌خواهیم. بیگمان پیروزی نهایی از آن توده‌های وسیع مسلمان آذربایجان خواهد بود.

جنابعالی اختلاف بین فعالیت‌های عرصه‌های مختلف حرکت مردمی آذربایجان را ناشی از چه می‌دانید؟

حرکت فرهنگی مردم آذربایجان، خود بخود از سوی مردم و دلسوزتگان اسلام و انقلاب ساماندهی می‌شود. البته دشمنان قسم خورده و جریانهای رنگارنگ‌ترک‌ستیری سعی در هدایت این خیزش مقدس انقلابی به بیراهه دارند که به نظر این‌جانب به دلیل استحکام تعصب مذهبی در آذربایجان این جریانها نا موفق خواهند ماند.

نظرستان در مورد مطالبات محلی و خواستهای تاریخی اقوام ایرانی چیست و شیوه‌ی طرح مطالبات اقوام باید به چه شکل باشد؟

ما در ایران دو زبان اصلی ترکی و فارسی را داریم و نمی‌توان ترک و فارس را دو قوم به حساب آورد، بلکه باید گفت: زبان اصلی ایرانیان پیوسته در تاریخ ترکی بوده است و زبان فارسی به عنوان زبان کتابت دولتی در برخی از دربارها و زبان مغازله و معاشقه در طول تاریخ و زبان تحملی در رژیم پهلوی و زبان رسمی در جمهوری اسلامی بوده و است. اقوایی که در اقلیت هستند، نظیر ارمنی‌ها، آسوری‌ها، تالش‌ها، کردها، عربها، بلوجها و جز آن اغلب فاقد تاریخ و مدنیت قابل اعتماء مجزا و ویژه‌اند. بیشتر این اقوام دو زبان اصلی ایران، یعنی ترکی و گاه فارسی را هم‌بلد هستند و فضولی و نسیمی و مولوی و حافظ و سعدی جزو افتخاراتشان به شمار می‌روند. با این همه در جمهوری اسلامی از حق استفاده از زبان خود در مدارس و دانشگاهها

شايسه‌ی امام پرداخته‌اند و اگر به آقای خاتمی هم رای دادند، به دلیل شعارهای ایشان مبنی بر اجرای کامل اصول قانون اساسی، از جمله اصل پائزدهم بوده است که با اخذ قوت و الهام از احکام قرآنی و معارف اسلامی تصویب شده است.

پژوهشکده آذربایجان‌شناسی

طرح تأسیس پژوهشکده‌ی آذربایجان‌شناسی که از جانب جنابعالی پیشنهاد شد و حاضر شدید کتابخانه‌ی شخصیت‌ان را به مسئولان فرهنگی و مردم آذربایجان اهدایکنید نزدیک یک سال است که عملی نشده، دلیل این کار چیست و آیا در صورت عملی نشدن این طرح از سوی مسئولان نظام، حاضر خواهید شد از مردم برای تأسیس این پژوهشکده استماد کنید؟

بلی، حقیر در بهمن ماه ۱۳۷۹ به طور رسمی به مسئولان فرهنگی تبریز (مدیر کل محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی- مدیر کل میراث فرهنگی استان- معاونت فرهنگی استانداری) مراجعه کردم و ضمن مطلع ساختن آنان از اهداء کتابخانه‌ی تخصصی آذربایجان‌شناسی خودم به شهر تبریز، خواستار تأسیس چنین مرکزی شدم. اما موج سواران عرصه‌ی سیاست‌بازی، متأسفانه مسئله را لوٹ کردند، به گونه‌ای که حتی یکی از نشریات شهر من تبریز، با امضا «ارسیار اوشاغی» اقدام به اهانت و جوک نویسی‌علیه من کرد و یکی از طنز نویسان معاصر هم با امضا «ارسیار اوغلو» چهل طیفه علیه‌او ساخت.

علت این امر را در چند مسئله باید جستجو کرد و مهمترین آن، نبود دغدغه خدمت به فرهنگ بومی و اعتقد زبان و ادبیات ترکی آذربایجان در بسیاری از مسئولان فرهنگی تبریز است. اگر یک مسئول فرهنگی مثلاً در یزد یا کرمان یا نیشابور و جز آن دغدغه‌ی فرهنگ و گویش بومی خود را دارد، در شهر ما، بر عکس است. برخی از مسئولان فرهنگی از میان کسانی انتخاب می‌شوند که نه تنها چنین دغدغه‌ای را ندرند، بلکه سابقه‌ی ترس از آن و نیز مقابله‌ی با چنین دغدغه‌ای را هم دارند و به انجاء گوناگون جلوگیر خادمان فرهنگ اصیل آذربایجان می‌شوند و بازار انگ زنی را

نقائص و ضعفهای احتمالی کارم بازگفته شود و این بنا که ساخته‌ام، تکمیل گردد و به قاعده‌ای استوار بدل شود. یقین دارم که این کار به فرجام خواهد رسید و من خود، دنبال کار را تام‌قصد نهائی ادامه خواهم داد.

نشریات دانشجویان ترک چقدر می‌تواند در حرکت ملی و مردمی آذربایجان تاثیرداشته باشد؟

ملتی که از سوی جوانان تحصیل کرده و دانشجویان مورد دفاع قرار گیرد، ملتی خوبی‌بخت است. و آذربایجانیان از این نظر که پیوسته مدافعان فرهنگی آنان دانشجویان و تحصیل کرده‌ها بوده‌اند، باید برخود بیاند. اکنون ماطبق احصائی که کرده‌ایم بیش از پنجاه نشریه ترکی زبان دانشجویی داریم که هر کدام به گونه‌ای پرچم دفاع از زبان مقدس ترکی را بر دوش گرفته‌اند و حمل می‌کنند و این حرکت، نوید بخش آینده‌ای بسیار روشن است. آینده‌ای که در آن فرزندان ما به خاطر سخن گفتن به ترکی تحقیر‌خواهند شد، لباس عاریتی بر تن نخواهند کرد و به بالندگی مثبت و معنوی ره خواهند سپرد.

دانشجویان آذربایجانی سراسر کشور به سیاستهای ترک زدائی وزارت آموزش و پرورش معتبرضند و آن را ادامه سیاست ترک‌ستیزی شاهنشاهی و تسلیم در مقابل ملی‌گرایان و پان ایرانیستها قلمداد می‌کنند. دانشجویان آذربایجانی اکنون به چنان شعوری دست یافته‌اند که با تأکید عاطفی شدید بر اسلامیت و ایرانیت خود، حاضر نیستند بر سر مطالعه‌ی مطالبات فرهنگی آذربایجان با فردی یا جنابی معامله کنند و بی‌گمان در مبارزات مقدس قانونمندانه خود یک گام به پس نخواهند نهاد. برچسبهای ناشی از دسیسه و فتنه‌ها و حیله‌های ترک ستیزان، این دشمنان بد اندیشه آریامهری، جوان ما رایشتر به اندیشه و امیدارد تا مرعوب کنند. اندیشه‌ای که منتج به باور عمیقی به آینده‌می‌شود. علی‌رغم سیاسی بازیهای بد اندیشان، ما شاهد پیروزی و تحقق آرمانهای بزرگ جوانان آذربایجان خواهیم بود. حتی اگر در کاسه‌ی چشم ما علف بروید، آن روز فرا خواهد رسید. هر دولتی که بخواهد بر ایران حکومت کند، باید تسلیم خواستها و آرمانهای اسلامی و انقلابی جوانان آذربایجان بشود. این سرنوشت محظوم دولتها و جناهای است که در ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ و در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ رقم خورد و بازگشت ناپذیر است.

ترکی زبان اصلی مردم ایران است. «ترکی ایران» یعنی هفت هزار سال تاریخ، هفت هزار سال فرهنگ و مدنیت، هفت هزار سال فولکلور و سنت و آداب و رسوم. بیش از یک هزار کتابی و سنگ نبشته به زبان و گویش‌های ترکی باستانی ایرانی در فلات ایران کشف شده است و من آنها را قبلاهی این کشور هفت هزار ساله می‌دانم.

برخوردارند و مراسم فرهنگی متعددی دارند. اما، زبان ترکی، زبان یک اقلیت و یک قوم در ایران نیست، بلکه زبان همگانی و سراسری و قالب بیان احساسات بیش از نیمی از ایرانیان و دارای تاریخ فرهنگی هفت هزار ساله است و ایرانی‌تر از هر زبان ایرانی دیگر است و آموزش و تسلط آکادمیک به آن، حق هر ایرانی است. گرچه سیاست ترک‌ستیزی آریامهری، ضربات هولناکی بر پیکر فرهنگ ترکی ایرانی وارد ساخته است، اما، نسل جوان و اندیشه‌ور پویای امروزی، می‌رود که هویت ترکی - ایرانی خود را بازیابد و با بازگشت به خویشتن نشانه‌های شوونیزم آریامهری را از جمهوری اسلامی بزدایند.

متأسفانه عده‌ای از روی جهل و غرض سعی می‌کنند توجه به زبان را به ویژه زبان ترکی در ایران را مخالف با دین و اسلام نشان دهند و می‌کوشند کسانی را که در این زمینه فعالیت می‌کنند به انواع اتهامات و برچسبهای ناروا از میدان به در کنند و درنهایت جلوی رشد و شکوفائی زبان و ادبیات ترکی را بگیرند، به نظر جنابالی این اشخاص چه هدفی را دنبال می‌کنند و راهکارهای مقابله با این اشخاص را چگونه پیشنهاد می‌کنند؟

اینگونه برخوردها یا از جهالت ناشی است و یا از خباثت و خصومت که به هر حال باید افشا شود. جاهلان هدایت گرددند و دشمنان منکوب شوند.

جهت اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی ج.ا. ایران و تدریس زبان و ادبیات ترکی در مدارس و دانشگاهها، نقش مسئولین به خصوص مسئولین محلی چیست؟ نقش اصلی و تعیین کننده از آن مسئولان محلی است. من امیدوارم روزی برسد که مسئولان محلی آذربایجان، دارای چنان شخصیتی باشند که خود پیشتر از این بازگشت به خویشتن گردند و ابتکار عمل را در خیزش فرهنگی ترکی به دست گیرند. لطفاً در مورد کتاب قارامجموعه توضیح دهید؟

نشر کتاب قارامجموعه در دنیای ترکی پژوهی جهان با استقبال اعجاب انگیز روپرورد. در کشور ما نیز می‌بایست این اثر در دانشگاهها و از سوی اساتید ادبیات به بوته‌ی نقد سپرده می‌شد ولی متأسفانه چنین نشد و نقد آن از سوی افراد غیر متخصص و با هو و جنجال مطبوعاتی توازن گشت. اساتید گروههای زبان و ادبیات فارسی دانشگاهها، میل و رغبتی به بحث پیرامون نظریات علمی من در این باب نشان ندادند و از سوی دیگر چون دانشگاههای ما ماقبل کرسی زبان و ادبیات ترکی است، از این روی در هیچ دانشگاهی این کار مورد مذاقه قرار نگرفت. به هر حال، من در مقابل نظریه‌کسری پیرامون شیخ صفی الدین، نظریه‌ی جدیدی را ارائه کرده‌ام و توقع دارم که ابعاد کار من مورد بررسی و نقد و تحلیل دور از هو و جنجال قرار گیرد و

خط ایجاد شکاف در میان مسئولان نظام و پیاده کردن تئوری بدین کردن مردم به حاکمیت دینی جزو برنامه های ترک ستیزان ملی گرا است که ارتباطات پنهانی مرموزی با دولتهای خارجی نیز دارند و عناصر ضد انقلاب خارج از کشور رابط آنان با سرویسهای اطلاعاتی آمریکا و انگلیس و اسرائیل است.
آقای دکتر اگر حرف خاصی دارید بفرمائید؟
 برای شما و همهی دانشجویان عزیز آرزوی سلامت و سعادت دارم.

۲. منابع مصاحبه‌ها

در زیر، منابع اصلی مصاحبه‌های گردآوری شده در این کتاب، آورده می‌شود. ارقام ذکر شده در آغاز هر منبع، شماره مصاحبه در این کتاب است.

- نشریه «ندای آذربایجان» سال چهل و هشتم، دوره سوم، شماره بیستم، تبریز ۱۳۷۷. مصاحبه‌کننده: آقای ابوالفضل وصالی.
- همان، ش. بیست و یکم. مصاحبه کننده: آقای مهندس امید نیایش هفته‌نامه «آوای اردبیل»، تابستان ۱۳۷۷. مصاحبه‌کننده: آقای حسین درگاهی.
- نشریه «ندای آذربایجان» دوره سوم، شماره بیست و سوم. مصاحبه‌کننده: مهندس ساسان ضحاک.
- هفته‌نامه «کتاب هفته»، تهران، ۱۳۷۷، مصاحبه‌کننده: آقای مرتضی مجدر.
- هفته‌نامه «فجر آذربایجان»، تبریز، ۱۳۷۵، مصاحبه‌کننده: آقای بهروز ایمانی.
- هفته‌نامه فرهنگی هنری اجتماعی «مهر»، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران. ۱۳۷۸. مصاحبه‌کننده: آقای رضا مهدوی.
- هفته‌نامه «شمس تبریز» سال دوم، شماره‌های ۳۷ و ۳۸ و ۴۰ و ۴۱، تیرماه ۱۳۷۸. مصاحبه‌کننده: آقای علی حامد ایمان.
- هفته‌نامه «ندای آذربایجان» دوره سوم، سال ۴۸، شماره ۱۸، خرداد ۱۳۷۸، مصاحبه‌کننده: آقای ابوالفضل وصالی.
- هفته‌نامه «پیام ارومیه»، شماره ۴۴، یکشنبه ۲۶ اردیبهشت، ارومیه،

۳. یادداشت‌های مصاحبه‌گران

هر یک از مصاحبه‌گران در آغاز مصاحبه‌یشان، مطالبی به عنوان «مقدمه» درباره پدرم نوشتند، که ثبت آنها در این کتاب، برای تاریخ‌نویسان مفید خواهد بود. در زیر یادداشت‌های کوتاه مصاحبه‌گران محترم را به ترتیب می‌آوریم. ارقام ذکر شده در آغاز هر یادداشت، شماره مصاحبه در این کتاب است.

۳. نسخه‌های خطی کتاب «قارا مجموعه» اثر بی‌نظیر شیخ صفی الدین اردبیلی به همت دکتر حسین محمدزاده صدیق، استاد زبان و ادبیات ترکی کشف شد. شیخ صفی کتاب (قارا مجموعه) را برای تدریس در خانقاوه‌ها و مکاتب آن زمان وارشاد مریدان خود در آذربایجان به زبان ترکی تقریر کرده است. این کتاب که در منابع تاریخی دوران صفویه با عنوان «صفوة الصفا» و «مناقب شیخ صفی» از آن سخن رفته است، دارای فواید تاریخی مهمی پیرامون شیخ صفی و مرشد او شیخ زاهد گیلانی و دوره تکوین رستاخیز تشیع در قرن دهم و حاوی نکات و لطائف عرفانی، تفسیر برخی از آیات قرآنی و شرح احادیث نبوی و ائمه اطهار (ع) می‌باشد.

به گفته دکتر صدیق: «نسخه خطی به دست آمده از متن ترکی صفویه الصفا، در ۱۲۳ برگ (۲۴۵ رویه) با نستعلیق زیبای میرعماد قزوینی استنساخ شده است و دارای ۳۴۳۰ (سه‌هزار و چهار صد و سی) سطر می‌باشد و مشحون از تذهیب و نگاره‌های کتاب آرائی سده یازدهم هجری است.»

لازم به ذکر است که استاد صدیق این کتاب را برای چاپ و نشر آماده می‌کند. در این‌باره با ایشان مصاحبه‌ای انجام داده‌ایم که در زیر می‌خوانید.

۳. به دنبال نشر مصاحبه روزنامه با استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق درباره کشف کتاب «قارا مجموعه» اثر شیخ صفی الدین اردبیلی در شماره گذشته، از

- مصاحبه‌کننده: آقای کامران کشتی بان.
• ویژه‌نامه نشریه «امید زنجان» در تبریز، تابستان ۱۳۷۸،
• مصاحبه‌کننده: حجۃ‌الاسلام کسب دوست.
• هفته‌نامه «پیام نو»، سال دوم، شماره ۶۷، دوشنبه ۵ مهرماه ۱۳۷۸، مصاحبه‌کننده:
• آقای حمید آرش آزاد.
• هفته‌نامه «ندای آذربادگان»، سال چهل و هشتم، دوره سوم، شماره بیست
• و چهارم، پنجمین‌شنبه ۲۲ مهر ۱۳۷۸. مصاحبه‌کننده: آقای ابوالفضل وصالی.
• همان، شماره ۲۹، سه‌شنبه ۷ دی ماه ۱۳۷۸، مصاحبه‌کننده: مهندس امید نیایش.
• روزنامه «ایران»، چهارشنبه ۱۰ آذرماه ۱۳۷۸، تهران. بخش «هفت
• هنر». مصاحبه‌کننده: خانم مریم سادات کوش.
• مجله «خانواده»، سال ۱۳۷۴، مصاحبه‌کننده: آقای رزاقی.
• هفته‌نامه «سینا»، شماره ۱۳۸۰، مصاحبه‌کننده: آقای شریفی.
• مجموعه «تاریخ ادبیات کودکان ایران»، تهران، بنیاد پژوهشی تاریخ
• ادبیات کودکان ایران، انتشارات چیستا، تهران، دی ماه ۱۳۷۹، مصاحبه‌کننده:
• آقای محمد هادی محمدی و خانم زهره قایینی.
• نشریه دانشجویی «دوزگون خبر»، دانشگاه تربیت مدرس، تهران،
• ۱۳۸۰، مصاحبه‌کننده: آقای سیدین زاده.
• نشریه دانشجویی «اولدوز»، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان،
• ۱۳۷۹، مصاحبه‌کننده: آقای مهندس حسین پیروز.
• هفته‌نامه شمس تبریز، شماره ۵۸، تبریز، ۱۳۷۹، مصاحبه‌کننده: آقای علی
• حامدایمان.
• هفته‌نامه دانشجویی «خرز»، دانشگاه تربیت معلم (آذربایجان)، تبریز،
• ۱۳۸۰، مصاحبه‌کننده: آقای امیر چهره‌گشا.

و در غایله جشن‌های شاهنشاهی به اتهام اقدام علیه امنیت کشور به شش ماه زندان محکوم گردید. پس از تحمل زندان به تهران رانده شد.

او در سال ۱۳۶۲ از دانشگاه استانبول، در رشتۀ «زبان‌شناسی ترکی و ادبیات تطبیقی» درجه دکتری گرفت و از همان سال در دانشگاه‌های تهران به تدریس متون ادبی ترکی و فارسی و عربی مشغول شد. وی گرچه بارها با رد صلاحیت و تضییق رو به رو شده، ولی توانته است نزدیک به یکصد عنوان کتاب در زمینه‌های ادبیات ترکی و فارسی منتشر کند. وی هم اکنون عضو هیئت علمی دانشگاه سوره در تهران است و نزدیک ۱۰ سال است که هفته نامه ترکی «سهند» را منتشر می‌کند.

از آثار مهم وی می‌توان کتابهایی: «سیری در اشعار ترکی مولوی، یوسف و زلیخای فردوسی، متون نظم و نثر ترکی، شرح غزلهای صائب تبریزی، دیوان دو جلدی ترکی و فارسی نباتی و ... را نام برد. آنچه در زیر می‌آید، مصاحبه‌ای است که با وی در زمینه‌اصل ۱۵ قانون اساسی صورت گرفته است.

۳ از طریق مدیر گروه آموزشی موسیقی دانشگاه سوره با خبر شدیم که مدتی است در آن دانشگاه دانشجویان سال آخر رشتۀ موسیقی به راهنمایی استاد «دکتر حسین محمدزاده صدیق» به استنساخ و تهیه و تنظیم رسالت کهن موسیقی فارسی مشغول هستند. با توجه به اهمیت این کار مهم که بسیار متواضعانه و بی‌جنجال انجام می‌پذیرد، با این استاد رسالت کهن موسیقی به گفتگو نشستیم.

۳ دکتر حسین محمدزاده صدیق معروف به حسین دوزگون مؤلف بیش از یکصد کتاب و صدها مقاله در زمینه ادبیات ترکی و فارسی و زبان‌شناسی بعنوان شاعری مبارز، محققی لایق، نویسندهای توانا و استادی شایسته مورد توجه جامعه اسلامی ماست.

ایشان در بسیاری از کنگره‌های جهانی آذربایجان‌شناسی شرکت کرده و سالها از حقوق‌هنجکی مردم آذربایجان دفاع نموده است. وی در سال ۱۳۲۴ در محله سرخاب تبریز متولد شد و در سال ۱۳۴۲ از دانشسرای مقدماتی تبریز فارغ‌التحصیل گردید و پس از گذراندن سالهای معلمی در روتاست اطراف هریس در ۱۳۴۸ از دانشگاه تبریز در رشتۀ زبان و ادبیات فارسی فارغ‌التحصیل شده و در سال ۱۳۴۶ همراه صمد بهرنگی و مبارزان دیگر شهر تبریز به انتشار هفته نامه آدینه پرداخت و در سال ۱۳۴۷ هفته نامه هنر و اجتماع را منتشر ساخت و در جشن‌های شاهنشاهی به اتهام اقدام عليه امنیت کشور روانه زندان شد. پس از تحمل ایام محکومیت در سال ۱۳۵۱ به

طرف خوانندگان سوالاتی در این باب مطرح شد که ما بعضی از این سوالات را با استاد درمیان گذاشتیم.

۳. تهران دانشگاه‌های نین تورک دیلی و ادبیات اوستادی دکتر حسین محمدزاده صدیق (حسین دوزگون) شهریمیزه قونا گلمیشدیر. اونون شهریمیزه سفریندن مقصد شیخ صفوی الدین اردبیلی به منسوب قاراً مجموعه (مناقب شیخ صفوی) کیتابی نین نشر اندیمه‌سی حققیندا مذکره ایدی. بو ساحده بیزیمده بعضی سوال‌الاریمیزا جواب وئریدلر.

دکتر حسین محمدزاده صدیق آذربایجان شناسلیق ساحه سینه‌ده اونلار کیتاب مؤلفی دیر. او جمله دن (۱) سیری در اشعار ترکی مولوی (۲) شرح غزلهای صائب تبریزی (۳) ادبیات شفاهی آذربایجان (۴) قرآن ترجمه‌سی (۵) یوسف و زلیخای فردوسی (۶) تاریخ ادبیات آذربایجان (۷) آذربایجان شهید عالیملری و کواکبی اردبیلی و ... کیتاب‌لارینی آدانارما اولار. دکتر حسین دوزگون ایندی تهراندا سوره دانشگاهی نین «علمی هیئت‌عضوی» دیر و اطلاعات مؤسسه سینه باغلی «سهند» هفته لیگینی ده نشر ائدیر.

۳. خبر رسید که در «دانشگاه صنعتی اصفهان» کلاس ۲ واحدی «زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی» تشکیل شده است. از این رو برای اطلاع از کم و کیف قضیه از آقای «سازمان ضحاک» یکی از دانشجویان این دانشگاه و دیبر «همایش دانشجویان آذربایجانی» خواهش کردیم که با استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق مدرس این کلاس مصاحبه‌ای ترتیب دهد. آنچه در پی می‌آید، از این مصاحبه بر گرفته شده است.

۳. «دکتر حسین محمدزاده صدیق»، استاد زبان و ادبیات فارسی و ترکی، سالهاست که به ترجمه آثار امام (ره) مشغول است. هم زمان با سالگرد ارتحال ملکوتی امام حمینی(ره)، گفت و گویی را با وی انجام داده‌ایم که خلاصه‌ای از آن در پی می‌آید.

۳. دکتر «حسین محمدزاده صدیق» در سال ۱۳۲۴ در محله سرخاب تبریز به دنیا آمد. وی تحصیلات اولیه را علاوه بر مدارس دولتی، در پیش مرحوم «وقایعی» (مشکوهة تبریزی) و مرحوم «صحاف جتنی» و «میرزا غلام حسین هریسی» به پایان رساند.

در سال ۱۳۴۸ از دانشگاه تبریز در رشتۀ زبان و ادبیات فارسی درجه لیسانس گرفت.

میان می توان به ۱-شرح غزل های صائب تبریزی ۲-سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه ۳-تصحیح دیوان دوجلدی ترکی و فارسی ابوالقاسم نباتی ۴-گزیده متون نظام و نثر ترکی ۵-قوسی تبریزی و میرزا شفیع واضح ۶-قشقاچی لوحملری (مجموعه شعر) ۷-عاشقیلار ۸-تصحیح مثنوی یوسف و زلیخای فردوسی ۹-هفت مقاله پیرامون فولکلور و ادبیات مردم آذربایجان و ... اشاره کرد. در پنجمین نمایشگاه مطبوعات کشور توفیقی دست داد تا با استاد درباره موضوعات گوناگونی که امروزه آذربایجان بآن دست به گریبان می باشد مصاحبه ای را ترتیب بدھیم که حاصل آن را در ذیل به سمع و اطلاع خوانندگان عزیز می رسانیم.

۳-دکتر حسین محمدزاده صدیق (حسین دوز گون) در سال ۱۳۲۴ شمسی در مجله سرخاب تبریز به دنیا آمد. دوران کودکی را در آن محله به سر آورد و در مدارس «حکمت» و «القمان» تحصیل کرد و در سال ۱۳۴۲ از دانشسرای مقدماتی پسران تبریز فارغ التحصیل شد و به آموزگاری به روستاهای «هریس» اعزام گردید و در سال ۱۳۴۴ وارد دانشگاه تبریز شد. در سال ۱۳۴۸ از آن دانشگاه در رشته «زبان و ادبیات فارسی» درجه لیسانس گرفت در همین سال نخستین مجله خود موسوم به «هنر و اجتماع» را منتشر نمود و کتاب «دده قورقود کهن‌ترین اثر مکتوب آذربایجان» را نوشت. و پس از تعطیلی مجله به زندان افتاد. پس از تحمل ۶ ماه محکومیت در سال ۱۳۴۹ به تهران تبعید گردید. در تهران به ادامه تحصیل و تألیف کتاب پرداخت. تا انقلاب اسلامی بیش از چهل عنوان کتاب نظری : واقع شاعر زیبایی و حقیقت، آثاری از شعرای آذربایجان - رند و زاهد فضولی - در شناخت هنر و زیبائی - تاریخ زیباشناسی در آذربایجان - مقالات تربیت - ادبیات شفاهی مردم آذربایجان - نمایشنامه های میرزا آقا تبریزی و ... را منتشر ساخت.

پس از انقلاب برای اخذ درجه دکتری از دانشگاه استانبول دعوت به تحصیل و پژوهش شد و در شهریور ماه ۱۳۶۲ در رشته «زیباشناسی ترکی و ادبیات تطبیقی» درجه دکتری گرفت و از آن سال در دانشگاه های تهران به تدریس و تالیف و تحقیق و ترجمه مشغول است و از سال ۱۳۷۰ در دانشگاه های ایران درس زبان و ادبیات ترکی را تدریس می کند.

۳- نام دکتر «حسین محمدزاده صدیق» برای دوستداران فرهنگ و ادب آذربایجان، آشناست و نیازی به معرفی ندارد. نزدیک به چهار دهه است که دکتر «صدیق» (حسین دوز گون) با سروden اشعار دل انگیز، بوستان دل شیفتگان هنر و ادب را بهاری

تهران تبعید گشت و در آنجا در مقطع فو لیسانس مشغول به تحصیل شد و در صدا و سیما بعنوان نویسنده به کار پرداخت و پس از سپری شدن یک سال و اندی، از سوی ساواک اشتغال، تحصیل، نویسنده گی و خروج وی از کشور منع گردید در این سالها توانست آثار ارزشمند از جمله: واقع شاعر زیبایی و حقیقت، آثاری از شعرای آذربایجان، رند و زاهد فضولی، ادبیات شفاهی مردم آذربایجان و از پیدایی انسان تا رسائی فنودالیسم در آذربایجان را منتشر کند. پس از انقلاب اسلامی توانست برای تکمیل تحصیلات خود به خارج عزیمت کند و در سال ۱۳۶۲ با اخذ دکتری (Ph.D) در رشته زبان‌شناسی ترکی و ادبیات تطبیقی به کشور بازگشت و تا کنون مشغول تحقیق و تالیف و تدریس می باشد.

وی از سال ۱۳۷۰ به تدریس زبان و ادبیات ترکی آذری در دانشگاه های تهران پرداخته است و در رشته تخصصی خود استادی موفق و مورد احترام جامعه فرهنگی کشور است. به لحاظ اهمیت مسائل فرهنگی در آذربایجان تصمیم گرفتیم در زمینه های مربوط به تخصص ایشان مصاحبه ای را ترتیب دهیم که در چند شماره به چاپ خواهد رسید.

۳- به دنبال تشکیل کلاسه های «زبان و ادبیات ترکی» در دانشگاه شهید بهشتی، با استاد این درس «آقای دکتر حسین محمدزاده صدیق» گفتگویی انجام دادیم که در زیر می خوانید. امیدواریم مسئولان دانشگاه استان به خود آیند و تدریس این درس را که از آرزو های دیرینه مردم آذربایجان است در سرلوحه برنامه خود قرار دهند.

۳- دکتر حسین محمدزاده صدیق در زمرة معدود کسانی است که سالیان متعدد با عشق و علاقه وافر به زبان مادری خود به تحقیق و تفحص در زبان و فرهنگ و ادبیات ترکی پرداخته است. وی از عنفوان جوانی خدمت به فرهنگ و ادب آذربایجان را در وجهه همت خود قرارداده است و تا کنون در تمامی عرصه های اجتماعی برای رشد و توسعه ادبیات ترکی از هیچ تلاشی فروگذاری نکرده است و اگر امروز زبان و فرهنگ و در کل، هویت آذربایجانی می تواند در برابر هجمه های فرهنگ سنتی زان پایداری نماید، مرهون مساعی اشخاصی همچون وی می باشد. دکتر محمدزاده با اشراف به ادب و هنر عربی، ترکی، فارسی، و داشتن دکترای ادبیات تطبیقی، تحقیقات ارزشمندی را تا به حال به جامعه اسلامی مان عرضه داشته و موجبات غنی گردیدن هر چه بیشتر زبان و هنر ایرانی را فراهم نموده است. وی تاکنون دهها کتاب و صدها مقاله را در زمینه های گوناگون فرهنگ و ادب ایرانی به رشته تحریر درآورده است که از آن

۳. آنچه از نظر خوانندگان فرهیخته می‌گذرد ماحصل مصاحبه‌ای است که «سینا» چندی پیش موفق به انجام آن با زبانشناس شهیر و تورکولوژیست معاصر دکتر حسین محمدزاده صدیق شد. گرچه خود نیز می‌دانستیم فرصت استاد، با توجه به مشغله‌های فراوان علمی و تحقیقی، اندک است و تقاضای مصاحبه بدون هماهنگی قبلی چندان شایسته نخواهد بود و از سوی دیگر خود نیز آمادگی لازم برای این منظور از آن جهت که ملاقات ناگهانی و نامتنظره با ایشان بود، نداشتیم، لیکن فرصت را غنیمت شمرده وسعي کردیم تا بهره‌ای هر چند کوتاه از خرم من در این منظور آورده و به شماعلاقه‌مندان تقدیم داریم.

اینهمه از آن جهت گفته شد که دانسته شود عدم انسجام لازم در طرح سوالات ناشی از این امر است و کاستی‌های احتمالی از آن رو ... به هر حال به گفته شاعر بزرگ ترک‌مولانا بیدل دهلوی :

ای بسا معنی که از نامحرمی‌های زبان
با همه شوخی مقیم پرده‌های راز ماند!

۳. متولد ۱۳۲۴، دارای کارشناسی در رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تبریز، دکترا در ادبیات تطبیقی، ترکی، فارسی، عربی از دانشگاه استانبول.

۳. حسین محمدزاده صدیق در سال ۱۳۲۴ ه. ش در مجله سرخاب تبریز متولد شد. وی تحصیلات ابتدائی را در مکتب آقا میرزا غلام‌حسین هریسی گذرانده و تحصیلات متوسطه را نیز طی کرده و در نهایت در سال ۱۳۴۲ از دانشسرای فارغ‌التحصیل و به شغل معلمی پرداخت. وی در سال ۱۳۴۴ با وارد شدن به رشته زبان و ادبیات فارسی فعالیتهای ادبی خود را آشکارتر ساخته و با دوستانی نظری صمد بهرنگی، علیرضا اوختای، بهروز دهقانی و بهروز دولت آبادی به انتشار نشریه‌ای به نام «آدینه» می‌پردازد. وی بعد از نوشن مقالات متعدد در نشریاتی چون «آذربایجان شعر و ادبیاتی» در سال ۱۳۴۷ هفتنه‌نامه‌ای ترکی-فارسی به نام «هنر و اجتماع» را در تبریز انتشار داد بعد از ۷ شماره از طرف ساواک بسته شد و حسین صدیق ۶ ماه زندانی ساواک گردید. سپس در سال ۱۳۵۰ همراه سایر روشنگران از تبریز به تهران تبعید شد. سپس در دانشگاه تهران به تحصیل در مقطع فو لیسانس پرداخت. در دوران انقلاب به انتشار نشریاتی چون «آزادیق» و «یولداش» پرداخت که با بسته شدن آنها «انقلاب یولوندا» پا به عرصه وجود گذاشت که بعد از ۱۴ شماره بسته شد. ولی صدیق

می‌سازد. تعداد کتابهایی که خود نوشته و یا از ترکی به فارسی و بالعکس ترجمه نموده، بیشتر از آن است که در ذهن نگارنده بگنجد.

دکتر «حسین محمدزاده صدیق» در کنار همه خدمات علمی و فرهنگی خویش، استادی توانا و معلمی مشو نیز هست. دکتر «صدیق» در بسیاری از دانشگاه‌های تهران و چند شهر دیگر، به تدریس زبان و ادبیات ترکی پرداخته و هنوز هم به این نوع خدمات صادقانه ادامه می‌دهد.

مسافرت کوتاه مدت دکتر «صدیق» فرصتی مغتنم بود که با وی به گفتگویی کوتاه‌بنشینیم و نقطه نظرات این معلم دلسوز در مورد مسائل مختلف مربوط به زبان، فرهنگ، تاریخ و ... آذربایجان را به شرح ذیل تقدیم شما عزیزان نماییم.

۳. بدنبال برگزاری جلسه با شکوه بزرگداشت دکتر حمید نطقی در تبریز، برای ارزیابی کارهای علمی و شناخت شخصیت دکتر حمید نطقی گفتگوی کوتاهی با دکتر حسین محمدزاده صدیق انجام داده‌ایم که در زیر از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد.

۳. اخیراً اطلاع یافته‌یم که دکتر صدیق برای تدریس زبان و ادبیات ترکی به دانشگاه تبریز دعوت شده است. از آنجاییکه ایجاد این کلاس از دیرباز خواسته دانشجویان آذربایجانی بوده است، بدین جهت با دکتر صدیق درخصوص چگونگی و کیفیت این کلاسها گفتگویی انجام داده‌ایم که می‌خوانید.

۳. دکتر حسین محمدزاده صدیق، به تازگی کتاب «قارا مجموعه» اثر «شیخ صفی الدین اردبیلی» را پس از سالها تلاش مداوم، یافته و جمع آوری کرده است. محمدزاده دکترای ادبیات تطبیقی و زبانشناسی کهن و درجه PH.D از دانشگاه استانبول دارد. با او درباره «قارا مجموعه» گفت و گویی کوتاه داشته‌ایم که حاصلش را می‌خوانید.

۳. استاد حسین محمدزاده صدیق، در سال ۱۳۲۴ در تبریز چشم به جهان گشود. او، از کوکی شیفته‌ادبیات بود، طوری که از کلاس پنجم دبستان، به سرودن شعر پرداخت. قبیل از ورود به دیبرستان بسیاری از غزلهای حافظ، سعدی و شمس را به خاطر داشت. بیشتر او قاتش را با تفحص در احوال شعرای قدیم و جدید می‌گذراند. در دوران تحصیل علم، با آنکه با وقفه‌هایی ناخواسته مواجه شد، اما بالاخره دکترای خود را در رشته ادبیات تطبیقی اسلامی (ترکی، فارسی، عربی) در سال ۱۳۶۲ از دانشگاه استانبول اخذ کرد.

۴. سالشمار زندگی

- ۱۳۲۴/۱۵/۴ - تولد در محله سرخاب تبریز.
- ۱۳۳۶ - آغاز به سروden شعر.
- ۱۳۳۸ - آشنایی با مرحوم محمد حسین برهانی و شاگردی در محضر ایشان.
- ۱۳۳۹ - ورود به دانشسرای مقدماتی تبریز.
- ۱۳۴۰ - تلمذ در محضر مرحوم علی اکبر و قایعی «مشکوہ تبریزی».
- ۱۳۴۲ - اعزام به روستاهای هریس جهت معلمی.
- ۱۳۴۳ - آشنایی با مرحوم عبدالصمد امیر شفاقی و تلمذ در محضر ایشان.
- ۱۳۴۴ - شروع به تالیف و ترجمه.
- ۱۳۴۵ - ارسال مقاله و شعر به مطبوعات تهران.
- ۱۳۴۶ - آشنایی و دوستی با صمد بهرنگی، بهروز دهقانی و علیرضا نابل - شروع به تالیف فرنگی ترکی به فارسی.
- ۱۳۴۶ - همکاری در انتشار نشریه «آدینه» در تبریز - آشنایی با غلامحسین ساعدی.
- ۱۳۴۶ - گردآوری فولکلور آذربایجان - آشنایی با مرحوم استاد حبیب ساهر - تالیف کتاب سایالا، سرودهای کهن مردم آذربایجان.
- ۱۳۴۷ - انتشار هفتنه‌نامه «هنر و اجتماع» در تبریز - سروden منظومه صمد بهرنگی - همکاری با مجله وحید در تهران و انتشار مقاله «دادستانهای دده قورقود».
- ۱۳۴۸ - ارسال مطالب در موضوع فولکلور آذربایجان به احمد شاملو و همکاری در انتشار هفتنه‌نامه خوشة.
- ۱۳۴۸ - اداره صفحه شعر و ادب آذربایجان در مجله امید ایران - تالیف و نشر کتاب «روبا نامه».
- ۱۳۴۹ - اعزام به اردبیل - دستگیری از سوی ساواک و حبس و محکومیت و تعلیق از خدمت دولتی.
- ۱۳۵۰ - اخذ درجه لیسانس در رشته زبان و ادبیات فارسی.
- ۱۳۵۱ - مهاجرت به تهران - انتشار کتاب «واقف شاعر زیبایی و حقیقت».
- ۱۳۵۲ - استخدام در رادیو و تلویزیون به عنوان تهیه کننده.
- ۱۳۵۲ - اخراج از رادیو و تلویزیون - انتشار کتابهای عاشیقلار - تاریخ آذربایجان - مسائل ادبیات نوین ایران - آثاری از شعرای آذربایجان و ... .
- ۱۳۵۳ - ورورد به مقطع فولیسانس رشته کتابداری - انتشار کتابهای: مقالات تربیت - مسائل

آرام ننشسته و بلافاصله مجله «ینتی یول» را منتشر کرد که البته در سال ۱۳۵۹ عضو افتخاری همایش نویسندهای آذربایجانی در باکو شده و پس از مراجعت از باکو به علت دسیسه‌های مغرضان پس از چند ماه مجبور به مسافرت به استانبول می‌شود. وی در آنجا با توفیق اجباری روپرتو شده و از طرف دانشگاه ارزروم برای تحقیقات در شاخه آذربایجانی زبان ترکی دعوت می‌شود که در نهایت در سال ۱۳۶۲ مدرک دکترای ادبیات را اخذ می‌نماید. ولی پس از آن به ایران آمده و به فعالیت ادبی و فرهنگی و تدریس پرداخته و کتب و مقالات زیادی بجاگذاشته است. اما متأسفانه در اثر غرض ورزی دشمنان ایران و اسلام و رودروروئی دکتر صدیق با آنها از تدریس وی در دانشگاهها جلوگیری می‌شود و به اجبار بازنیسته شده‌اند.

XXI. چنانکه می‌دانیم دکتر حسین محمدزاده صدیق استاد زبان و ادبیات ترکی دانشگاه صنعتی اصفهان بودند که این کلاس بطور نیمه رسمی از طرف مدیریت امور فرهنگی و فو ب برنامه دانشگاه برگزار گردید و امتحان نهائی آن نیز در روز جمعه ۷۹/۲/۳۰ انجام شد. در این رابطه با ایشان مصحابه‌ای انجام داده‌ایم که می‌خوانید.

- تشکیل کلاس‌های ترکی در دانشگاه‌های تهران.
 ۱۳۷۰- تاسیس کلاس تدریس ترکی در دانشگاه تهران - حضور در کلاسها و همایش‌های ترکی در دانشگاه‌ها - تشکیل انجمن ادبی «آن» - تشکیل همایش بزرگداشت شهریار در دانشگاه‌های شهید بهشتی و تربیت معلم.
- ۱۳۷۱- رد صلاحیت در تربیت معلم - رد صلاحیت در دانشگاه آزاد اسلامی تهران - رد صلاحیت در هفته‌نامه سهند جهت سردبیری و موافقت ایشان با تفویض صلاحیت سردبیری به شخص دیگر - حذف کلیه دروس دانشگاهی و خانه‌نشینی - رد صلاحیت تدریس در دانشگاه «ضمی خدمت فرهنگیان».
- ۱۳۷۲- شرکت در کنگره کتبیه و متون و معرفی کتبیه‌های ترکی باستان - شرکت در کنگره ابن سکیت و معرفی خطیب تبریزی - شرکت در کنگره سیدابوالقاسم‌باتی و انتشار دیوان نباتی در دو جلد ترکی و فارسی - انتشار «یوسف و ولیخا»ی فردوسی.
- ۱۳۷۳- بازنیستگی اجباری از تربیت معلم - جلوگیری وزارت ارشاد از انتشار کتابهای ترکی وی - عضویت هیئت علمی در دانشگاه آزاد رودهن - تشکیل همایش شعر و ادب ترکی در رودهن.
- ۱۳۷۴- رد صلاحیت در دانشگاه آزاد رودهن - شرکت در کنگره خواجه در کرمان - انتشار کتاب متون نظم و نثر ترکی.
- ۱۳۷۵- عضویت در هیئت علمی در دانشگاه آزاد زنجان - رد صلاحیت در دانشگاه‌زنجان.
- ۱۳۷۶- عضویت در هیئت علمی در دانشگاه سوره - انتشار کتاب درسی «رسالات موسیقی» و «متون ادبی هنر».
- ۱۳۷۷- دعوت از سوی دانشجویان آذربایجانی دانشگاه‌های مختلف کشور برای تدریس درس ترکی - قبول ریاست کتابخانه علامه طباطبائی.
- ۱۳۷۸- انتشار کتاب شعر «زنگان لوح‌لری» - انتشار مقاله «احساس کهتری و ترکی سیزی» - دعوت از سوی دانشکده ریاضی دانشگاه تبریز برای تدریس درس ترکی - ادامه تدریس ترکی در دانشگاه‌های تهران و قبول دعوت از سوی دانشگاه صنعتی اصفهان برای تدریس ترکی.
- ۱۳۷۹- قبول مسئولیت اداره کتابخانه بنیاد حکمت و فلسفه - قبول مسئولیت کمیته علمی پژوهشی کنگره جهانگیر خان قشقایی - انتشار کتاب «یادمانهای ترکی باستان» - ادامه تدریس ترکی در دانشگاه‌های تهران - قبول دعوت از سوی دانشگاه‌های تهران و همدان و اصفهان و کردستان برای سخترانی.
- ۱۳۸۰- پیشنهاد تاسیس بنیاد آذربایجان شناسی - انتشار کتاب «قارامجموعه» - سفر علمی به باکو به دعوت آکادمی جمهوری آذربایجان - اخذ درجه پروفسوری عضویت در

- زبانشناسی ایران - نظامی شاعر بزرگ آذربایجان و ... .
 ۱۳۵۴- اخراج از دانشگاه تهران - کشف نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی - ترجمه منظومه آرزوی و قبور از حبیب ساهر - تدریس در هنرستان - اشتغال در انتشارات امیرکبیر - انتشار کتاب زندگی و اندیشه نظامی.
- ۱۳۵۵- انتشار کتاب‌های، مقالات فلسفی آخوندزاده، فلسفه تکاملی، انقلاب بورژوازی در انگلستان - ازدواج.
- ۱۳۵۶- تولد اولین فرزند: یاشار - تاسیس انتشارات دنیای دانش و انتشارات شبتاب.
- ۱۳۵۷- انتشار کتاب کیچیک شعرلر - تاسیس مجله یولداش - تاسیس جمعیت فرهنگ آذربایجان.
- ۱۳۵۸- اخذ برگ آزادی خروج از کشور و سفر به ترکیه - ثبت‌نام در دانشگاه استانبول و تحصیل در مقطع دکتری زبانشناسی ترکی - و تولد دومین فرزند: ائلدار.
- ۱۳۵۹- تاسیس و انتشار ماهنامه «انقلاب یولوندا» - مصاحبه با مطبوعات ترکیه سفر به جمهوری آذربایجان.
- ۱۳۶۰- موقفيت در دوره دکتری زبانشناسی ترکی و انتقال موضوع رساله به گروه ادبیات خاورمیانه - انتشار سفرنامه باکو و کتاب باکی «لوحه‌لری».
- ۱۳۶۱- سفر به بلغارستان به دعوت دانشگاه صوفیه - تولد سومین پسر: سهند.
- ۱۳۶۲- اخذ درجه D.PH. از گروه ادبیات خاورمیانه دانشکده ادبیات دانشگاه استانبول و بازگشت به کشور - تاسیس فصلنامه «یننی یول».
- ۱۳۶۳- تاسیس انجمن زبان و ادب ترکی - انتشار بولنن ترکی - عضویت در هیئت علمی مراکز تربیت معلم شهر ری - تولد چهارمین پسر: ستارخان.
- ۱۳۶۴- اشتغال با عنوان مترجم رسمی زبان ترکی استانبولی دادگستری - تاسیس دارالترجمه استانبول.
- ۱۳۶۵- مراجعه به سازمان لغتنامه دهخدا و پیشنهاد چاپ فرهنگ ترکی به فارسی و مواجهه با رد پیشنهاد.
- ۱۳۶۶- اخطار وزارت کشور و امر به تعطیل انجمن زبان ترکی. تولد دختر: آنور.
- ۱۳۶۷- رد صلاحیت برای تقاضای مجوز انتشار نشریه به زبان ترکی.
- ۱۳۶۸- شروع به ترجمه آثار امام خمینی: ترجمه دیوان اشعار - وصیت‌نامه نامه‌های عرفانی و ... .
- ۱۳۶۹- تاسیس هفته‌نامه سهند - تاسیس شعبه ترکی آذربایجان در بنیاد بعثت - انتشار کتب علمی مذهبی ترکی از طریق بنیاد بعثت - کمک به تاسیس هفته‌نامه اسلامی بیرلیک در سازمان تبلیغات اسلامی - شرکت در تاسیس مجلات ترکی این دوره - شروع به

اتحادیه نویسندگان جمهوری آذربایجان - عضویت در سازمان انسیکلوپدی آذربایجان
با عنوان مشاور علمی عالی - ادامه تدریس در دانشگاه‌ها-سال فعالیت‌های مرموز بظاهر

علمی جهت زمینگیر ساختن پدرم.

۱۳۸۱- تدریس ترکی در دانشگاه‌های همدان، تبریز و اصفهان، نشر متن علمی «گلشن راز»
ترکی، نشر دیوان غریبی.

۵. منابع تحقیق

پژوهش در زندگی و زوایای علمی آثار پدرم، موضوعی است که در سالهای اخیر موضوع تحقیق چند تن از علاقهمندان به فرهنگ آذربایجان شده است و این محققان تاکنون از ابعاد مختلف نظرات و برداشت‌های خود را درباره زندگی علمی ایشان بر زبان آورده‌اند. از مرحوم محمود احیایی گرفته تا دیوید نیسمن (David Nissmen) آمریکایی در داخل و خارج حرفه‌ایی در این باره زده‌اند و صفحاتی بجا یا نابجا سیه‌کرده‌اند. آنچه را در زیر به کوتاهی معرفی می‌کنم، کتابهایی است که از سوی علاقهمندان و دوستداران بی‌غرض ایشان، چاپ شده است و می‌توان به عنوان منابع تحقیق در این باره از آنها یاد کرد. ارزیابی آثار دوست و دشمن را به فرصتی دیگر می‌گذاریم.

۱. درباره نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی

نام کتابی است از آقای «حمید سالک» که در سال ۱۳۵۶ از طرف انتشارات نوبل در تبریز چاپ شده است و ظاهرا اولین اثر مستقل در باره زندگی و شخصیت پدرم می‌باشد. در این کتاب آثار میرزا آقا، نمایشنامه نویس آذربایجانی الاصل که اولین بار توسط پدرم به طور کامل در یک کار تحقیقی منتشر شد مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. کتاب در ۶ فصل تنظیم شده است. که شامل مقالاتی از آقایان خسرو ضیاء، پرویز بليا، ايرج زهرى، م.ب. محلوجيان و نقدي که در روزنامه آيندگان ادبی چاپ شده بود می‌باشد.

آقای حمید سالک در مowخره کتاب می‌نویسد: «نمایشنامه حاجی مرشد کیمیاگر» را حسین محمدزاده صدیق (ح. صدیق) نویسنده پرکار معاصر در «رساله اخلاقیه» که نسخه منحصر به فرد آن به خط خود مولف در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۳۵۶۴ ثبت است یافته و کتاب پنج نمایشنامه را برای چاپ حاضر

دیویدنیمسن و نویسنده‌گان کتابهای نظری «روشنفکران آذربایجانی و همایش ملی و قومی» را داده است.

وی در مقدمه کتاب می‌نویسد: «اعتماد به نفس «دکتر صدیق» همواره قابل تحسین است. زندگی ادبی خود را بارها و بارها از صفر شروع کرده و همیشه نیز جایگاه علمی مطلوبی را که شایسته است به دست آورده است شاید بارها و بارها از مرزهای اعتبار شخصی خود برای عقایدش گذشته، اما هرگز مرزهای آرمانش را پشت سر نگذاشته است. دکتر صدیق را باید تجسم یک عمر مبارزه با ملی گرایی کور و شوونیسم دانست.»

۴. دکتر صدیق و اوونون یارادیجبلیغی

کتابی که به صورت ویژه‌نامه برای نشریه «خرز» توسط آقای امیر چهره گشا تنظیم و در دانشگاه تربیت معلم تبریز چاپ شد. این کتاب شامل فصلی در شرح زندگی دکتر صدیق و چهار مقاله علمی در ارزیابی آثار ایشان است. از جمله مقاله‌ای با عنوان «سه کشف مهم دکتر صدیق» که از کشف و نشر سه کتاب:

۱. نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی
  ۲. دیوان بایرک قوشچو اوغلو
  ۳. قاراجموعه اثر شیخ صفی‌الدین اردبیلی
- بحث می‌کند. این کتاب در سال ۱۳۸۰ چاپ شده است.

۵. سؤز سوراغیندا

اثر شاعر و نویسنده و روزنامه‌نگار معاصر آذربایجان آقای «بهروز ایمانی» که در واقع نقد و تحلیلی به مجموعه شعرهای پدرم می‌باشد. این کتاب دارای هشت فصل است و نویسنده در آن هفت مجموعه شعر پدرم را مورد بحث قرار داده، وی در مقدمه کتاب می‌نویسد:

«امیدوارم که توانسته باشم با بی‌غرضی کامل به نقد هفت مجموعه شعر مهم از این شاعر بزرگ آذربایجان که بعد از انقلاب و در فاصله سالهای ۱۳۷۸ - ۱۳۵۸ به زبان ترکی آذربایجانی منتشر شده است پرداخته باشم.» آقای ایمانی این کتاب را در سال ۱۳۷۷ چاپ کرده است. ایشان از صاحب قلمان به نام و صاحب نظر در نقد ادبی هستند و سالهای است صفحات ترکی روزنامه و بررسی قرار داده است. و پاسخی به نقدها و تحلیلهای جاھلانه و بی‌اساس

نموده است. که امیداست این حکایتها را آدمهای وارد و معهد در کار تئاتر با قوانین جدید فن درام در هم‌آمیزد و به نمایش عامه مردم درآید. چون تئاتر و یا هر هنری فقط برای زمان محدودی به کار نمی‌آید. بلکه برای شرایط به خصوص مورد استعمال قرار می‌گیرد.» این کتاب در واقع، بیانگر اهمیت کشف نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی می‌باشد.

۲. ائلیمیزین آجیان یاریسی

اثر آقای مهندسی محمد رضا کریمی، محقق گرانقدر ادبیات آذربایجان و سردبیر هفته‌نامه «امید زنجان» که در سال ۱۳۷۷ در ۸۰ صفحه در زنجان چاپ شد. آقای محمد رضا کریمی در ابتدای کتاب می‌نویسد: «این کتاب را به صدها شاگرد دکتر صدیق که در هر کجای دنیا پراکنده هستند و از آرمانهای پاک وی و هویت آذربایجان دفاع می‌کنند، تقدیم می‌کنم.» آقای محمد رضا کریمی در این کتاب پس از ذکر شرح زندگی پدرم از دوران کودکی، معلمی و زندان، حین انقلاب و بعد از انقلاب، آثار وی را بر حسب دورانهای آرمانی سیاسی تقسیم بندی کرده است. آثار علمی پدرم را مورد موشکافی و ارزیابی قرار داده و به اهمیت آنها در گسترش زبان و ادبیات ترکی در ایران اشاره کرده است و می‌نویسد: «در مورد آثار و زندگی دکتر صدیق کتابهای بزرگ و با ارزش می‌توان نوشت، و این مساله وظیفه صدھا شاگرد اوست که البته این کار را خواهند کرد.» با یادآوری سختی‌ها و مصیبتهایی که دکتر صدیق در راه آرمانهای مقدس خود با آن مواجه شده است می‌نویسد: «این است دانشمند مظلوم، استاد، مترجم، شاعر، نویسنده و محقق آذربایجانی و زخم در دنیاک ایلمان، که من به شخصه تلخی این زخم را حس می‌کنم و به همین دلیل این سطرها را نویشم. این زخم، زخم من هم هست، این زخم، زخم قلبها یمان است. این زخم، فریاد مردم آذربایجان است. و من مطمئن فرزندان دلاور ایلمان، انتقام، این زخم در دنیاک را از دشمنان خواهند گرفت...»

۳. دکتر صدیق و هویت آذربایجان

کتابی اثر آقای امید نیایش، چاپ تهران، ۹۶ ص. نویسنده، این کتاب را در اصل برای پاسخگویی به خزعلات دیوید نییمن و بعضی از نوچه‌های داخلی آنان به قلم آورده است. امید نیایش ضمن ارائه زندگی ادبی و سیاسی دکتر صدیق، آثار پدرم را مورد نقد و بررسی قرار داده است. و پاسخی به نقدها و تحلیلهای جاھلانه و بی‌اساس

منظرو ازه شناسی» را نیز در سال ۱۳۸۰ چاپ کردند. هر سه کتاب فو در واقع برای ارج نهادن به مقام علمی پدرم چاپ شده است. آقای نائی مقالاتی نیز در تحلیل آثار علمی ایشان دارند.

«فجر آذربایجان» را در تبریز اداره می کنند و مقالات متعددی در نقد آثار شعرای معاصر به قلم آورده اند.

۶. فرجام طرح بنیاد آذربایجانشناسی

کتابی در ۸۸ صفحه اثر خانم مهندس لیلا حیدری شامل بحثی در موضوع طرح تاسیس بنیاد آذربایجانشناسی است که پدرم در سال ۱۳۷۹ با وقف کتابخانه هفت هزار جلدی خود، آن را به مسئولان فرهنگی استان های آذربایجان (تبریز - ارومیه - اردبیل و زنجان) پیشنهاد کرد.

نویسنده در این کتاب روند طرح پیشنهادات پدرم برای تاسیس بنیاد آذربایجانشناسی و نحوه برخورد مسئولان تبریز را با این طرح مورد بررسی قرارداده اند.

۷. گوللر آچاجا

گزیده ای است که آقای رضا همراز نویسنده و صاحب قلم تبریز، از اشعار پدرم ترتیب داده اند.

آقای رضا همراز نویسنده و محقق تبریزی، سالهای است که در مورد آثار دکتر صدیق تحقیق می کند و قلم می زند و برخی از کتابهای او را در مطبوعات مورد نقد و تحلیل قرار داده است. ایشان در مقدمه کتاب می گوید: «شاعر استاد حسین دوزگون در جهان قلم با شهامت و جسارت ماهیت رژیم شاه و همپالکی های آنان را افشا می کند. اشعارش بسیار ساده، پر مفهوم و به لحاظ معنا سرشار و به جهت فرم دل انگیز است.»

در پایان مقدمه می گوید: «شاید این کتاب در راه جمع آوری اشعار استاد به مقدمه ای خواهد مانست که در آینده ادبیات ما به شکوفه زاران تبدیل شود.»

۸. رسالات قارامجموعه

آقای «محمد صاد نائبی»، پس از انتشار اثر گرانقدر «قارامجموعه»، به تحقیق و پژوهش در این موضوع پرداختند و در واقع کار علمی پدرم را دنبال کردند و به نتایج جالی دست یافتند. از جمله این کارها ترجمه متومن تدوین یافته در کتاب فوالذکر است که تاکنون شماره ۱ و ۲ آنها را تحت نامهای «البویرو» و «راهنمای اهل طریق» منتشر ساخته اند. ایشان علاوه بر این مجموعه کتاب «قارامجموعه از

۶. کتابنامه آثار

۲. عاشیقلار، انتشارات آذر کتاب، تهران، ۱۳۵۳.
۳. گفتاری پیرامون زبانهای ایرانی رایج در آذربایجان، انتشارات بابک، تهران، ۱۳۵۱.
۴. دیدی از نوآوریهای حبیب ساہر، انتشارات ساوالان، تبریز، ۱۳۵۷.
۵. هفت مقاله پیرامون فولکلور و ادبیات مردم آذربایجان، انتشارات دنیای دانش، تهران، ۱۳۵۴.
۶. آذربایجانی شهید عالیمردی، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۷۰.
۷. شرح غزلهای صائب تبریزی، انتشارات است، تهران، ۱۳۷۱.
۸. یادمانهای ترکی باستان، انتشارات نخلهای سرخ، ۱۳۷۹.
۹. مقالات ایرانشناسی، انتشارات فاخر، تهران، ۱۳۷۹.
۱۰. حکیم ملا عبدالله زنجیری و زنجیری مکبی، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۸۰.
۱۱. فرزند ایل سرافراز، کنگره جهانگیرخان قشقابی، تهران، ۱۳۷۸.
۱۲. گاسی، گویش کهن از ترکی باستان، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۸۱.
۱۳. احساس کهتری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۸۱.
۱۴. نوچه‌های احمد کسری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۸۱.

ج) ترجمه

۱. قرآن کریم (جز عم)، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۷۰.
۲. نسیمی (درام تاریخی) اثر فریدون آشوروف، انتشارات باغبان، تهران، ۱۳۵۳.
۳. نمونه‌هایی از شعرای معاصر آذربایجان، انتشارات بابک، تهران، ۱۳۵۱.
۴. نظامی شاعر بزرگ آذربایجان، اثر ا.برتلس، انتشارات پیوند، تهران، ۱۳۵۵.
۵. زندگی و اندیشه نظامی، انتشارات توسع، تهران، ۱۳۵۹.
۶. افضل الدین خاقانی شیروانی، آذر کتاب، تهران، ۱۳۵۴.
۷. قوسی تبریزی و میرزا شفیع واضح، انتشارات سهند، تهران، ۱۳۵۶.
۸. مسائل ادبیات دیرین ایران، انتشارات نوپا، تهران، ۱۳۵۳.
۹. مسائل ادبیات نوین ایران، انتشارات دنیا، تهران، ۱۳۵۳.
۱۰. مسائل زبانشناسی ایران، انتشارات بامداد، تهران، ۱۳۵۴.
۱۱. آرزوی و قمبر (منظومه)، انتشارات مازیار، تهران، ۱۳۵۳.
۱۲. انقلاب بورژوازی در انگلستان اثر یفیموف، انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۵۸.
۱۳. مقدمه‌ای بر فلسفه تکاملی جامعه، انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۵۶.
۱۴. ارمنستان در زمان تیمور لنگ، انتشارات ساوالان، تهران، ۱۳۵۶.
۱۵. آیت الله خامنه‌ای نین نطق لری، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۱.

نگاشتن کتابنامه آثار قلمی پدرم، موضوع یک تحقیق گسترده دانشگاهی است. نزدیک دویست عنوان کتاب چاپ شده، هزاران مقاله، صدها قطعه شعر، ده‌ها سخنرانی، مصاحبه و غیره چیزی نیست که بتوان آنها را در یک مجال اندکی معرفی کرد. آنچه اینجانب به عنوان افزوده بر این کتاب می‌آورم، فقط لیست برخی از کتابهای منتشر شده است:

الف) تدوین و تصحیح انتقادی متون

۱. سایالار، کهترین سوردهای مقدس آذربایجان، تبریز، نشر ساوالان، ۱۳۴۹.
۲. نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی، انتشارات طهوری، تهران، ۱۳۵۵.
۳. مقالات فارسی آخوندزاده، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۵۴.
۴. مقالات فلسفی آخوندزاده، انتشارات ساوالان، تبریز، ۱۳۵۵.
۵. مقالات تربیت، انتشارات دنیای کتاب، تهران، ۱۳۵۵.
۶. رند و زاهد اثر فضولی، انتشارات دنیای کتاب، تهران، ۱۳۵۵.
۷. از انزلی تا تهران اثر نرس، انتشارات بابک، تهران، ۱۳۵۵.
۸. کلام‌لار، اثر قوشچو اوغلو، تهران، ۱۳۶۷.
۹. یوسف و زلیخای فردوسی، انتشارات آفرینش، تهران، ۱۳۶۹.
۱۰. سیری در اشعار ترکی مولویه، انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۶۹.
۱۱. تشریح و محاکمه در تاریخ آل محمد (ص)، اثر بهلول بهجت، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۷۲.

ب) تحقیق و پژوهش

۱. واقف شاعر زیبایی و حقیقت، انتشارات پویا، تهران، ۱۳۵۱.

۱۶. قیرخ حدیث (۱۴ جلد)، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۱.

۱۷. قیرخ حدیث فضولی، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۱.

۱۸. اصول عقاید (۵ جلد)، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۱.

۱۹. قیاسوئلر از امام خمینی، دفتر تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۴.

۲۰. وصیت‌نامه از امام خمینی، دفتر تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۴.

(د) شعر

۱. صمد بهرنگی منظومه‌سی، تبریز ۱۳۴۷ (تکشیر)، ۱۳۵۷ (چاپ)

۲. کیچیک شعرلر، انتشارات شبتاب، تهران، ۱۳۵۷.

۳. مجموعه (۴ شاعیر ایله بیرلیکده)، شبتاب، تهران، ۱۳۵۸.

۴. اوچعون داخما، جمعیت فرهنگ آذربایجان، تهران، ۱۳۵۸.

۵. باکی لوحملری، جمعیت فرهنگ آذربایجان، تهران، ۱۳۵۸.

۶. امام خمینی منظومه‌سی، انتشارات روزنامه اطلاعات، تهران، ۱۳۶۹.

۷. آناما هدیه، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۸. یورد عزللری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۹. تبریز یولالاریندا، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۱۰. زنگان لوحملری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۱۱. قشقایی لوحملری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۱۲. اردبیل لوحملری، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

۱۳. شیخ محمد خیابانی حماسه‌سی، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۷۸.

(ه) ادبیات کودکان

۱. دوقلوهای ترک، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، تهران، ۱۳۵۲.

۲. قصه‌های روباء، انتشارات دنیای داش، تهران، ۱۳۵۳.

۳. قصه‌های کچل، انتشارات نبی، تهران، ۱۳۵۳.

۴. دنیای قصه بچه‌ها، انتشارات رز، تهران، ۱۳۵۴.

۵. چیل مایدان، انتشارات رز، تهران، ۱۳۵۴.

۶. یهودانین خیانتی، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۱.

و) متون دانشگاهی (چاپ و تکشیر)

۱. تورکجه دیل بیلگیسی، دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ۱۳۶۸.

۲. تورکجه دیل بیلگیسی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ۱۳۷۲.

۳. تورکجه دیل بیلگیسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، تهران، ۱۳۷۴.

۴. برگزیده متون نظم و نثر ترکی، انتشارات است، تهران، ۱۳۷۲.

۵. آشنایی با متون ادبی، دانشگاه سوره، تهران، ۱۳۷۸.

۶. متون ادبی هنر، نشر تازه‌ها، تهران، ۱۳۷۸.

۷. آشنایی با رسالت موسيقی، نشر تازه‌ها، تهران، ۱۳۷۸.

۸. زبان و ادبیات ترکی، دانشگاه ارومیه، ۱۳۷۱.

۹. فضولی نین غزللری، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ۱۳۷۸.

۱۰. تورکجه گرامر، دانشگاه تبریز، تبریز، ۱۳۷۸.

(ز) نشریه

۱. ادبیات در عصر نوین (با استفاده از امتیاز روزنامه عصر نوین)، تبریز، ۱۳۴۶.

۲. هنر و اجتماع (با استفاده از امتیاز روزنامه مهد آزادی)، تبریز، ۱۳۴۷.

۳. شعر و ادب آذری (با استفاده از امتیاز مجله امید ایران)، تهران، ۱۳۴۹.

۴. یولداش، هفتگی، تهران، ۱۳۵۸.

۵. آزادلیق، هفتگی، تهران، ۱۳۵۸.

۶. انقلاب یولوندا، ماهانه، تهران، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰.

۷. یشنبی یول، فصل نامه، تهران، ۱۳۶۱.

۸. بولتن انجمن زبان ترکی، گاہنامه، تهران، ۱۳۶۴.

۹. سهند، هفتگی، تهران، ۱۳۶۹ (با استفاده از امتیاز روزنامه اطلاعات انتشار آن‌دامه دارد)

(ح) گزارش‌های علمی

۱. شعر معاصر آذربایجان در ایران (چهارمین کنگره تورکولوژی - استانبول ۱۳۶۰)

۲. حافظ و شهریار (کنگره حافظ - شیراز ۱۳۶۶)

۳. یوسف و زلیخای فردوسی (کنگره فردوسی - تهران ۱۳۶۹)

۴. نظامی گنجوی و دده قورقود (کنگره نظامی گنجوی - تبریز ۱۳۷۱)

۵. کتیبه‌های ترکی باستان (کنگره کتیبه و متون - کرمان ۱۳۷۲)

۶. خطیب تبریزی شارح ابن سکیت (کنگره ابن سکیت - اهواز ۱۳۷۳)

۷. حکیم نباتی و عرفان (کنگره نباتی - کلیبر ۱۳۷۳)

۸. اوحدی و صائب (کنگره اوحدی - مراغه ۱۳۷۴)
۹. خواجو و ادب ترکی (کنگره خواجو - کرمان ۱۳۷۴)
۱۰. علیشیر نوایی و فضولی (کنگره بازشناسخت سیک آذربایجانی - ارومیه ۱۳۷۴)
۱۱. مکتب فلسفی فضولی (کنگره حکیم جهانگیرخان قشقایی - بروجن ۱۳۷۸) و ....